

«YASİN» SURƏSİ

«QURANİ-KƏRİMİN» QƏLBİDİR

«Qurani-Kərim»in qəlbi hesab edilən «Yasin» surəsi müxtəlif dövrlərdə bir çox alimlər tərəfindən təfsir edilmiş və bu mübarək surəyə ayrıca tədqiqat əsərləri, məqalə və şərhlər həsr olunmuşdur.

83 ayədən ibarət olan bu surə özündə nübüvvətə və məada, Allahın tövhid dininə dəvətə dair ilahi kəlamları əhatə etməklə yanaşı, həm də bir sıra qiymətli elmi fikirlər ehtiva edir.

Bu mübarək surədə Günəşin, Ayın və başqa səma cisimlərinin hərəkətinə dair elə qiymətli fikirlər söylənilmişdir ki, onlar Avropa elminə yalnız əsrlər keçdikdən sonra məlum olmuşdur. Heliosentrik nəzəriyyənin geosentrik nəzəriyyə ilə müqayisədə elmdə inqilab olduğunu iddia edən alimlər «Qurani-Kərim»lə tanış olduqdan sonra həmin fikrin Allah kitabında olduğunu görüb bundan öz heyrətlərini gizlədə bilməmişlər.

«Yasin» «Qurani-Kərim»in başqa surələri kimi həmişə təfsirə, şərhə ehtiyac hiss edir. Çünki zaman keçdikcə, bəşəriyyətin əqli səviyyəsi yüksəldikcə, elmi kəşflər artdıqca «Quran»ın ilahi kəlamları, buradakı universal həqiqətlər hər dövrün elmi nailiyyətləri əsasında izah edilib insanlara çatdırıldıqda Allah kəlamının mütləq gerçəkliyi və cahanşümul əzəməti bir daha göz qarşısında canlanır.

Bu baxımdan ayətullahül-üzma Nasir Məkarim Şirazi cənablarının rəhbərliyi altında yerinə yetirilmiş «Yasin surəsinin tərcümə və təfsiri» əsəri müəyyən

əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əsərdə «Yasin» surəsi elmi–dini baxımdan qənaətbəxş şəkildə təfsir edilmiş, bir sıra ayələrin izahında müasir elmi nailiyyətlərdən geniş istifadə olunmuşdur.

Mütərcim əsəri Azərbaycan dilinə yaxşı tərcümə etmiş, redaktorlar onun doğma dilimizdə oxunaqlı olması üçün əllərindən gələni etmişlər.

Əsərin çap edilib oxucuların istifadəsinə verilməsini məsləhət bilirik.

PROFESSOR: VASİM MƏMMƏDƏLİYEV

Bakı, 18 may 1998-ci il

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

«Yasin» surəsi Məkkə şəhərində nazil olmuş və 83 ayədən ibarətdir.

«Yasin» surəsinin əhatə etdiyi mövzular:

Bildiyimiz kimi bu surə Məkkə şəhərində nazil olmuşdur. Elə buna görə də bu surənin əhatə dairəsi ümumi nöqteyi-nəzərdən Məkkədə nazil olmuş digər surələrin əhatə dairəsi kimidir. Yəni tövhid, məad, vəhy, Quran, xəbərdarlıq (qorxutmaq) və müjdələrdən bəhs edir. «Yasin» surəsini dörd mühüm hissəyə bölmək olar.

1.İlk hissə İslam Peyğəmbərinin nübüvvətindən, «Qurani-Məcid»dən, bu kitabın nazil olmasının məqsədindən və ona iman gətirənlərdən bəhs edir. Bu hissə «Yasin» surəsinin əvvəlindən başlamış və 11-ci ayəyədək davam etmişdir.

2.İkinci hissə İlahi Peyğəmbər lərin üçünün nübüvvəti, onların camaatı tövhidə dəvət etməsi və müşriklərlə kəskin mübarizələrindən söhbət açır. Həqiqətdə isə bu İslam Peyğəmbərinə öz vəzifəsini yerinə yetirməkdə bir növ təsəllidir.

3.Üçüncü hissə isə 33-cü ayədən başlayıb 44-cü ayəyə qədər davam etmişdir. Bu hissə tövhidi məsələlər və Uca Tanrının bu dünyada olan gözəl və əzəmətli nişanələri ilə doludur. Surənin axırında da bunlara işarə olunur.

4.Nəhayət, sonuncu hissədə məada aid olan məsələlər məadı sübut edən müxtəlif dəlillər, öləndən sonra yenidən dirilmək, qiyamət gününün hesabı, dünyanın axırı və eləcə də Cənnət və Cəhənnəmdən söhbət gedir. Bu hissədə diqqəti cəlb edən çoxlu məsələlər var. Bu dörd hissədə qafil insanları ayılmaq üçün və eləcə də onların diqqətli olması üçün təsirli ayələr vardır. Qısaca desək, bu surədə insan müxtəlif səhnələrlə, o cümlədən xilqət (yaraniş), qiyamət, həyat, ölüm, qorxutmaq və müjdələrlə üzləşir. Bunların hamısı isə ümumilikdə insan ruhunu ayıldan və ona şəfa verən bir nüsxədir.

«Yasin» surəsinin fəziləti

«Yasin» surəsi «Quran»ın ən mühüm surələrindən biridir. Bunu bir çox hədislər də təsdiq edir. Bu surənin fəziləti o qədərdir ki, hədislərdə onu «Quranın qəlbi» adlandırmışlar. Peyğəmbər (s) buyurur: «Hər şeyin qəlbi vardır, Quranın qəlbi də «Yasin» surəsidir.»¹ Buna oxşar başqa bir hədisdə imam Sadiq(ə) buyurur: «Hər kəs «Yasin» surəsini gündüz gün batına qədər oxusa, gün ərzində amanda qalıb ruzili olar; hər kəs onu gecə yatmadan qabaq oxusa, Allah-təala o şəxs üçün hər yerdə onu şeytanlar və bəlalardan qoruyan min mələk gözətçi qoyar»². Peyğəmbərdən olan digər hədisdə oxuyuruq:

«Yasin surəsi Tövratda «müəmmə» (yəni ümumilik yaradan) adlandırılmışdır. Bir nəfər Peyğəmbərdən soruşdu: «Nə üçün bu surə belə adlandırmışdır? Peyğəmbər buyurdu ki, bu surəni oxuyan şəxs həm

---

¹ Məcməul-Bəyan. Yasin surəsinin başlanğıcı.

² Yenə orada

dünya, həm də axirət xeyrinə nail olur¹. Bu haqda istər şiə, istərsə də sünni mənbələrində çoxlu hədislər gəlmişdir. Biz isə yuxarıda qeyd olunan bir neçə hədislə kifayətlənirik. Qeyd etməliyik ki, «Quran»da bu cür fəzilətə malik olan surə çox azdır.

Onu da xatırladaq ki, bu qədər fəzilət, «Yasin» surəsini üzündən oxuyub mənasına heç bir əhəmiyyət verməyən şəxslər üçün deyil. Əksinə, həmin fəzilətlərin hamısı məhz onun mənasına görədir. Elə bir məna ki, insanı vəcdə gətirib, onun ruhunu oyadır. İnsan həmin məna barədə fikirləşib öz əməllərini ona uyğun edərsə, onda dünya və axirət xeyrinə qovuşar. Məsələn, bu surənin 60-cı ayəsində Allah insanlarla əhd bağlayıb, onların şeytana ibadət etməməsini və şeytanın onlar üçün açıq-aşkar düşmən olmasını xatırlatmışdır.

«Ey Adəm övladı! Məgər Mən (dünyada) sizə: «Şeytana ibadət etməyin, o, sizin açıq-aşkar düşmənidir!-deyə buyurmadımmı?»

Məlumdur ki, əgər insan bu əhdə vəfa edərsə, hədislərdə deyildiyi kimi, bütün şeytanlardan amanda olacaq. Yox, əgər bu ayəni üzündən oxuyub keçərsə, mənasına heç bir diqqət etməzsə və həqiqətdə şeytanın ən yaxın dostlarından biri olarsa, yəqin ki, «Yasin» surəsinin fəzilətlərindən məhrum olacaq. Bu söz, təkcə 60-cı ayəyə yox, bütün surəyə aiddir.

---

¹ Yəni orada

BİSMİLLAHİR- RƏHMANİR- RƏHİM

Tərcümə:

«Ya, sin» (1)

Hikmətlə dolu olan «Quran»a and olsun ki, (2)

Sən, həqiqətən (Allah-təala tərəfindən göndərilmiş şəriət sahibi olan) Peyğəmbər lərdənsən. (3)

-Düz yoldasan. (Doğru yol üzrə göndərilən Peyğəmbərlərdənsən. Allahın əsl tövhid dini olan İslam dinindənsən. Bu yolu tutub gedən haqqa yetişər). (4)

Bu Quran, (mülkündə) yenilməz qüvvət sahibi (Əziz) və (bəndələrinə) mərhəmətli (Rəhim) olan Allah tərəfindən nazil edilmişdir ki, (5)

(Onunla Cəhiliyyət dövründə) ataları (Allahın əzabı ilə) qorxudulmamış və (Allahın hökmlərindən, imandan, tövhiddən) qafil olan bir tayfanı xəbərdar edib qorxudasan! (6)

Doğrudan da onların əksəriyyəti barədə o söz (əzəldən buyurduğumuz əzab hökmü) gerçək olmuşdur, çünki onlar (Allah və Onun Peyğəmbərinə) iman gətirməzlər. (Biz onların iman gətirməyəcəklərini öz əzəli elmimizlə bilib lövhi-məhfuzda təsbit etmişik (7)

Biz onların boyunlarına dəmir həlqələr (zəncir) keçirmişik. O həlqələr onların lap çənələrinə dirənmişdir. Buna görə də başları yuxarı qalxmış, gözləri aşağı dikilmişdir. (Kafirlərin əlləri zəncirlə boyunlarına bağlandığı üçün başlarını yuxarı qaldırmağa, gözlərini də aşağı dikməyə məcbur olmuşlar. Onlar boyunlarını bir tərəfə döndərmək, əllərini sağa-sola tərpətmək, ətrafa nəzər salmaq, hətta ayaqlarının altını görmək iqtidarında deyillər. Beləliklə, kafirlər nə haqqı görər, nə də ona boyun əyərlər.) (8)

Biz onların önlərinə və arxalarına sədd çəkib gözlərini bağlamışdıq. Buna görə də (Allahın qüdrətinə dəlalət edən əlamət, nişanələri) görmürlər. (Kafirlərin qəlb və bəsirət gözü kor edilmiş, bütün iman yolları üzlərinə bağlanmışdır. Onlar zahirən görsələr də, mənən və batinən kordular.) (9)

(Ya Peyğəmbər!) Sən onları qorxutsan da, qorxutmasan da onlar üçün birdir; iman gətirməzlər! (10).

Təfsir:

«Quran»ın qəlbinin başlanğıcı

«Yasin» surəsi də digər 28 surə kimi müqəttə¹ hərifləri ilə başlayır. Bu həflər «Ya» və «Sin» hərifləridir. Bu həflər barədə bir neçə təfsirlər verilmişdir. Ancaq «Yasin» surəsi barədə bu təfsirlərdən əlavə digər təfsirlər də olmuşdur. O cümlədən, bu kəlmə (Yasin kəlməsi) «Ya» və «Sin» həflərindən təşkil olmuş bir kəlmədir. «Ya» həfi (ərəb dilinin qrammatikasında) nida ədatı, «Sin» həfi isə Peyğəmbər (s) cənablarına

---

¹ Müqəttə hərifləri «Quran»ın bəzi surələrinin «Bismillah...»dan sonra gələn və adıyla oxunan həflərə deyilir.

xitabdır. Beləliklə, Allah Peyğəmbəri (s) sonrakı ayələr üçün müxatəb qərar verir.

Müxtəlif hədislərdə gəlmişdir ki, «Yasin» Peyğəmbərin (s) adlarından biridir.

«Sin» hərfi barədə başqa bir nəzəriyyə isə budur ki, burada xitab Peyğəmbərin özünə yox, bütün insanlardır. Lakin bu ehtimal sonrakı ayələrlə uyğun gəlmir. Çünki sonrakı ayələrdə bütün xitablar yalnız Peyğəmbərə (s) olunur.

İmam Sadiqdən (ə) belə bir rəvayət vardır: «Yasin Mühəmməd (s) Peyğəmbərin adıdır. Bunu sonrakı «sən həqiqətən Peyğəmbərlərdənsən. Doğru və düz yoldasan.» ayələri də təsdiq edir».

Müqəttəə hərfələrindən sonra (müqəttəə hərləri ilə başlayan digər surələrdə olduğu kimi) bu surədə də söhbət «Qurani–Kərimdən gedir. Lakin burada «Quran»a and içilərək deyilir: «Hikmətlə dolu olan «Quran»a and olsun.» Diqqəti cəlb edən məsələ budur ki, «Quran» bu ayədə «həkim» (hikmətlə dolu olan) sifəti ilə qələmə verilmişdir. Halbuki, əksər hallarda «həkim» canlı və aqıl şəxslər üçün sifət gətirilir. Burada «Quran»ı «həkim» sifəti ilə birgə gətirməkdə məqsəd budur ki, Allah «Quran»ı canlı və aqıl bir varlıq, onu insanlar üçün hikmət qapılarını açıb və sonrakı ayələrdə bəyan olmuş düz yola hidayət edə biləcək bir rəhbər kimi tanıtdırmaq istəyir. Əlbəttə, Allahın and içməyə heç bir ehtiyacı yoxdur və bu cür and içməyin yalnız iki faydası vardır. Birincisi, and içilən məsələyə təkid, ikincisi isə and içilən məsələnin əzəmətli və əhəmiyyətli olmasıdır. Səbəbi budur ki, heç kim dəyəri olmayan şeylərə and içməz.

Sonrakı ayədə Allah-təala nədən ötrü and içdiyini söyləyərək buyurur: «Sən, həqiqətən (Allah tərəfindən göndərilmiş, şəriət sahibi olan) Peyğəmbərlərdənsən.»

Daha sonra isə bu risalət və Peyğəmbərliyin həqiqətlə uyğun və düz yol olduğunu bildirib deyir: «Düz yoldasan!(Doğru yol üzrə göndərilən Peyğəmbərlərdənsən. Allahın əsl tövhid dini olan İslam dinindənsən. Bu yolu tutub gedən haqqa yetişər.)

Bunları dedikdən sonra «Quran»ın, Əziz və Rəhim Allah tərəfindən nazil olduğunu bəyan edir: «Bu «Quran» (mülkündə) yenilməz qüvvət sahibi (Əziz) və (bəndələrinə) mərhəmətli (Rəhim) olan Allah tərəfindən nazil edilmişdir.

Allahın Özünü Əziz (əzəmət və yenilməz qüvvə) adlandırmasının səbəbi Onun belə bir böyük, məğlubedilməz və bütün əsrlər boyu əbədi bir möcüzə kimi yaşayacaq kitabı («Quran») bəşəriyyət üçün göndərməsi və eləcə də Allahdan başqa bir qüdrətin bu kitabı ürək və qəlblərin səhifəsindən pozub məhv edə bilməməsidir.

«Rəhim» sifəti ilə özünü qələmə verməsinin səbəbi də odur ki, Onun rəhmətinin sayəsində belə bir nemət («Quran») gəlib insanların əlinə çatmışdır. Bəzi təfsirçilər bu iki sifəti (Əziz və Rəhim sifətlərini) bir-birinin əksinə olan sifətlər hesab etmişlər. Yəni, əgər camaat bu kitabı və göndərilən Peyğəmbəri danıb inkar etsə, Allah Öz qüdrəti ilə onları qorxudub belə işdən əl çəkmələrini tələb edər. Yox, əgər camaat Qurani qəbul edib Allahın Peyğəmbərinə iman gətirsə, belə olan təqdirdə Allah Öz rəhməti ilə onlara müjdə verir. Məhz bu səbəbdən Allahın biri qorxu, digəri isə müjdə aynası olan izzət (Əziz) və rəhmət (Rəhim) xüsusiyyətləri bir-

biri ilə əl-ələ vermiş və böyük, səmavi kitabı insanların ixtiyarına qoymuşdur. Burada belə bir sual yaranır ki, Peyğəmbər və ya kitabın, Haqq tərəfindən göndərilməsini təkcə and içməklə sübut etmək mümkündürmü? Bu sualın cavabı yuxardakı ayələrin mənasında gizlənmişdir. Çünki Allah «Quran»ı «hikmətlə dolu olan» adlandırmış və onun hikmətli olmasına heç kimin şübhəsi yoxdur. Elə bunun özü (hikmətli olması) «Quran»ın düzgün olub, Haqq tərəfindən gəlməsinə bir sübutdur. Başqa bir tərəfdən isə Allah Peyğəmbərin düzgün yolda olmasını tələb edir. Peyğəmbərin dəvətinin mənası onun düz yolda olmasını vurğulayır. Onun həyat sabiqəsi də bu məsələyə sübutdur.

Ümumiyyətlə, Peyğəmbərlərin doğru yolda olmalarını və Allah tərəfindən göndərilib-göndərilməməsini bilmək üçün onların dəvətlərinin mahiyyəti diqqətlə araşdırılmalıdır. Əgər dəvətin mahiyyəti fitrət, əql və vicdana müvafiq olarsa, digər tərəfdən də Peyğəmbərlərin gördüyü işlər bəşəriyyətin qüdrəti xaricində olarsa və onun keçdikləri həyat yolu sədaqətli olmasından xəbər verərsə, demək, həmin Peyğəmbər Allah tərəfindən göndərilmişdir. Yuxarıdakı ayələr həqiqətdə bu iki məsələyə (Quran və Peyğəmbərlərin Onun tərəfindən göndərildiyinə) açıq-aşkar bir sübutdur. Deməli, yuxarıda içilən and heç də əsassız deyildir.

Bundan əlavə Peyğəmbər öz müşriqliyindən əl çəkməyən şəxslərin qəlbinə nüfuz etmək üçün sözləri (ayələri) nə qədər möhkəm və təkidlə deyərsə onların diqqətini daha çox cəlb etmiş olar.

Başqa bir sual irəli gəlir ki, bəs nə üçün Allah bu ayələrdə ancaq Peyğəmbərə xitab edir və müşriklərlə birgə ümumi camaat bu xitaba şimal olmurlar?

Bunun cavabında deyilir ki, məqsəd Peyğəmbərin haqq və düz yolda olmasına bəyan etməkdir. İstər müşriklər və digər insanlar onun düz yolda olmasını qəbul etsinlər, istərsə də qəbul etməsinlər. Buna görə də Allah Peyğəmbərə öz vəzifəsində ciddi və fəal olmasını həm də müxalif şəxslərin onun nübüvvətini qəbul etmədiyinə görə ruhdan düşməməsini tövsiyə edir.

Sonrakı ayə «Quran»ın nazil olmasının ən əsas səbəbini izah edir: «(Bu Quranı sənə nazil etdik ki, onunla «Cahiliyyət dövründə) ataları (Allahın əzabı ilə) qorxudulmamış və (Allahın hökümlərindən, imandan, tövhiddən) qafil olan bir tayfanı xəbərdar edib, qorxudasan.»

Şübhəsiz ki, bu tayfa, müşrik və cahil ərəblərdir. Ola bilər deyilsin ki, bizim əqidəmizə görə heç bir ümmət və tayfa peyğəmbərsiz olmayıb. Bəs necə ola bilər ki, müşrik ərəblərin ata-babaları qorxudulmayıb? (Yəni onların peyğəmbəri olmayıb?)

Bu sualın cavabında deyilir ki, bizim bəhs etdiyimiz ayədə məqsəd risalət və nübüvvəti ümumi olan (şəriət sahibi olan) peyğəmbərdir. Müşrik ərəblərin ata-babalarının dövründə isə belə bir peyğəmbər olmamışdır. Ola bilsin risalət və nübüvvəti ümumi (şəriət sahibi) olmayan peyğəmbər onlara göndərilib. Çünki, yer üzü heç vaxt İlahi elçisindən boş qalmaz. Həzrət İsa (ə) ilə Muhəmməd (s) peyğəmbərin arasında olan fasilənin «peyğəmbərsizlik dövrü » adlandırılması o demək deyildir ki, bu iki peyğəmbər arasındakı dövrdə başqa bir Peyğəmbər olmayıb. Xeyr, peyğəmbər olub, lakin

onların nübüvvəti ümumi olmayıb (və şəriət sahibi olmayıblar). Onlar yalnız müəyyən camaatın və ya müəyyən şəhərin peyğəmbəri olmuşlar. Deməli, «peyğəmbərsizlik dövrü» dedikdə o nəzərdə tutulur ki, həmin peyğəmbərlər arasında olan fasilədə peyğəmbərliyi ümumi olan başqa bir peyğəmbər olmamışdır.

Həzrət Əli (ə) bu barədə belə buyurur: «İnnəllahə bəəsə Muhəmmədən (s) və ləysə əhədun minəl ərəbi yəqrəu kitabən və la yəddəi nubuvvətən»

«Allah təala Muhəmmədi (s) ərəbərin heç kimin səmavi bir kitab oxumadığı və Peyğəmbərlik iddiası etmədiyi bir dövürdə göndərilmişdir». («Nəhcül bəlağə». 33 və 104-cü xütbələr). Bir sözlə, «Quran»ın nazil edilməsindən məqsəd qafil insanları xəbərdar etmək, yatmışları qəflət yuxusundan oyatmaq, eləcə də onları əhatə etmiş xətər və aludə olduqları günahları onların yadına salmaqdır. Həqiqətən «Quran» insanı ayıldan və onu günahdan təmizləyən bir kitabdır.

Sonra «Quran»da kafirlərin rəhbər və başçılarının aqibəti barədə deyilmişdir: «Doğrudan da onların əksəriyyəti barədə o söz (əzəldən buyurduğumuz əzab hökmü) gerçək olmuşdur, çünki onlar (Allaha və Onun peyğəmbərinə) iman gətirməzlər. (Biz onların iman gətirməyəcəklərini öz əzəli elmimizlə bilib lövhiməhfuzda təsbit etmişik).

Bu ayədə «onların əksəriyyəti barədə o söz» ifadəsində «o söz»-dəki məqsədin nə olduğu barədə təfsirçilər bir neçə ehtimal irəli sürmüşdülər. Çox ehtimala görə bunda məqsəd şeytan yolunun davamçılarına verilmiş Cəhənnəm əzabının vədəsidir. Necə ki, «Səcdə» surəsinin 13-cü ayəsində deyilir: «Cəhənnəmi mütləq

bütün(günahkar) cinlər və insanlarla dolduracağam» sözünü gerçək olaraq demişəm!»

Başqa bir yerdə, «Zumər» surəsinin 71-ci ayəsində deyilir:

«Lakin əzab hökmü kafirlər barəsində vacib oldu!» Hər bir halda bu ayələr, öz əlaqələrini Allah ilə qırmış, hidayət qapılarını öz üzlərinə bağlamış və inadkarlıqlarında ən yüksək dərəcəyə çatmış insanlara aiddir. Bəli! Bu insanlar heç vaxt iman gətirməyəcək və geriye dönməyə yolları qalmamışdır. Çünki arxaya qayıtmaq üçün qurulmuş körpülərin hamısını uçurub dağıtmışlar.

İnsan yalnız o vaxt hidayət ola bilər ki, özünün tövhid əsasında xəlp olan fitrətini çirkin əməlləri ilə məhv etməsin. Yox, əgər tövhidi fitrətini təməmlə məhv edərsə belə insan daha hidayət olmaz və özünün ümüd çıraqlarını söndürər.

Beləliklə də məlum olur ki, ömür boyu hidayət olmayan şəxslərdən məqsəd kafir və müşriklərinin rəhbərləridir. Elə buna görə onların bəziləri müsəlmanlarla kafirlər arasında olan döyüşlərdə Cəhənnəmə vasil oldular. Sağ qalanlar da ömürlərinin axırına kimi (Məkkənin fəthindən sonra zahirdə müsəlmanlar olsalar da) qəlbən iman gətirmədilər. Sonrakı ayələrdəki «onları qorxutsanda, qorxutmasanda onlar üçün birdir; iman gətirməzlər» kimi ifadələr bu məsələyə bir sübutdur.

Sonrakı ayədə yenə söhbət bu cür hegemon şəxslərdən gedir. Onların boyunlarından çənələrinə qədər sallanmış və başlarını yuxarı qaldırmağa qoymayan zəncir və həlqələrdən söhbət açılmışdır: «Biz onların boyunlarına dəmir həlqələr (zəncir) keçirtmişik. O

həlqələr onların lap çənələrinə dirənmişdir. Buna görə başları yuxarı qalxmış, gözləri aşağı dikilmişdir. (Əlləri zəncirlə boyunlarına bağlandığı üçün başları yuxarını qaldırmağa, gözlərini aşağı dikməyə məcbur olmuşlar. Onlar boyunlarını bir tərəfə döndərmək, əllərini sağa-sola tərpətmək, ətrafa nəzər salmaq, hətta ayaqlarının altını görmək belə iqtidarında belə deyillər. Beləliklə, kafirlər nə haqqı görər, nə də ona boyun əyərlər)».

Əğlāl (həlqələr) güll (həlqə) sözünün cəmi və ləksik mənası «bir əşyanın arasında olan şey» deməkdir. Misal üçün ağacların arasında axıb-gedən suya (arxa) güləl deyirlər. «Güll» əl və ya boyundan asılan halqaya deyilir.

Əllər və boyun o halqanın arasında olduğuna görə bu kəlmə (əğlāl kəlməsi) əl və boyun barədə işlənilmişdir. Bəzi hallarda boyundan asılıb zəncirlə bağlanmış həlqə ayrıca bağlanır, bəzən isə əlləri də həmən həlqəyə keçirib zəncirə bağlayıb boyundan asılı həlqəyə bağlayarlarmış. Beləliklə də zindanda olan şəxsə əzab-əziyyət verirlərmış.

Bəzi hallarda boyundan asılan zəncir çənəyə qədər dirənərək insanı başını dik saxlamağa və gözlərini aşağı dikməyə məcbur edərdi. Bununla da əsir və ya zindanda olan şəxs həddən artıq əziyyət çəkir və öz ətrafını görməkdə ətrafını gerçəkdən aciz qalırdı.

Təəccüblü budur ki, Allah bədpərəst insanları boynundan zəncir asılmış şəxslərə bənzətmişdir. Onlar ata-babalarının yolunu getməklə «dində olmayan adət-ənənələr» zəncirlərini boyun və əllərinə bağlamışlar. (məcazi zəncirlər) Bu zəncirlər o qədər uzundur ki, onların başlarını yuxarı qaldırmış və həqiqəti görməkdən məhrum etmişdir. Onların nə hərəkət etmək, nə də həqiqəti görmək iqtidarları var.

Bu ayə imansız insanların həm bu dünyada, həm də axirətdəki taleyindən xəbər verir. Ola bilər deyilsin ki, ayədə işlədilmiş fel (cəəlna feli) keçmiş zamanda işlənilməmişdir və ancaq bu dünyadakı hadisələri bəyan etmişdir. Burada axirətdəki talelər vurğulanmamışdır. Çünki qiyamət günü hələ gələcək zamanda olacaq, fel isə keçmiş zamandır.

Cavab olaraq göstərilir ki, «Quran»da bir çox ayələrdə hələ həyata keçməmiş, lakin gələcəkdə mütləq baş verəcək hadisələr keçmiş zamanda işlənmiş feli ilə bəyan olmuşdur. Bu da həmin hadisələrin mütləq baş verəcəyini göstərir. Bu hadisələrin həyata keçmələri o qədər mütləqdir ki, Allah həmin hadisələri keçmiş zaman feli ilə gətirmiş və bu hadisələri həyata keçmiş kimi qələmə vermişdir. Deməli, bu ayə bütperəstlərin həm dünya, həm də axirət talelərini açıqlayır.

Təfsirçilərdən bir çoxu bu və bundan sonrakı ayələrin nazil olmasının bir neçə səbəblərini açıqlamışlar. Onların dediyinə görə bu ayələr «Əbu Cəhl», ya «Bəni Məxzum» ya da «Qüreyş» tayfasından olan bir kişi barəsində nazil olmuşdur. Bu insan bir neçə dəfə Peyğəmbər (s) sui-qəsd etmək istəmiş. Lakin Allah möcüzə vastəsi ilə onu bu çirkin məqsədə nail olmağa qoymamış. Hətta bir dəfə Peyğəmbəri (s) yaxalayaraq onu vurmaq istədikdə ya gözləri tutulmuş, ya da hərəkət etmə qüvvəsi ondan alınmışdır.¹ Bunun mənası bu deyil ki, bu ayə bütperəstlərin digər rəhbərinə aid deyil. Əksinə bu ayə yuxarıda «onlar iman gətirməyəcəklər» ayəsinin təfsirində dediyimiz sözü təsdiq edir və «onlar»dan

---

¹ Təfsiri Alusi.22-ci cild.səh199

məqsəd müşriklərin çoxu yox, onların rəhbərlərinin çoxudur.

Sonrakı ayə bu dəstənin daha bir bədbəxtçiliyini vurğulayaraq onların inadkarlıq etmələrinin səbəbini bəyan edir: «Biz onların ön və arxalarına sədd çəkib gözlərini bağlamışıq. Buna görə də (Allahın qüdrətinə dəlalət edən əlamət və nişanələri) görmürlər. (Onların bəsirət gözü tutulub kor edilmiş, bütün hidayət yolları üzlərinə bağlanmışdır. Onlar zahirən görsələr də mənən və batinən görmürlər)».

Onlar bu iki sədd arasında mühasirəyə düşmüş, nə irəli getməyə, nə də geri dönməyə yolları qalmamışdır.

«Buna görə də heç nəyi görmürlər» ifadəsi isə onların taleyinə son qoyur.

«Quran»ın bu ifadəsi çox təəccüblüdür. Bir tərəfdən əl-qolları zəncirlənmiş, digər tərəfdən də bu zəncirlər o qədər böyük və uzundur ki, onların başlarını yuxarı çəkmiş və öz ətraflarını görməkdən belə onları məhrum etmişdir. Bir tərəfdən onların ön və arxalarına sədd çəkilərək irəli və geriye olan yolları bağlanmış, başqa bir tərəfdən isə gözlərinə pərdə çəkərək görmə qabiliyyətləri bütünlüklə fəaliyyətdən saxlanılmışdır.

Yaxşı fikirləşin, görün bu xüsusiyyətlərə malik olan insanlardan nə asılıdır? Nəyi başa düşərlər? Nəyi və hansı həqiqəti görə bilərlər? İrəli gedə bilərlərmi?

Özünüsevər, təkəbbürlü, kor-koranə və fanatik surətdə ata-babalarının yolunu gedən və eləcə də bütpərəst insanların vəziyyəti həqiqət qarşısında belə olar.

Məhz bu səbəbdən birinci hissənin sonuncu ayəsində açıq-aşkar deyilir: «Ya Peyğəmbər! Onları qorxutsan da, qorxutmasan da onlara fərq etməz, iman gətirməzlər».

Peyğəmbərin (s) sözləri və Allah tərəfindən nazil olan vəhy nə qədər təsirli olsa belə, əgər bunları qəbul etməyə hazır olmayan şəxslərə desək onlara heç bir təsir bağışlamayacaq. Şoranlıq bir yerə min illərlə belə günəş saçarsa, bərəkətli yağışlar yağarsa, yenə də oraya faydası olmayacaq. Oradan yalnız toz-torpaq ələ gələcək. Çünki şoranlığın məhsul verməyə ləyaqət və səlahiyyəti yoxdur.

İncəliklər:

1. Tanıma qüvvələrinin fəaliyyətdən düşməsi.

İnsanın öz vücudundan kənardakı aləmlə ünsiyyətdə olmaq üçün tanıma qüvvələrinə ehtiyacı vardır. Bu qüvvələrin bəziləri insanın batininə, bəziləri isə onun zahirinə aiddir. Ağıl, düşüncə, vicdan və fitrət batini, zahirdə olan hissiyyat o cümlədən eşitmək, görmək və bu kimi qüvvələr isə insanın xarici qüvvələri hesab olunur.

Allahın verdiyi bu qüvvələr əgər lazımlı yerlərdə istifadə olunsaydı günü-gündən daha güclü, daha yaxşı və daha diqqətli fəaliyyətdən göstərər, həqiqətləri olduğu kimi anlayar. Yox, əgər bu qüvvələrdən pozğun və azğın yerlərdə istifadə olunsaydı, yaxud heç istifadə olunmasaydı, onda bu qüvvələr yavaş-yavaş azalar, ya da ki, bütünlükdə fəaliyyət düşərlər. Həqiqəti əksinə cilvələndirərlər. Bu qüvvələri bir aynaya bənzətmək olar. Əgər ayna təmiz, ləkəsiz olarsa ona düşən şəklə olduğu kimi göstərəcək. Ancaq ayna sınıq, çirkin və ləkəli olarsa ona düşən şəklə göstərə bilməyəcək. Göstərsə də olduğu kimi göstərməyəcək.

İnsanın gördüyü səhv işlər, törətdiyi günah və cinayətlər, düzgün seçmədiyi yolun nəticəsində bu böyük nemət insanın əlindən çıxır. Elə buna görə də birinci növbədə insanın özü günahkardır.

Əvvəlki ayələr bu əhəmiyyətli və insan taleyini həlledən məsələni bəyan edir. Allah təkəbbürlü, özünüsevər və fanatik surətdə ata-babalarının yolunu davam etdirən insanları zəncirlərlə bağlanmış (bu zəncirlər təkəbbür, xudbinlik və.. zəncirləridir), iki sədd arasında qalıb getməyə yolu olmayan və gözlərinə pərdə çəkilmiş insanlara bənzətmişdir.

Bu üç bədbəxtliyin səbəbləri hər biri ayrı-ayrılıqda insanı öz hərəkətindən saxlaya bilər.

Onların ön və arxalarından çəkilmiş bu iki sədd o qədər hündür və bir-birinə yaxındır ki, onların hərəkətinin qarşısını almaqdan əlavə görmə qabiliyyətini də onların əlindən alır.

Yenə xatırladıyıq, nə qədər ki, insan bu mərhələyə çatmayıb, hidayət olub düz yola qayıda bilər. Lakin, bu mərhələyə çatdıqdan sonra bütün peyğəmbərlər, imamlar, övliyalar yığılıb onu düz yola dəvət etsələr və bütün səmavi kitabları ona oxusalar belə yenə ona təsir etməyəcək.

«Quran» ayələrində və islami hədislərdə deyilir ki, əgər insan bir günah edərsə gərək tez tövbə edib Allaha tərəf qayıtsın. Tövbəni gecikdirib təxirə salmasın, günahını təkrar etməsin. Bu cür ifadələrin hamısı bunu göstərir ki, insan gərək bu mərhələyə yetişməsin. Kiçik və xırda çətinlikləri yolunun qarşısını kəsən böyük səddlərə çevirməsin. Öz hərəkətinin qarşısını kəsməsin. Gözlərinin önündən pərdə asmasın və görmə qabiliyyətini əldən verməsin.

2. Öndən və arxadan çəkilmiş səddlər:

Bəzi təfsirçilər üçün belə bir sual qarşıya çıxıb ki, insanın qarşısını alın öndən çəkilmiş səddir. Daha arxadan çəkilən səddin nə mənası var?

Bir qrup təfsirçilər buna belə cavab vermişlər ki, insanın iki cür hidayət yolu var: istidlali hidayət (yəni insan özü bu yolu tapıb seçmişdir) və fitri hidayət (yəni Allah insanı fitrətən hidayət etmişdir). Öndən çəkilən sədd insanı istidlali hidayətdən məhrum edir¹, fonun yalnız geri dönüb öz fitri hidayətinə nəzər salmaq imkanı var. Lakin arxadan çəkilən sədd insanı fitri hidayətdən də məhrum edir¹.

Ayənin təfsirində başqa bir ehtimal da vardır ki, insan məqsədinə çatmaq üçün getdiyi yolda bir çətinliklə üzləşərsə, başqa bir yol seçmək üçün geriye dönməlidir. Lakin arxadan çəkilən divar və sədd onun geriye dönməyinə mane olur.

Başqa bir sual da budur ki, nə üçün bu səddlər insanın sağ və solundan çəkilməmiş, ön və arxadan çəkilmişdir?

Bu sualın cavabı çox sadədir. Çünki insan sağa, yaxud sola getməklə məqsədinə nail ola olmaz. İnsan yalnız irəli getməklə məqsəd və hədəfinə çata bilər.

Bundan əlavə səddi çox vaxtlar sağ, solu bağlı və yalnız irəli getməyə yolu olan yerlərdə çəkərlər. Bununla da insan tam mühasirədə olar.

3.1. «Afaqi» və «ənfusi» nişanələrin müşahidəsindən məhrum olmaq.

Allahı tanımağın iki yolu vardır. Birincisi budur ki, insan öz vücudunda olan Allahın nişanələrini müşahidə etməklə Xaliqi dərk edib tanısin. Bu nişanələrə «ənfusi nişanələr» deyilir. İkinci yol isə budur ki, insan vücudundan kənarda və təbiətdə olan yer, göy, dağ, dəniz

---

¹ Əl-Kəbir təfsiri

¹ Təfsiri Qirtəbi

və bu kimi digər nişanələri seyr edib düşünərək Allahı tanısın. Belə nişanələr isə «afaqi nişanələr» adlanırlar. Allah bu iki yol haqqında «Fussilət» surəsinin 53-cü ayəsində belə buyurur:

«Quran»ın haqq olduğu müşriklərə bəlli olsun deyə, Biz öz qüdrət nişanələrimizi onlara həm xarici aləmdə (kainatda, göyün və yerin ətrafında), həm də onların öz daxilində mütləq göstərəcəyik.»

İnsanın tanıma qüvvələri fəaliyyətdən düşdükdə onun həm ənfusi, həm də afaqi nişanələri müşahidə yolu bağlanır və beləliklə də insan bu nişanələrin müşahidəsindən məhrum olur.

«Yasin» surəsinin 8 və 9-cu ayələri həmin mənanı vurğulayır. Çünki, boyunlarına keçirilmiş həlqələr onların başlarını elə dik saxlamışdır ki, hətta özlərini (və ənfusi nişanələri) belə görmək iqtidarlarında deyillər. Öndən və arxadan çəkilməmiş səddlər isə onların gözlərini ətrafı (və afaqi nişanələri) müşahidə etməkdən məhrum etmişdir. Gözləri önündəki divardan başqa heç bir şey görmürlər.

***

Tərcümə:

Sən ancaq Rəhman (Allahdan) gizlində qorxan və zikrə («Quran»a) tabe olanları saqındırırsan. Onlara bağışlanacaqları və dəyərli mükafatla təltif olunacaqlarını müjdə ver (11).

Biz ölüləri dirildərik və onların bundan öncə gördükləri iş və izlərini yazarıq və hər şeyi aydın bir kitabda yazdıq (yazmışıq) (12).

Təfsir:

Sənin (Peyğəmbərin) saqındırmanı (və dəvətini) qəbul edən kimlərdir?

Əvvəlki ayələrdə söhbət Peyğəmbərin (s) saqındırmasını qəbul etməyən və bu saqındırmanın onlar üçün olub-olmamasının heç bir fərqiə varmayan insanlardan getmişdir. İndiki ayələr isə bu insanların əks tərəfində durmuş insanlardan söhbət açır. Bu iki dəstəni bir-biri ilə müqayisə etdikdə hər şey aydınlaşır. (Necə ki, «Quran» bu cür müqayisələr edir).

Allah əvvəl buyurur: «Sən ancaq Rəhman (Allahdan) gizlində qorxan və zikrə («Quran»a) tabe olanları saqındırarsan.»

«Belə olan insanlara bağışlanacaqları və dəyərli mükafatla təltif olunacağını müjdə ver.»

Burada bir neçə incəliyə diqqət olunmalıdır:

1.Bu ayədə Peyğəmbərin saqındırmasını qəbul edən insanların iki xüsusiyyəti qeyd olunmuşdur.

Biri zikr və «Quran»a tabe olmaq, o biri isə gizlində və xəlvətdə Allahdan qorxmaqdır. Əlbəttə bunun mənası o deyil ki, yalnız bu cür insanlar iman gətirmişlər. Məqsəd budur ki, bu xüsusiyyətlərə malik olan(hətta indiyədək iman gətirməyən) insanlar da sənin dəvətini qəbul edəcəklər. Yəni, sənin dəvətini yalnız eşidən (qəbul edən) qulağı və qəlbi (qəbul etməyə) hazır olan insanlar qəbul edər. Bu dəvət və saqındırma onlarda iki təsir qoyur: Birincisi budur ki, onlar zikr və «Quran»a tabe olurlar, ikincisi isə Allah və məsuliyyətlər qarşısında qorxu hissi keçirirlər. Başqa sözlə desək, bu iki təsir həmin insanlarda saqındırmadan qabaq hazır olmuş, ayə nazil olduqdan sonra isə həyata keçmişdir.

Qafil və bədbəxt insanlar isə bunların tamamilə əksinədir. Saqındırmanı qəbul etməyə nə eşidən qulaqları, nə də hazır olan qəlbləri var.

Bu ayə eynilə «Bəqərə» surəsinin ilk ayələrinə bənzəyir: «Bu heç bir şəkk-şübhə olmayan və təqvalılara doğru yol göstərən kitabdır.»

1. Təfsirçilərin bir çoxunun fikrinə görə «zikr»də məqsəd «Qurani-Məcid»dir. Çünki bu kəlmə «Quran»da bir neçə mənaya gəlmişdir¹.

Ancaq ola bilsin ki, zikr sözündə məqsəd onun leksik mənası olsun. Belə olan halda isə zikr dedikdə «Quran»ın bütün ayələri, peyğəmbərin bütün saqındırmalarına şamil olan nəsihətlər nəzərdə tutulur.

3.«Xəşyət» (qorxu) əzəmət və böyüklüklə qarışmış qorxuya deyilir. «Rəhman» sözü isə Allahın ümumi rəhmət cəlvəsidir və burada bir incəliyə malikdir.

O incəlik budur ki, insan Allahdan qorxmaqla yanaşı gərək Onun rəhmətinə də ümid bəsləsin. Beləliklə də insan hərəkətinin daimi səbəbi olan «xof» və «ümid» sözü «Allah» kəlməsi ilə birgə istifadə olunmuşdur: «Allah və qiyamət gününə ümid bəsləyən insanlar üçün...» (Əhzab-21)

Bunun səbəbi budur ki, gərək ümid qorxu ilə, qorxu da ümidlə birgə olmalıdır. (Diqqət edin).

4.«Gizlində» dedikdə Allahı dəlil sübut yolu ilə tanımaq nəzərdə tutulur. Çünki Onun müqəddəs və zəti pak olan insanların hissiyatından gizlidir. Onu ancaq qəlb və nişanələrlə görmək olar.

Başqa bir ehtimal da var ki, «gizlində» sözünün mənası camaatın gözündən gizli olmaq deməkdir. Yəni insanın bu qorxu və xəşyəti riyakarlıq üzündən olmasın.

Bəzi təfsirçilər isə «gizlində» sözünü qiyamət mənasını götürmüşlər. Bunun səbəbini belə izah etmişlər

---

¹ Nəhl-44; Fussilət-41; Zuxruf-44; Qəmər-25.

ki, qiyamət də bizim hissiyatımızdan gizlin və qəti olan bir işdir.

Lakin birinci təfsir ayə ilə daha uyğun gəlir.

5.«Muştuluq et (müjdə ver)» cümləsi həqiqətdə «qorxutmağı» təkmilləşdirir.

Çünki Peyğəmbər (s) əvvəl camaatı (əzabla) qorxudur, elə ki camaat Allahdan qorxub ona itaət edir və itaət onların söz və əməllərində hiss olunur, o vaxt onlara müjdə verir.

Peyğəmbər (s) camaata nəyi müjdə verirdi?

Allahın Rəsulu hər şeydən əvvəl camaatın fikrini cəlb edən məsələni onlara müjdə verir. Bu məsələ də insanın etdiyi günahlardır. Peyğəmbər (s) onlara günahlarının bağışlanacağını, dəyərli və dəyərini Allahdan başqa kimsənin bilmədiyi mükafatla təltif olunacaqlarını müjdə verir. Diqqəti cəlb edən budur ki, «məğfirət» (bağışlamaq) və eləcə də «dəyərli mükafat» sözləri nəkərə gətirilmişdir. Sözü belə yerlərdə nəkərə¹ gətirməkdə məqsəd bu məsələnin əzəmət və böyüklüyünü çatdırmaqdır.

6.Bəzi təfsirçilərin nəzərinə görə «fəbəşsirhu» (müjdələ) cümləsindəki «fa» hərfi ərəb dili qrammatikasında nəticə bildirən hissəcikdir və bunu bildirir ki, bu əməlin («Quran»a tabe olmaq və Allahdan qorxmağın) iki nəticəsi var. Birincisi bağışlamaq, ikincisi isə dəyərli mükafatla təltif olunmaqdır. Birinci nəticə əməlin, ikinci nəticə də ikinci əməlin sayəsində əmələ gəlir.

Möminlərin başlanacağı və dəyərli mükafatla təltif olunacaqları müjdəsi onlara verildikdən sonra məəd,

---

¹ Nəkərə –yəni qeyri-müəyyən

əməllərin yazılması əməllərin yazılması və hesab-kitab məsələsi ortaya çıxır. «Biz ölümləri dirildəcəyik...»

«Biz» sözünü gətirməkdə məqsəd budur ki, Allahın əzəmətli qüdrəti insanlar üçün aydın olduqdan sonra daha Onun çürümüş sümükləri necə dirildəcəyi və ölümlərin həyat libası geyinəcəyində şəkk-şübhə olmamasını bildirməkdir.

Təkcə ölümləri diriltməklə iş sona yetmir. Bundan əlavə «insanların bundan öncə gördükləri iş və izlərini də yazarıq»

Beləliklə də insanın nameyi-əmalında (əməllərin yazıldığı kitabda) qeyd olunan bütün əməlləri hesaba çəkiləcək və heç bir əməl yaddan çıxmayacaq.

«Bundan öncə gördükləri əməllər» cümləsi insanların gördüyü lakin itib getmiş və heç bir əsər-ələməti qalmayan əməllərini vurğulayır. Lakin və izlərini dedikdə isə insanın yaşadığı mühitdə gördüyü və izi qalmış əməllər nəzərdə tutulur. Sədəqə vermək, binalar tikdirib camaatın istifadəsinə vermək və s. kimi işlər).

Bu ayənin təfsirində daha bir ehtimal var ki, «bundan öncə gördükləri işlər» insanın özünə aid olan əməllərə, «və izlərini» isə insanın özündən sonra qoyub getdiyi ümumi xeyir və şər işlərə işarədir.

Ayənin sonunda isə əməllərin yazılması barədə buyrulur: «Hər şeyi aydın bir kitabda qeydə alırıq».

Təfsirçilərin əksəriyyəti «aydın kitab»ı (imamin mubini) «ləvhi-məhfuz» əməllərin yazıldığı kitab mənasını təfsir etmişlər.

«İmam» sözünü kitab üçün sifət gətirməkdə məqsəd bu kitabın günah və savab əhli olan insanların qabağında rəhbər, onların günah və savabını ölçən bir tərəzi olmasını çatdırmaqdır.

«Quran»an bəzi ayələrində «imam» sözü «Tövrət» üçün sifət gətirilmişdir. «Görəsən o kəs ki, öz Allahından açıq dəlili var, dili onu söyləyir, rəhbər (imam) və rəhbər olan Musanın kitabında («Tövrət») bundan əvvəl ona şəhadət vermişdir, (bir dəlili olmayan kimsə ilə bərabərdirmi?) (Hud-17).

Bu ayədə Tövrəti imam adlandırmaq onun maarif ehkam, qayda və qanunlara şamil olmasına, İslam Peyğəmbərinin nişanələrinin bəyan etdiyinə və hər bir zaman insanlar üçün rəhbər ola biləcəyinə görədir. Buna görə də bu söz hər yerdə özünə münasib mənə daşıyır.

İncəliklər:

1.Nameyi-əməlin növləri:

«Quran» ayələrindən belə məlum olur ki, insanın əməlləri bir neçə müxtəlif kitablarda qeyd olunur. Bununla da insanın hesab zamanı heç bir bəhanəsi qalmır.

Birinci kitab, insanın ömür boyu gördüyü şəxsi əməlləri qeydə alınmış kitabdır. «Quran» bu barədə buyurur: «Oxu öz əməl kitabını. Bu gün sən özün-özündən hesab almaq üçün yetərlisən.» («İqrə» kitabəkə kəfa binəfsikəl yəvmə həsiba. «İsra»—14)

O zaman günahkarların fəryadı göylərə ucalacaq. «Quran» bu məsələni belə açıqlayır: «Vay olsun bizə, bu necə kitabdır ki, heç bir kiçik və böyük günahı hesabsız buraxmayıb. (Hamısını qeydə alıb.) («Yəqulunə ya vəylətəna ma lihazəl kitabı la yuğadiru səğirətən və la kəbirətən illa əhsabə.» «Kəhf»—49).

«Bu kitabı möminlər sağ, günahkarlar isə sol əlinə alırlar...» («Əl haqqə» 19 və 25)

İkinci kitabda ümmət və xalqların ayrı-ayrı əməlləri yazılır. «Quran» bu barədə belə buyurur: «Hər ümmət

nameyi-əmalının almaq üçün çağırılır.» («Kullu ummətin tuda ilə kitabıha.» «Casiyə»-28)

Üçüncü kitab isə ümumi və «ləvhi-məhfuz» adlanan nameyi-əmalıdır. Bu kitabda əvvəldən axıra kimi olan insanların əməlləri ilə yanaşı dünyada baş vermiş bütün hadisələr də qeydə alınmışdır, canlı bir şahid, hesab-kitab aparan və eləcə də insanları savab və günahların mükafatı və cəzəsinə çatdıran mələklərin rəhbəridir.

2. Bütün əməllər qeydə alınır. Hətta.....

İmam Sadiq (ə)-dan söylənilən hədisdə oxuyuruq: Bir gün Peyğəmbər (s) öz səhabələri ilə quraqlıq və şoran bir səhrada idi. Rəsuli-Əkrəm səhabələrə buyurdu: «Gedin, odun yığib gətirin.» Səhabələr cavab verdilər ki, ey Allahın Rəsulu, bura susuz-ələfsiz, quraq bir səhradır. Biz buradan odun tapa bilmərik. Peyğəmbər (s) yenə buyurdu ki, gedin bacardığınız qədər yığın. Səhabələr gedib hərəsi bir az odun və quru çubuq yığib gətirib Peyğəmbərin (s) qarşısında bir yerə yığdılar. (Odunlar yandıqda böyük bir alov əmələ gəldi.) Peyğəmbər (s) buyurdu: (Kiçik), günahlar da bu cür yavaş-yavaş yığılıb insanın nameyi-əmalında qeydə alınır. (Lakin siz onlara ayrı-ayrılıqda etinasızlıq edirsiniz.) Daha sonra isə belə buyurdu: «Kiçik günahlardan qorxun! Çünki, onların hamısı və eləcə də bundan öncə gördüyünüz işlər qeydə alınaraq aydın kitabda yazılır.¹ Bu gözəl hədis öz incəliyi ilə kiçik günahların yığılması onların nəticəsində əmələ gələn alovun şölələnməsini bəyan edir.

Başqa bir hədisdə deyilir ki, bir gün Mədinə şəhərinin kənarında yerləşən «Bəni Sələmə» tayfası Mədinəyə gəlib Peyğəmbər (s) məscidinin yaxınlığında

---

¹Nurus-səqələyin.Ç-4C-374

məskən salmağı qərara aldılar. Bu zaman «inna nəhnu nuhyil məvta...» ayəsi nazil oldu. Allahın Rəsulu (s) buyurdu: «İnnə asarəkum tuktəbu.» «Sizin Mədinəyə tərəf atdığınız addımlar nameyi-əmalınızda yazılacaq. (İstər savab olsun, istərsə də günah). «Bəni Sələmə» bu sözü eşitdikdən sonra fikirlərindən dönüb öz yerlərində qaldılar.

Məlum olur ki, bu ayə böyük mənaya malikdir. Yuxarıda deyilən hədislər isə bu məfhumdan nümunələrdir.

Ola bilər ki, Əhli-beytdən rəvayət olunmuş və onlarda «imamin mübin» sözü həzrəti Əliyə (s) təfsir olunan hədislər yuxarıda qeyd olunan təfsirlə müvafiq olmasın. Çünki, imamlardan deyilən hədislərdə (aydın kitab) Həzrəti Əliyə (ə) təfsir verilmişdir.

O cümlədən, İmam Baqir (ə) öz əcdadından rəvayət edir: «Yasin» surəsinin 12-ci ayəsi nazil olan zaman Əbu Bəkir və Ömər yerlərindən qalxaraq Peygəmbərdən (s) soruşdular: «Ey Allahın Rəsulu! «İmamin mubin» sözündə məqsəd «Tövrat»dır?» Peygəmbər buyurdu: «Xeyr.» Soruşdular: «İncildir?» Peygəmbər (s) yenə buyurdu ki, xeyr. Onlar üçüncü dəfə sual etdilər ki, məqsəd Qur andır? Peygəmbər yenə də onlara mənfi cavab verdi. Elə bu zaman həzrəti Əli (ə) Peygəmbərin (s) yanına gəldi. Peygəmbər Həzrəti Əlini (ə) gördükdə buyurdu:

«İmamin-mubin» bu kişidir. O, Allah-təalanın hər şeyin elmini onda qərar vermiş imamdır¹.» Əliyyibni İbrahimin təfsirində İbi Əbbas həzrəti Əlinin (a) öz dilindən rəvayət edərək deyir:

---

¹ Məanil-əxbar. Səh-95

«And olsun Allaha ki, «imamin mubin» mənəm. Haqqı batıldən ayırıram və bu elmi (haqqı batıldən ayırmağı) Peyğəmbərdən (s) irs aparmışam.» Bəzi təfsirçilər, o cümlədən, Alusi (təfsirçi adıdır) bu cür hədisləri şiə vasistəsilə söyləməkdən vəhşət etmişlər və bu təfsirlər ayəninin mənasından xəbərsiz olmanın nəticəsində deyilmiş kimi qələmə vermişlər. Ancaq bir az diqqət yetirdikdə görürük ki, «imamin mübin»i həzrəti Əliyə (ə) təfsir edən hədislərlə həmin sözü « lövhi məvhfuz» mənasına təfsir edən hədislərin heç bir ziddiyyəti yoxdur. Çünki, birinci dərəcədə Peyğəmbərin, ondan sonra isə Onun canişininin pak olan qəlbləri «ləvhi-məhfuzu» özündə əks etdirən aynalardır və Allah lövhi-məhfuzda olanların əksəriyyətini onların qəlbinə ilham etmişdir. Beləliklə də onlar lövhi-məhfuzdan bir nümunədirlər. Deməli, «imamin mubin»i həzrəti Əli (ə) mənasına təfsir etmək heç də təəccüblü deyil. Çünki, o da lövhi-məhfuzun bir budağıdır. Bundan əlavə kamil bir insanın vücudunun kiçik olmasına baxmayaraq bu vücud böyük bir aləmi özündə sığışdırmışdır.¹ Həzrəti Əli (ə) bu məsələni öz şerində belə bəyan edir:

«Ey insan! Sən özünü balaca məxluq hesab edirsən? Bu halda ki, bu böyüklükdə aləm sənə sığmışdır.» Bunu da bilir ki, bu aləm Allahın elmi və lövhi-məhfuzdan bir səhifədir. (Deməli həzrəti Əli (ə) kimi kamil bir insanın lövhi-məhfuzdan bir budaq olması heç də təəccüblü deyil.)

Təəccüblü budur ki, Alusi yuxarıdakı rəvayətləri inkar etməsinə baxmayaraq axırıncı heç də inkar etməyib. Hər halda «imamin-mubin» sözündən məqsəd «ləvhi-

---

¹ Nurus-səqələyn təfsiri 4-cü cild səh.379

məhfuz» olmasında heç bir şəkk-şübhə yoxdur və yuxarıdakı hədislərin isə («imamin-mubin»-i həzrəti Əli (ə) mənasına təfsir edən hədsilər) bu mənə ilə heç bir ziddiyyət yoxdur.*****

Tərcümə:

Onlar üçün şəhər əhalisini örnək göstər, Allahın elçiləri oraya doğru gedən zaman (13). Biz onlara iki nəfər elçi göndərdik, ancaq ikisini də inkar etdilər. Bu iki elçini üçüncü elçi ilə qüvvətləndirdik və onlar dedilər: «Biz sizə (Allah tərəfindən) göndərilmiş elçilərlik» (14). (Onlar isə Peyğəmbərin cavabında) dedilər: «Siz bizim kimi insanlarsınız və Rəhman Allah heç bir şey nazil etməmişdir. Siz ancaq yalan deyirsiniz» (15). (Elçilər) dedilər: «Rəbbimiz sizin üçün göndərilmiş olduğumuzu bilir(16). Və bizim borcumuz aydın bir təbliğdən başqa bir şey deyildir» (17).

Dedilər: «Biz sizi uğursuz sanırıq. Əgər dediklərinizdən əl çəkməzsənsizsə sizi daşlayacağıq və bizdən sizə acı bir əzab toxunacaqdır» (18).

Elçilər dedilər: «Uğursuzluğunuz sizinlə birlikdədir.» (Sizin özünüzdədir). «Əgər düz fikirləşsəniz siz həddini aşmış bir tayfasınız.» (19)

Təfsir:

«Şəhər əhalisi»nin sərgüzəşti onlar üçün ibrət və örnəkdir.

Quranda, İslam Peyğəmbərinin nübüvvəti, sadıq möminlər və bütperəst müşriklər barədə olan bəhslərdə keçmiş ümmətlərin sərgüzəştlərindən söhbət açılmışdır. Bu ayədən başlayaraq (18-ci ayəyədək olan hissədə Allah peyğəmbərlərinin bir neçəsinin başına gələn hədisləri açıqlamışdır. Bu peyğəmbərlər müşrik, bütperəst və «əshabül-qəryə» (şəhər əhalisi) adı ilə məşhur olmuş

insanları hidayət etmək üçün göndərilmişdir. Həmin camaat isə peyğəmbərləri danaraq onların əleyhinə qiyam etmiş və axırda isə şiddətli bir əzaba düşər olmuşlar. Bunları deməkdə məqsəd Məkkənin müşriklərinə xəbərdarlıq etmək, Peyğəmbər (s) və azsaylı möminlərə isə təsəlli verməkdir. Çünki Quranın qəlbi olan bu surədəki sərgüzəşt eyni ilə islamın ilkin möminlərinin sərgüzəştinə bənzəyir.

Əvvəl Allah buyurur: «Onlar üçün şəhər əhalisini örnək göstər, Allahın elçiləri oraya doğru gedən zaman»

«Qəryə» əslində camaatın cəm olub yaşadığı yerə deyilir. Bəzi hallarda isə insanların özünə də «qəryə» deyilir. Beləliklə də «qəryə» sözü həm şəhər və həm də kəndlərə şamil edilir. Bu günkü fars dilində «qəryə» sözünün «kənd» mənasında işlənməsinə baxmayaraq ərəb dilində və eləcə də «Quran»ın özündə dəfələrlə «Misir» və «Məkkə» kimi mühüm şəhərlərə də «qəryə» deyilmişdir.¹

Bu şəhərin hansı şəhər olması haqda müxtəlif mülahizələr var. Təfsirçilər arasında ən məşhur mülahizə budur ki, o şəhər Şamatin «Əntakiyyə» şəhəridir. Bu şəhər keçmiş Romanın ən məşhur və möhtəşəm şəhərlərindən biri idi. İndi isə bu şəhər coğrafi mövqə nəzərindən Türkiyənin şəhərlərindəndir. Bu barədə ətraflı məlumatı incəliklər mövzusunda verəcəyik. Yuxarıdakı ayələrdən məlum olur ki, həmin şəhərin əhalisi bütperəst olmuş və Allah elçiləri isə bütperəstliklə mübarizə edərək onları tövhidə dəvət etmişlər.

«Quran» bu hadisəni üstü örtülü dedikdən sonra macəranı şərh edərək belə buyurur: «Biz onlara iki nəfər

---

¹ Misir o zaman şəhər adlanırdı.

elçi göndərdik, ancaq onlar ikisini də inkar etdilər. Bu iki elçini üçüncü elçi ilə qüvvətləndirdik. Və onlar da dedilər: Biz sizə (Allah tərəfindən) göndərilmişik.

Bu minvalla Peyğəmbərlərdən üçü (ikisi qabaqcadan, üçüncü isə onların ardınca) azğın camaata göndərildi.

Bu Peyğəmbər lərin kim olmaları barəsində təfsirçilər arasında ixtilaf var. Bəzi təfsirçilər qabaqcadan göndərilən iki nəfəri «Şəmun» və «Yuhənna», üçüncünü isə «Pavel» bilmişlər. Bəziləri isə onlar üçün başqa adlarla xatırlamışlar.

Təfsirçilərdən bəziləri bu elçilərin birbaşa Allah tərəfindən, bəziləri isə onların İsa (ə)-ın tərəfindən göndərilməsini bəyan edirlər. (İsanın (ə) elçiləri olsalar da yenə bir vasitə ilə Allaha nisbət verilir). Ayənin zahirindən birinci təfsir nəzərə çarpır. Ancaq iki təfsirin nəticəsində heç bir fərq yoxdur.

«Quran» бүтпərəслərin Peyğəmbərlərə etdikləri etirazı belə izah edir: «Siz bizim kimi adi insanlarsınız. Rəhman Allah heç bir şey nazil etməmişdir. Siz ancaq yalan deyirsiniz».

Belə bəhanə, bütün müşrik insanların Allah peyğəmbərlərinin dəvəti qarşısında gətirdikləri bəhanədir.

Onların əqidəsi bu idi ki, əgər Allah tərəfindən peyğəmbər gəlmədirsə gerek mələk olsun. Bizim kimi insanlardan peyğəmbər olmaz. Bu bəhanə ilə peyğəmbərləri yalançı hesab edirdilər. Bir halda ki, bəlkə özləri də bütün tarix boyu gələn peyğəmbərlərin Adəm nəslindən olmasını bilirdilər. O cümlədən, peyğəmbər olmasını hamı bilən İbrahim peyğəmbər Adəm nəslindən idi. Bundan əlavə insanın dərd və müşkülətini ancaq

insan bilər və mələklər insanın bu çətinliklərini aradan qaldıra bilməz.

Ayədə Allah-ın «Rəhman» sifətinə çox diqqət yetirilmişdir. Səbəbi budur ki, müşriklərin cavabı onların öz sözlərində gizlənmişdir. (Yəni onlar peyğəmbərləri danan zaman özləri də belə deyirlər: «Rəhman Allah heç bir şey nazil etməmişdir». Buna görə də, necə ola bilər rəhməti bütün aləmə ümumi olan Allah insanları hidayət etmək üçün onlara peyğəmbər göndərməsin ?

Bu barədə daha başqa bir ehtimalda budur ki, onlar (müşriklər) Allahın «Rəhman» sifəti ilə bəhanə gətirərək demək istəyirlər ki, peyğəmbərlərin gəlməsi və vəzifələrinin müəyyən olunması ilə Allah onları çətinliyə salmaq istəmir və onları azad buraxmışdır. Bu müşriklərin məntiqsiz və heç bir əsası olmayan fikirləridir.

Allahın elçiləri onların cavabından məyus olmayıb, öz risalətlərini davam etdirmiş və onların cavabında belə demişlər: -«Dedilər: Rəbbimiz sizin üçün göndərilmiş olduğumuzu bilir. Və bizim borcumuz aydın bir təbliğdən başqa bir şey deyildir».

Elçilər öz peyğəmbərliklərini ancaq sübutsuz iddia ilə bəyan etməmiş və təkcə and içməklə kifayətlənməmişlər. Əksinə onlar öz peyğəmbərliklərini isbat etmək üçün möcüzələr də göstərmişlər. Necə ki, bu mətləb (aydın bir təbliğ) ibarəsindən də başa düşülür. Əks təqdirdə onların təbliğinə «bəlağun - mubin» demək olmaz. Ona görə ki, «bəlağun mubin» həqiqəti (peyğəmbərlərin Allah tərəfindən gəlməsini) hamıya çatdırmalıdır. Həqiqəti hamıya çatdırmaq isə məhz aydın dəlillər və möcüzə göstərməklə mümkündür.

Bəzi rəvayətlərdə göstərilmişdir ki, bu elçilər də Həzrəti İsa (ə) kimi əlacsız xəstələrə (Allahın əmri ilə) şəfa vermişlər.

Ancaq bu bədbəxtlər aydın dəlil və möcüzələrin qarşısında yenə də təslim olmadılar. Əksinə, öz düşmənçiliklərini artıraraq peyğəmbərləri hədələyib qorxudurdular. «Quran»da bu barədə buyurur:

«Dedilər: -Biz sizi uğursuz sanırıq».

Ola bilsin peyğəmbərlərin gəlmələri ilə birlikdə müşriklər günahlarının əsərində və ya Allah tərəfdən xəbərdarlıq olaraq bəzi çətinliklərlə üzləşmişlər. Necə ki bəzi təfsirçilərin dediyinə görə bu qövmin yaşadığı yerdə bir müddət yağmursuzluq oldu. Ancaq bu çətinlik onlara ibrət olmamış, əksinə buna səbəb peyğəmbərlərin gəlişini hesab etmişlər.

Bunlarla kifayətlənməyib öz çirkin planlarını peyğəmbərlərə açıb söylədilər:

«Əgər dediklərinizdən əl çəkməsəniz sizi daşlayacağıq və bizdən sizə acınacaqlı bir əzab toxunacaq».

«Acınacaqlı bir əzab» («əzabun əlim») barədə təfsirçilər arasında iki nəzəriyyə vardır. Birinci nəzəriyyə budur ki, acınacaqlı əzabda məqsəd elə daşlanmağın özüdür. İkinci birincidən fərqli olaraq acınacaqlı əzabı daşlamaqdan da şiddətli bir əzab mənasına təfsir etmişlər.

İkinci nəzər zəhnə daha münasib gəlir. Çünki, ən pis və acınacaqlı əzablardan biri olan daşlanmaq bəzi hallarda ölümə nəticələnmir. Mümkündür «acınacaqlı əzab»dan məqsəd bu olsun ki, müşriklər peyğəmbərləri o qədər daş-qalaq edəcəklər ki, onların ölümü ilə nəticələnsin, ya da başqa işgəncələrlə də onlara əzab verəcəklərlə. Necə ki, bunlardan qabaqkı peyğəmbərlərin

qövmü onların gözüne qızdırılmış dəmir salmaq, boğazlarına qaynar qurğuşun tökmək vasitəsilə onlara işgəncələr verirdilər.

Bəzi təfsirçilər bu barədə daha bir başqa təfsir vermişlər. Bu təfsirçilər daşlamağı cismani, acınacaqlı əzabı isə ruhi və mənəvi əzab bilmişlər.

Ancaq bundan qabaqkı təfsir həqiqətə daha uyğundur.

Həqiqətən batil, zülm və fəsadın tərəfdarlarının əllərində heç bir sübut olmadıqda hədə-qorxuya əl atırdılar. Ancaq bunu bilmirdilər ki, «Allah» yolunu gedən insanlar heç vaxt bu hədə-qorxunun müqabilində təslim olmayacaq, əksinə öz təbliğlərini daha da gücləndirəcəklər. Peyğəmbərlər öz təbliğlərinə başlamazdan qabaq hər şeydən əl çəkmiş, bu yolda canlarından keçməyə belə hazır olmuşlar.

Müşriklərin bu inkarının qarşısında peyğəmbərlərin cavabı bu oldu:

«(Peyğəmbərlər) Dedilər: uğursuzluğunuz sizinlə birlikdədir (sizin özünüzdədir) əgər düz fikirləşsəniz». Əgər sizə bədbəxtlik üz veribsə və Tanrının nemətləri sizdən üz döndəribsə, bunun səbəbini bizim gələcimizdə yox, özünüzdə və gördüyünüz günahlardan bilin. Siz bütpərəstlik və nəfsinizə itaət etməklə özünüzü bədbəxt və ilahi nemətlərdən məhrum etmişiniz.

Bəzi təfsirçilər «əin zükkirtüm» (əgər düz fikirləşsəniz) cümləsinə müstəqil və ayrı bir mənə vermişlər. Bu təfsirçilər deyirlər: Bu ibarənin mənası budur ki, əgər peyğəmbərlər gəlib siz müşrikləri düz yola dəvət etsələr cavabında onları qorxudub vücudlarını uğursuzmu sanmalısınız? Onlar sizlərə nur, hidayət, xeyir

və bərəkət müjdə verirlər. Bu cür xidmətin cavabı onları qorxudub nalayiq söz deməkdirmi ?

Peyğəmbərlər sözlərinin sonunda bu azğın qövmü belə adlandırmışlar :

«Siz həddini aşmış bir tayfasınız»

Sizin əsas dərdiriz sizin azğınlığınız və həddinizi aşmanızdır.

Tövhibdən üz döndərüb büt-pərəstliyə tərəf addım atmanızın, taleyinizin bədbəxtliyə düşər olmasının, xeyrxah insanların xeyirlərinin əvəzində onlara pislik edib onları qorxutmanızın səbəbi haqqdan üz döndərməyiniz, israfkarlığınız, günahlar dəryasında qərq olmanız və həddinizi aşmanızdır.

Bu Peyğəmbərlərin macərası barədə əlavə məlumatları və eləcə də bu hadisənin harada baş verməsini bundan sonra gələn ayələrin təfsirində deyəcəyik. ***

Tərcümə:

Bir kişi şəhərin ən uzaq yerindən qaça-qaça gəlib, dedi: «Ey mənim tayfam, elçilərə itaət edin (20). Sizdən heç bir muzd istəməyənlərə tabe olun. Onlar doğru yolda olanlardır (21). Mən nə üçün məni yaradan « Allah » a tapınmayım ? Siz ona doğru qayıdacaqsınız (22). « Allah » dan başqa tanrılar seçim ?, bir halda ki, Rəhman (Allah) mənə bir zərər yetirmək istəyəndə, onların şəfaətinin mənə bir xeyri olmaz və məni qurtara bilməzlər ? (23) . O vəziyyətdə isə mən açıq bir sapqınlığın (azğınlığın) içərisində olaram (24). Məni sizin «Rəbb»inizə inandım. Məni dinləyin» (25). (Onu şəhid etdilər). Ona-Cənnətə gir-dedyildi. O da dedi: «Kaş mənim tayfam biləydi (26). Ki, məni «Rəbb»im bağışladı və məni əzizlənənlər zümrəsinə daxil etdi».(27)

Ondan sonra onun qövmünün üstünə göydən heç bir qoşun göndərmədik, göndərəcək də deyildik (28). (Ancaq onlara) tək bir qorxunc bağırtı kifayət oldu; dərhal hamısı öldü (29). Vay olsun bu bəndələrə ki, onlara istehza etmədikləri bir Peyğəmbər göndərilmədi (30).

Təfsir:

Canından keçmiş mücahid.

İndi təfsir edəcəyimiz ayələrdə indiyə qədər söhbət etdiyimiz Allah peyğəmbərlərinin dastanının daha bir hissəsi açıqlanmışdır. Bu hissədə söhbət o vaxtın saysız-hesabsız müşriklərinin müqabilində olan azsaylı möminlərdən və onların bu peyğəmbərləri axır nəfəslərinə kimi müdafiə etmələrindən gedir.

Əvvəlcə belə buyurur:

«Bir kişi şəhərin ən uzaq yerindən qaça-qaça gəlib, dedi: « Ey mənim tayfam, elçilərə itaət edin.»

Təfsirçilərin çoxu bu kişinin adını «Həbib-Nəccar» demişlər. O peyğəmbərlərlə ilk görüşdə, onların haqq olmalarını bilmiş və onları peyğəmbər kimi qəbul etmişdir. Bu yolun qabaqcıl möminlərindən olmuşdur. Müşriklərin şəhərin mərkəzində peyğəmbərlərin əleyhinə qiyam etməsi xəbəri buna çatdıqda o artıq sakit oturmağı məslhət görməyib, tələsik halda şəhərin mərkəzinə gəlib peyğəmbərlərə müdafiədə əlindən gələni əsirgəmədi. Onun qaça-qaça, tələsik halda gəlməsi (yəsa-tələsik) sözündən də istifadə olunur. Şəhərdə vəziyyət o yerə çatmışdı ki, müşriklər bu peyğəmbərləri öldürmək qəsdinə durmuşdular.

Ayədə Həbib-Nəccarın adı gətirilməmiş və onun adının əvəzinə (kişi) sözündən istifadə edilmişdir. Bu sözü (qeyri-müəyyən) nəkərə gətirməkdən məqsəd onun adi, əlində heç bir iqtidarı olmayan və öz yolunda

tək-tənha olmasını bəyan etməkdədir. Həqiqətdə isə onun nur və iman hərarəti ilə elə qızışmışdı ki, tövhid yolunda mübarizə edənlərin qarşısına çıxan çətinliklərə baxmadan o, mübarizə meydanına qədəm basdı. O, öz gördüyü işi ilə İslam Peyğəmbərinin dövründəki çox az olan möminlərə örnək oldu. Möminlər bildilər ki, hətta bir nəfər mömin də məsuliyyət daşıyır və sakit oturmaq onun üçün düzgün deyil.

«Şəhərin uzaq nöqtəsi» (əqsəl mədinəti) ibarəsindən başqa düşülür ki, bu elçilərin sorağı şəhərin ucqar yerlərinə də gedib çatmış və onları qəbul etməyə hazır olan qəlblərdə öz təsirini qoymuşdur. Bundan əlavə bu ibarədən başa düşülür ki, şəhərin ucqar nöqtələri məzlum insanların mərkəzi olmuş və onları asanlıqla yola gətirmək olar. Ancaq şəhərin mərkəzi isə rifah cəhətdən təminatı əla vəziyyətdə olanların yeri, onları yola gətirmək isə bir o qədər də asan iş deyildir.

«Ey mənim tayfam» ibarəsi isə bunu anladır ki, Həbib-Nəccar qövmünə ürəyi yanarlıq etmiş və onun bu dəvətində heç bir şəxsi mənfəət yoxdur.

İndi görək bu mömin və mücahid insan öz qövmünü hansı yolla və necə haqqa tərəf dəvət edir ?

O, əvvəl belə deyir:

«Sizdən heç bir mizd istəməyən insanlara itaət edin».

Mizd istəməmək onların doğru demələrinin birinci nişanəsidir. Bununla məlum olur ki, onlar öz dəvətlərində maddi mənfəət güdmür, müşriklərdən heç bir cah-cəlal, hətta heç təşəkkür də belə istəmirlər. Bu xüsusiyyət bütün peyğəmbərlərdə olub onların iklas nişanələrindən sayılmış və Quran ayələrində bu məsələ dəfələrlə

vurğulanmışdır. Təkcə «Şüəra» surəsində beş dəfə buna işarə olunmuşdur.¹

Daha sonra isə deyir: «və hum muhtədun» «Onlar düz yolda olanlardırlar» (Onların dəvətindən də doğru yolda olmaları başa düşülür).

Əgər bir insan camaatı düz yola dəvət edə və camaat onun dəvətinə mənfi cavab verərsə bunun səbəbi, ya o yolun üzgün olmaması, ya da dəvət edən insanların şəxsi mənfəət güdməsidir. Bu da camaatın nifrətinə səbəb olur. Ancaq bir dəvətdə bu iki səbəbin heç biri olmazsa, daha o dəvətdə şübhə yeri qalarmı?

Həbib-Nəccar bu dəlili dedikdən sonra peyğəmbərlərin dəvətinin haqq olduğunu sübut etmək üçün daha bir dəlil və sübut gətirir. Bu dəlildə peyğəmbərlərin dəvətinin əsas hissəsi olan «Tövhid»ə işarə edərək deyir: «Mən nə üçün məni yaradan Allaha itaət etməyim?»

Bütün nemətləri xəlv edib onları məxluqlara əta edən Allahın itaət edilməyə ləyaqəti var. Əlindən heç nə gəlməyən bütələrin isə bir zərrə belə itaət olunmağa ləyaqətləri yoxdur. İnsanın fitrəti onu dəyərsiz məxluqatı yox, öz xaliqini ibadət etməyə çağırır. Mən bu dəvəti necə qəbul etməyim? Bu incəliyi «məni yaradan» (fətərəni) sözündən də ələ gətirmək olar.

Diqqəti cəlb edən məsələ budur ki, Həbib-Nəccar müşriklərə belə xitab etmir:

«Nə üçün sizi yaradan Allaha itaət etməyəsınız». Əksinə o öz xitabında deyir: «Mən nə üçün məni yaradan Allaha itaət etməyim». Onun bu

---

¹ Şüəra surəsi. 109, 127, 145, 164, 180.

sözlərinin müşriklərdə əsər etməsinə görə özünə xitab edir.

Bunun ardınca müşriklərə xəbərdarlıq edərək deyir: «Və iləyhi turcəun» «Siz ona tərəf qayıdacaqsınız».

Bununla demək istəyir ki, Allah təkcə bu dünyada deyil, o biri dünyada da (axirətdə) sizinlə olacaq. Buna görə də həm bu dünyanızınvə həm də axirətinizin işləri Onun əlində olan Allaha itaət edin.

Həbibî-Nəccar üçüncü sübut və dəlilində bütlərdən söhbət etmiş, onların məbudluğunu tənqid edərək Allahın həqiqi məbud olmasını isbat edir. Quran bu məsələni belə izah edir:

«Allahdan başqa tanrılar seçim bir halda ki, Rəhman (Allah) mənə bir zərər yetirmək istəyəndə onların şafaətinin mənə bir xeyri olmaz və mənə nicat verə bilməzlər».

Bu ayədə də o özünə xitab edir və bununla da onlara bildirir ki, həqiqi məbud hansıdır.

Bu ayədə müşriklərin bütlərə ibadət ibadət etməsinin əsas bəhanəsinə işarə olunur. Müşriklər deyirdilər: «Biz bütlərə ona görə ibadət edirik ki, onlar qiyamət günündə bizə şafaət edəcəklər. Həbibî-Nəccar isə onların bəhanəsinin müqabilində belə cavab verir: Nə şafaət? Hansı kömək, hansı nicat? Onların özünün sizin köməyinizə ehtiyacı var. Onlar çətinlikdə sizin hansı işinizi həll edə bilirlər?

«Rəhman» sözündə Allahın rəhmətinin geniş olması, bütün nemətlərin Onun tərəfindən gəlməsi və bunun özü ibadətdə tövhidə dəlil olmasından əlavə daha bir incəlik var. O incəlik də budur ki, Rəhman Allah heç kimə zərər və ziyan yetirmək istəmir. Ancaq insan

Allahın dediklərini yerinə yetirməməkdə öz həddini aşarsa onda Allahın qəzəbinə rastlaşacaqdır.

Daha sonra bu mücahid və mömin insan öz dediklərini təkidləndirmək üçün əlavə edib deyir: «Əgər mən bu bütlərə sitayiş edib onları Allah-a şərikin tutsam onda mən açıq bir azğınlığın içərisində olaram.»

Ağıllı və dərrakəli bir insanın dərrakəsiz bütlərin qarşısında diz çöküb onları yeri-göyü yaradan Allaha şərikin qərar verməsindən də açıq və aşkar azğınlıq olarmı?

Bu mübariz və mücahid kişi öz sözlərini deyib təbliğ etdikdən sonra camaatın arasında uca səslə dedi:

«Mən sizin Rəbbinizə inandım»

«Məni dinləyin» «fəsməi» və bunu da bilin ki, mən bu peyğəmbərlərin dəvətini qəbul edirəm.

Bundan qabaqkı ayələrdə aydın olur ki, «məni dinləyin» və «mən sizin Rəbbinizə iman gətirdim» cümlələrində xitab orada yaşayan müşriklərədir. «Sizin Rəbbinizə» ibarəsindən məqsədlə Rəhman Allahın özüdür və ayənin mənasında heç bir dəyişiklik yoxdur. (Çünki onlar müşrik də olsalar yenə də həqiqi Rəbləri bütün yeri-göyü yaradan Allahdır). Necə ki, Quranın bir çox ayələrində belə ifadələr gəlmişdir.¹

Ola bilər bəziləri desin ki Həbib-Nəccar öz qövmünə xitab edərək deyir:

«Mən sizin Rəbbinizə inandım». Cümləsinin mənası isə budur ki mən də sizin kimi bütlərə inandım. Bunun ardınca gələn «məni dinləyin» cümləsinin mənası isə budur ki, siz mənə qulaq asın və mən inandığıma sizdə

---

¹ Məsələn: Yunus sur: ayə3 və 32. Hud sur. Ayə 3 və 52. Nəhl sur. Ayə24. Kəf sur . ayə 29 və s...

inanın. Necə ki, indiyə qədər siz də elə bützlərə inanmısınız. Elə bu yolunuzu da davam edin.

Buna görə də bəzi təfsirçilər bu ehtimalın qarşısını almiq üçün demişlər ki, bu ayələrdə olunan xitablar müşriklərə yox, Allahın göndərdiyi peyğəmbərlərdir. Onda ayənin mənası mənası belə olar: «Mən sizin Rəbbinizə inandım» (Yəni siz camaatı Allaha itaət etməyə dəvət edirsiniz, mən də bu dəvəti qəbul edib siz deyən Allaha iman gətirdim).» «Sizin Rəbbiniz» və «məni dinləyin» cümlələri də bunu sübutdur. Ancaq ayəni bu cür təfsir etmək üçün əldə heç bir sübut yoxdur.

«Məni dinləyin» ibarəti də müşriklərə xitabdır. Ona görə ki, bu mömin kişi onlara onun öz dəvətini qəbul etmək üçün «məni dinləyin» deyir. Necə ki, Fironun yaxın adamlarından biri mömin olduqdan sonra onlara dedi: «Ey mənim tayfam! Mənim ardımca gəlin, sizi düzgün yola hidayət edirəm»

(Ğafir.38).

İndi görək bu müşrik qövmlər və tayfa ona nə cavab verdilər? Ona qarşı hansı ziddiyyət göstərdilər? Quranda bu barədə açıq-ışkar bir şey deyilməmişdir. Ancaq sonrakı ayələrin ləhnində belə aydın olur ki, müşriklər onun əleyhinə qalxıb onu şəhid etdilər .

Onun həyəcanla, möhkəm dəlillər və incəliklərlə dediyi bu sözlər bütpərəst və müşrik insanlara və onların çirkin qəlblərindəki heç bir təsir bağışlamadı. Əksinə onları daha da nifrətləndirdi. Onların onun əleyhinə qiyam edib şəhid olmasına səbəb oldu. Onlar son dərəcə düşmənçilik və rəhimsizcəsinə bu şücaətli və mömin kişinin canına qəsd etdilər. Ona o qədər daş vurdular ki, taqətdən düşüb yerə uzanaraq şəhid oldu. Ölənin zamana qədər bu sözləri təkrar edirdi :

«İlahi! Mənim tayfamı özün hidayət et. Onlar nə etdiklərini anlamırlar».¹

Başqa bir rəvayətə görə onu ayaqlarının altına salıb o qədər təpiklədilər ki, ruhu bədənindən çıxdı.²

«Quran» bu həqiqəti çox gözəl və üstübağlı bir cümlə ilə bəyan edərək buyurur: «Qiləd xülil cənnətə» «Ona cənnətə gir- deyildi».

Bu ifadə «Quran»ın başqa ayələrində Allah yolunda şəhid olanlar üçün işlədilmişdir. Məsələn «Ali-İmran» surəsinin 169-cu ayəsində Allah buyurur:

«Allahın yolunda öldürülənləri ölü sanma; onları diridirlər və Rəbblərinin yanında onlara ruzi verilir».

Diqqəti cəlb edən budur ki, bu ifadə Həbib-Həccarın şəhid olmasından sonra onun çox az müddətdə Behiştə girməsini açıqlayır. Onun şəhadətilə Behiştə girməsi arasında fasilə o qədər az olub ki, «Quran» onun şəhid olmasının əvəzinə Behiştə girməsini bəyan edir (Elə bil bu iş bir göz qırpımında baş vermiş, Həbib-Nəccar şəhid olduqdan dərhal sonra Behiştə girmişdir). Səadətin və əbədi Behiştin yolu şəhidlər üçün çox yaxındır .

Məlum olduğu kimi burada məqsəd Bərzəx aləminin Behiştidir. Ona görə ki, həm «Quran» ayələrində, həm də rəvayət və hədislərdə göstərilmişdir ki, əbədi Behişt qiyamətdə möminlərə nəsib olacaq. Necə ki əbədi Cəhənnəm də qiyamətdə günahkarlara nəsib olacaq. Bununla da məlum olur ki, bərzəx aləmində də əbədi Cənnət və Cəhənnəm kimi nümunə olan Cənnət və Cəhənnəm vardır. Necə ki, Həzrəti Əli (ə) qəbir barəsində belə buyurmuşdur:

---

¹ Qurtəbi təfsiri.

² Məcməül-bəyan, Tibyan, Əbül Fütühi Razi təfsirləri.

«Qəbr ya Cənnətin bağlarından biridir, (əgər mömin qəbri olarsa) ya da Cəhənnəm quyularından biri (əgər pis insanın qəbri olarsa)». ¹

Bəzi təfsirçilər ehtimal vermişlər ki, bu cümlə («Behiştə daxil ol» cümləsi) qiyamət günündə ona deyiləcək xitaba işarədir. Bu isə ayənin zahirindən başa düşülən mənə ilə uyğun gəlmir .

Beləliklə də onun pak ruhu asimanlara, Allah rəhməti və Behişt nemətlərinin yanına uçdu. Orada isə onun arzusu yalnız bu idi:

«Dedi: -Kaş mənim tayfam Rəbbimin məni bağışladığını və əzizlənənlər zümrəsinə daxil olduğumu biləydi.»

Ey kaş, onların gözləri dünyanın maddiyyatı və hicabları (örtükləri) ilə tutulmayaydı. Ey kaş, onların gözləri həqiqəti görə biləydi. Kaş onlar bu pərdənin arxasında olanları görəydilər. Kaş Allahın bu qədər rəhmətini, nemətini və əzizləməsini görüb başa düşəydilər ki, onların mənə qarşı göstərdiyi haqsızlıqlar müqabilində Allah məni necə əzizləyir. Amma əfsuslar olsun ki, ...

İslam Peyğəmbərindən olan hədisdə deyilir:

«Bu mömin kişi həm sağlığında və həm də şəhadətindən sonra tayfasının xeyrini və hidayət olmalarını istəyirdi .»

Həbib-Nəccar əvvəl Allahın rəhmətini, sonra isə Onun əzizlənməsini qeyd edir. Bunun səbəbi odur ki, insan gerek əvvəl Allahın rəhmət suyu ilə çirkinliklərdən təmizlənsin, bundan sonra əzizlənənlər zümrəsinə qoşulsun.

---

¹ Biharul-əнвар. C. 6,səh.218.

Burada daha bir mətləb diqqəti cəlb edir. O da budur ki, Allahın əzizləməsinin bir çox bəndələrə nəsib olmasına və eləcə də «təqva» ilə «əzizləmək» həmişə bir-birinin yanında gəlməsinə baxmayaraq əsas əzizlənmə «Quran»da iki dəstə üçün qeyd edilmişdir. Birinci dəstə «Allahın müqəddəs mələkləri»dir. «Quran» bu barədə buyurur:

«Bəlkə onlar əziz bəndələrdirlər. Sözdə Onu ötməyib Onun əmrilə işləyirlər» («Ənbiya»-26, 27). İkinci dəstə isə «imanı kamil olan insanlar»dırlar. «Quran» bu insanları «müxəlləsin» imanı kamil olan insanlar adlandırmış və belə buyurmuşdur:

«Onlar Cənnətlərdə əzizlənənlərdir» («Məaric», 35).

Bunlar hamısı Həbib-Nəccarın başına gələn hadisələr idi. O, öz vəzifəsini mərdliklə yerinə yetirib Allah göndərən peyğəmbərlərin vurğunu olmuşdur. Nəhayət, şəhadət şərbətini dadaraq Allahın rəhmətinə qovuşdu.

İndi görək bu zalım tayfa Həbib-Nəccarı öldürdükdən sonra daha hansı cinayətlərə əl atdı?

«Quran»da Həbib-Nəccarın dastanı deyildikdən sonra Əntakiyyəyə göndərilən üç Peyğəmbərin başına gələn hadisələr barədə heç bir söz deyilməmişdir. Ancaq təfsirçilərdən bəziləri yazmışlar ki, o zalım və müşrik tayfa Həbib-Nəccarı şəhid etdikdən sonra o üç peyğəmbəri də qətlə yetirdi. Təfsirçilərdən başqa bir qrupu isə deyir ki, o mömin kişi peyğəmbərlərin onların əleyhinə hazırlanmış təxribatdan yaxa qurtarmasına görə müşriklərin nəzərini özünə cəlb etmişdi. Onlar belə güman edirlər ki, bu yolla peyğəmbərlər sakit bir yerə qaçıb gedə bilərdilər. Ancaq bu hadisədən sonra o tayfaya

acınacaqlı bir əzabın nazil olması birinci təfsirin ayə ilə uyğun gəlməsini göstərir. Buna baxmayaraq ki, «o kişinin ölmündən sonra» nazil olunan əzab ifadəsi ikinci təfsiri düzgün qələmə verir. (Diqqət edin).

Siz Əntakiyyə camaatının Peyğəmbərlərə qarşı müxalifətini gördünüz . İndi görək bu şəhərin əhalisinin aqibəti necə oldu ?

«Quran» bu barədə buyurur :

«Ondan sonra onun qövmünün üstünə göydən heç bir qoşun göndərmədik, heç göndərəcək də deyildik».

Bizim bu işlərə (göydən qoşun göndərmək kimi işlərə) ehtiyacımız yoxdur. Təkcə bir işarə ilə bir anın içində onların hamısını məhv edərik.

Sonra buyurur:

«(Ancaq onlara) təkcə bir qorxunc bağırıtı kifayyət oldu; dərhal hamısı öldü».

Sonra buyurur:

«(Ancaq onlar) təkcə bir qorxunc bağırıtı kifayyət oldu; dərhal hamısı öldü».

O bağırıtı nəyin səs idi? Hər şeyi lərzəyə gətirən, bütün binaları viran edən və müşrikləri qorxudan məhv edən bu nəre və bağırıtı ildirim səsi idimi? Yoxsa hamını ölüm vadisinə çəkən bu səs şiddətli bir zəlzələnin təsirindən əmələ gələn səs idi ?

Bu səsin hansı səs olduğu məlum deyil. Ancaq bu məlumdur ki, o səs bir anda olub keçmiş, bütün səsləri batıran və hər şeyi hərəkətsiz edən bir səs olmuşdur. Budur mərhəmətli Allahın qüdrəti və budur zalım və kafir tayfanın aqibəti!

Bu hissənin axıncı ayəsində gözəl bir ləhn ilə müşriklərin peyğəmbərlərlə rəftarını bəyan edilərək deyilir:

«Vay olsun bu bəndələrə ki, onlara istehza etmədikləri bir peyğəmbər göndərilmədi» (Yəni bütün peyğəmbərləri istehza etdilər).

Vay olsun Allah rəhmətinin qapılarını üzlərinə bağlayanlara! Vay olsun hidayət çıraqlarını söndürənlərə !

Vay olsun onlara! Onlar peyğəmbərlərin dəvətini qəbul etməməklə kifayətlənməyib üstəlik onlara istehza edərək qətlə yetirdilər, bir halda ki, onlar özlərindən qabaqkı müşriklərin acınacıklı aqibətini öz gözləri ilə görmüş, və ya tarixin səhifələrində oxumuşlar. Ancaq bunların heç birindən ibrət almamış, onların düçar olduğu aqibətə düçar olmuşlar.

Bu sözlərin hamısı Allahın dedikləridir. Ona görə ki, bu ayələr hamısı Onun tərəfindən nazil olmuşdur. «Vay olsun onlara» (batini narahatçılıq mənasıdır) cümləsi insanın əlindən gəlməyən işlərin edilməməsinə görə Allahın narahat olması deyildir. Bunun heç mənası da olmaz. Necə ki «qəzəb» in Həqiqi mənası Allah barəsində heç bir məna vermir. Cümlənin həqiqi mənası budur ki, bu müşriklərin vəziyyəti elə idi ki, kim onların bu vəziyyətini görsəydi narahat olardı. Ona görə ki, onları hidayət etmək üçün göndərilən Peyğəmbərlərin dəvətinə baxmayaraq onlar yenə də öz azğınlıqlarında qaldılar.

«Allah bəndələri» («ibad») sözünü deməkdə isə məqsəd budur ki, bu bəndələrin (müşriklər) Allah nemətləri içərisində qərq olmalarına baxmayaraq yenə də bu cür cinayətlərə əl atmaları çox təəccüblüdür.

İncəliklər.

1. «Əntakiyyə» peyğəmbərlərinin dastanı

Əntakiyyə Şamın ən qədim şəhərlərindən biri olmuşdur. Bəzilərinin dediyinə görə bura İsanın (ə)

miladından üç yüz il öncə bərpa edilmişdir. Qədim zamanlarda bu şəhər sərvət, elm və ticarət zənginliyi ilə məşhur olmuş və Roma imperiyasının üç əsas şəhərlərindən biri hesab olunurdu.

Əntakiyyə Hələb şəhərindən 100 kilometrdən az, İskəndəriyyə şəhərindən isə təxminən 60 kilometr uzaqlıqda yerləşir.

Bu şəhər ikinci xəlifənin (Ömərin) dövründə «Əbu Übeydə Cərrah»ın başçılığı ilə fəth olmuş və Romalıların müstəmləkəsindən azad olmuşdur. Oranın əhalisi məsihi olduğuna görə müsəlmanlara ildə müəyyən məbləğdə pul ödəmək (cizyə vermək) şərtilə öz dinlərində qalmışlar.

Birinci dünya müharibəsindən sonra bu şəhər fransızların müstəmləkəsinə çevrildi. Fransızlar Şamdan çıxıb gedən zaman Əntakiyyə camaatını onlarla bir dində olan Türkiyənin ixtiyarına verdilər. Bunun da səbəbi o idi ki, fransızlar Şamdan çıxıb getdikdən sonra oranın əhalisinə bir zərər dəyməsini istəmirdilər. Bu səbəbdən Əntakiyyəni Türkiyəyə verdilər.

Əntakiyyə məsihilər üçün Beytül-müqəddəsdən sonra ikinci məzhəbi şəhər hesab olunurdu. Necə ki, Mədinə müsəlmanlar üçün Məkkədən sonra ikinci məzhəbi şəhərdir. Beytül-müqəddəs həzrəti İsa (ə)-ın dəvətinin başladığı yerdir. Ona iman gətirənlərdən bir neçəsi oradan Əntakiyyəyə hicrət etdilər .

Daha sonra Pavel və Bornaba¹ da oraya gedib həzrəti Məsihin dinini təbliğ etməyə başladılar. Beləliklə

---

¹ Pavel məsihiyyətin ən məşhur təbliğçilərindən biri idi. O, İsa (ə)-dan sonra bu dini genişləndirmək üçün əlindən gələn səyləri etmişdir. Bornaba isə Pavel və Markın ən yaxın dostlarından idi. Onun əsil adı Yusif olmuş və məşhur bir «İncil» də yazmışdır. Həmin «İncil»də İslam Peyğəmbərinin gəlişindən xəbərlər verilir . Lakin məsihilər onu

də həzrəti İsa (ə)-ın dini dünyada tanınmış bir dinə çevrildi. Buna görə də bu şəhər barədə (xüsusən Yasin surəsində) söhbət açılmışdır.

Böyük təfsirçi olan Təbərsi «Məcməül-bəyan» təfsirində belə deyir:

Həzrəti İsa(ə) öz dinini təbliğ etmək üçün həvarilərdən ¹ iki nəfərini Əntakiyyəyə göndərdi. Onlar şəhərə yaxınlaşdıqda orada qoyun otaran qoca bir kişi gördülər. O kişi «Yasin» surəsində haqqında söhbət gedən Həbib-Nəccar idi. Həvarilər ona salam verdilər. O, salamın cavabını verib onlardan kim olduqlarını soruşdu. Onlar cavab verdilər: «Biz İsanın göndərdiyi təbliğçilərik. Gəlmişik sizi bütələrə itaət etməkdən çəkindirib Rəhman Allaha ibadət etməyə dəvət edək».

Qoca kişi soruşdu: -«Sizin möcüzəniz varmı?» «Onlar bəli deyə cavab verdilər.» «Biz anadangəlmə korları və alalıq xəstəliyinə tutulanları Allahın izni ilə sağaldırıq.

Qoca kişi dedi: -«Mənim illərlə yataq xəstəsi bir övladım var.»

Onlar dedilər: -«Gəl, sənin evinə gedib ona bir nəzər salaq.»

Qoca onları da götürüb evinə gəldi. Həvarilərdən biri onun övladının bədənində əlini sürtən kimi xəstə Allahın izni ilə şəfa tapdı. Bu xəbər bütün şəhərə yayıldı. Bundan sonra onlar bir çox xəstələrə də şəfa verdilər.

Şəhərin bütperəst bir padşahı var idi. Həvarilərin xəbəri ona çatdıqda dərhal onları hüzuruna çağırıb

---

qeyri-qanuni hesab edirlər və deyirlər ki, bir müsəlman tərəfindən yazılmışdır.

¹ İsa reyğəmbərin şagirdlərinə həvari deyilir.

soruşdu:- «Siz kimsiniz?» Onlar cavabında dedilər:-«Biz İsanın göndərdiyi təbliğçilərək.» Biz səni və sənin rəiyyətiyi eşitməyi və görməyi bacarmayan bütələrin itaətindən çəkindirib həm eşidən və həm də görən Allaha ibadət etməyə dəvət edirik.

Padşah soruşdu: - Bizim Allahlarımızdan başqa da Allah var?

Cavab verdilər: «Bəli. Səni və sənin məbudlarını yaradan Allah bütün yeri-göyü yaradandır.»

Padşah dedi: - «Qalxın. Mən sizin barənizdə fikirləşərim (Bununla onları hədələyirdi). Sonra isə camaat bazarda onları tutub döydülər.

Ancaq başqa bir rəvayətdə belə deyilir. Həvarilər padşahın əlinə düşmədilər. Bir müddət həmin şəhərdə qaldılar. Bir gün padşah sarayından çıxanda onların təkbir («Allahu əkbər») səsinə eşidib hirsələndi. Onların hərəsinə yüz şallaq vurdurub zindana atdırdı.

İsa (ə) elə ki, gördü göndərdiyi iki nəfəri dandılar, həvarilərin böyüyü olan Şəmunu onların dalınca göndərdi.

Şəmun naməlum şəxs kimi şəhərə daxil oldu. O, özünü şahın yaxın adamlarına dost kimi qələmə verdi. Onun bu işi şahın ətrafındakılarının xoşuna gəldi. Onlar bu məsələni şahə çatdırdıqda şah da onu öz sarayına dəvət edib yanında saxladı.

Günlərin birində Şəmun dedi:- «Şah sağ olsun mən eşitmişəm ki, iki nəfər sənin zindanında əsirdi. Onlar səni başqa bir dinə dəvət etdikdə sən onları cəzalandırmısan. Heç onların nə dediyinə qulaq asdın?»

Şah dedi:-«Hirsimdən heç onlara qulaq da asmadım?»

Şəmun şaha dedi: - Əgər məsləhət görürsünüzsə onları çağırıdırıb bir az dinləyək. Görək nə deyirlər?

Şah onun sözünü qəbul edib həvariləri çağırırdı. Şəmun (elə bil ki, heç onları tanımırdı) onlardan soruşdu: -«Sizi kim bura göndərib?»

Həvarilər: -«Biz bütün şeyləri» yaradan və şəriki olmayan Allahın elçiləriyik.

Şəmun: -«Möcüzəniz nədir?»

Həvarilər: -«Sən nə istəsən.»

Şah əmr etdi ki, kor qul gətirsinlər. Həvarilər onu Allahın izni ilə sağaltmışdılar. Bu zaman Şəmun sözə başlayaraq şaha dedi: -«Əgər sən öz məbudlarından bu işi (korun sağaltmasını) istəsəydin onların buna qüdrəti çatardı?»

Şah dedi: -«Səndən nə gizlin, bizim sitayiş etdiyimiz Allahların nə bir ziyanı var, nə də bir xeyri. Sonra şah üzünü həvarilərə tutaraq dedi: -«Əgər sizin Allah ölünü dirildə bilsə biz Ona və sizə iman gətirərik.» Həvarilər cavab verdilər ki, bizim Allah hər şeyə qadirdir. Şah dedi: -«Burada yeddi gün bundan qabaq ölmüş bir meyit var. Atası səfərdə olduğu üçün hələ dəfn olunmayıb. Gözləyirik ki, atası səfərdən qayıtsın. Ölünü gətirdilər. O iki həvari açıqcasına, Şəmun isə ürəyində dua edirdi. Birdən ölü hərəkətə gəlib ayağa qalxdı. Allahın iznilə dilə gəlib dedi: -«Mən yeddi gündür ki, ölmüşəm. Cəhənnəm odunu öz gözlərimlə görmüşəm. Sizə xəbərdarlıq edirəm ki, tək olan Allaha iman gətirin.»

Padşah çox təəccübləndi. Şəmun bunların padşaha təsir etdiyini gördükdə ondan iman gətirməsini istədi. Şah tək olan Allaha iman gətirdi. Camaat da ona qoşuldu. Buna baxmayaraq bir dəstə öz müşrikliyində qaldı.

Bu rəvayətə oxşar daha bir rəvayət Əyyaşi təfsirində İmam Baqir (ə) və İmam Sadiq (ə) dan söylənilmişdir. Baxmayaraq ki, aralarında bəzi fərq var.

Əvvəlki ayələrin zahirindən belə başa düşülür ki, həmin şəhərin əhalisi iman gətirməmişdi. Məhz buna görə, «Quran»nın buyurduğu kimi onlar dəhşətli bir bağirtı ilə məhv oldular (Əgər iman gətirsəydilər bəlkə belə olmazdı).

Ola bilsin ki, bu rəvayətlərdə rəvayət söyləyənlər tərəfdən anlaşılmazlıq olub.

Daha nəzərə çarpan məsələ bu elçilərin «Quran»da «mursəlun» adlandırılmasıdır. Burdan belə aydın olur ki, onlar həzrəti İsanın (ə) yox, Allahın öz elçiləri olmuşlar. Bundan əlavə şəhər əhalisi onlara «siz də bizim kimi adi bəşərsiniz və Allah heç bir şey nazil etməmişdir» deyirdi.

Belə ifadələr də «Quran»da yalnız peyğəmbərlər haqqında işlənmişdi. Ola bilər deyilsin ki, peyğəmbərlərin göndərdikləri elçilər də elə Allahın öz elçiləridir. Bu nəzəriyyə isə həqiqətlə bir o qədər uyğun deyildir.

2. Bu dastanda olan örnəklər.

Bu dastan yuxarıda qeyd etdiyimiz ayələrdən çoxlu örnəklər var. Bunlar aşağıdakılardır:

1) Mömin şəxslər Allah yolunda tək olmalarından heç vaxt qorxmurlar. Necə ki, Həbib-Nəccar şəhər əhalisinin müqabilində tək olmasından vəhşətə gəlmədi. Həzrəti Əli(ə) bu barədə buyurur:

«Ey camaat! Hidayət yolunda camaatın azlığına görə vəhşət etməyin!»¹

---

¹ Nəhcül bəlaqə. 201-ci xütbə

2) Mömin həmişə camaatı düz yola dəvət edir və onların azğın yolda olmalarından əziyyəət çəkir. Hətta şəhid olduqdan sonra da arzu edir ki, kaş başqaları onun məqamını görüb iman gətirəydilər.

3) Peyğəmbər lərin dəvətinin mənasının məfhmunun özündən başa düşülür ki, onlar düz yolda olmuşlar.

4) Camaatı Allah yoluna dəvət etməkdə gərək heç bir mənfəət güdülməsin. Əgər belə olarsa bu dəvət müsbət təsir edəcək.

5) Azğınlıqlar bəzi vaxtlar məxfi və gizlin, bəzi vaxtlar isə aşkar olur. Bütərəstlik və müşriklik isə azğınlığın aydın-aşkar nümunələrindəndir.

6) Haqq yolunda çalışan insanlar həmişə həqiqətə, azğınlar isə güman və həqiqətə uyğun olmayan şeylərə arxalanırlar.

7) Bütün bədbəxtçiliklərin əsas səbəbi insanın özüdür.

8) İsrəfçılıq bir çox bədbəxtçiliklərə səbəb olur.

9) Peyğəmbər lərin və onların yolunu davam edənlərin vəzifəsi açıq-aşkar təbliğ etməkdir. İstər camaat qəbul etsin, istərsə də etməsin.

10) Cəmiyyətin çoxluğu zəfər çalmanın əsas səbəblərindəndir. «Və əzzəznahuma bisəlisin».

11) Allah zalımları həlak etmək üçün qeybdən qoşun göndərmir. Təkcə bir işarə ilə onların hamısını məhv edir.

12) Şəhid olmaqla Behiştə girmək arasında heç bir an belə fasilə yoxdur. Şəhid yerə düşməzdən qabaq hurinin qolları üstünə düşür.

13) Allah insanı əzizləməzdən qabaq onun günahlarını bağışlayır, sonra isə onu əzizləyənlər zümrəsinə daxil edir.

14) Düşmənin müxalifətindən gərək qorxu insana yol tapmaya. Ona görə ki, insan həmişə bu yolda təbliğ edəcək. Əgər bu müxalifət nəticəsində qorxu insana yol taparsa onda insan öz təbliğində müvəffəq olmayacaq.

İnsan düşmənçilik və təkəbbürlüyün səbəbinə hidayət qapılarını öz üzünə bağlayır və hidayət yolunun günəş kimi parlaq olan həqiqətini görmür. Daha bundan böyük bədbəxtlik olarmı?

15) Peyğəmbərlərə hamıdan qabaq məzlum insanlar iman gətirmişdir.

16) Bu insanlar (məzlumlar) öz yollarında heç vaxt yorulmur və bu yolda çalışmaqlarının həddi-hüdudu yoxdur.

17) Təbliğ etməyin yollarını Peyğəmbərlərdən öyrənmək olar. Onlar bu yolda təsir edən bütün vasitə və taktikalardan istifadə etmişlər. Yuxarıda qeyd olunan ayə və rəvayətlərdə bunlardan nümunələr müşahidə olunur.

2-Bərzəx aləminin mükafat və əzabı.

Yuxarıdakı ayələrdə bəyan olurdu ki, Həbib-Nəccar şəhid olduqdan sonra Cənnətə girdi. Həbib-Nəccarın ilə həmişə bir arzusu var idi, ki, kaş tayfası onun bu vəziyyətindən xəbərdar olaydı. Məlumdur ki, bu ayə də digər Cənnətə gedən şəhidlərə aid olan ayələr əbədi Cənnətdən yox Bərzəx aləminin Cənnətindən danışır. Buna görə ki, Quran ayələrindən istifadə olunur ki, əbədi cənnətə giriş qiyamət günü və hesab-kitab aparıldıqdan sonra olacaq.

Buradan məlum olur ki, Bərzəx aləmində də Cənnət və Cəhənnəm var. Şəhidlər bu Cənnətdən

bəhrələnir, günahkarlar isə Fironun nəsli kimi Cəhənnəmin əzabından dadırlar. Bunu nəzərə almaqla «merac» rəvayətlərində gəldiyi kimi Cənnət və Cəhənnəm barədə deyilən bir çox rəvayətlərin mənası aydın olur.

3-Ümmətlərin qabaqcılları

«Sələbi» təfsirində Peyğəmbərdən belə rəvayət olunur:

«Ümmətlərin qabaqcıl insanları üç nəfərdir. Onlar bir an belə Allah-dan qafil olmamışlar. Birinci həzrəti Əli (ə), ikinci Həbib-Nəccar, üçüncüsü isə Fironun yaxın qohumlarından olan mömin kişidir. Onlar öz dövrlərinin Peyğəmbərlərini sidq qəlbədən qəbul etmişlər. Həzrəti Əli (ə) isə onların ən üstünüdür.»¹

Bu hədis «Durrul-mənsur» təfsirində başqa bir ibarət ilə Peyğəmbərdən rəvayət olunmuşdur:

«Öz dövrünün peyğəmbərini sidq qəlbədən qəbul edən üç nəfərdir. «Ey mənim tayfam! Peyğəmbərlərə itaət edin» deyən Həbib-Nəccar, (Fironun adamları Musanı öldürmək istəyən zaman onlara xitab edib) «Allah mənim Rəbbimdir deyən adamı öldürmək istəyirsiniz?» deyən Hizqil və onların hamısından üstün və fəzilətli olan Əli (ə)».

.....
Tərcümə:

Onlardan qabaq nə çox insanları həlak etdiyimizi görməyirlərmi? Onlar bir daha bunlara sarı qayıtmayacaqlar(31). Amma insanların hamısı toplanmış olaraq (qiyamət günü) hüzurumuza qayıdacaqlar(32).

Təfsir:

Əbədi qəflət.

---

¹ «Məcmüil-bəyan», «Qurtəbi», «Əl-mizan» və «Nurus-sələqəyn» təfsirləri

Bu iki ayədə əsrlər boyu qafil olan insanlardan söhbət açılmışdır. Əvvəl buyurur: «Onlardan qabaq nə çox insanları həlak etdiyimizi görməyirlərmi?»

Əntakiyyənin camaatı dünyaya ilk dəfə qədəm qoymuş qafil insanlar deyildirlər. Onlardan qabaq da çox qafil tayfa və qövmlər yer üzünə qədəm basmışlar. Həmin tayfaların acınacaqlı aqibəti tarixin səhifələrində yazılmış, abad məntəqələri xarabalığa çevrilərək izləri onların gözü qabağında qalmışdır. Ancaq Əntakiyyəlilər bunların heç birindən ibrət almamışlar.

«Onlar görmədilərmi?»-«Ələm yərəv» cümləsindəki şəxs əvəzliyinin kimə aid olması haqqında təfsirçilər bir neçə ehtimal vermişlər. Birinci ehtimal budur ki, bu ayədə işlənmiş şəxs əvəzliyi ötən ayələrdə gələn «şəhər əhalisi»-nə («əshabül qəryəti») aiddir.

Daha bir ehtimal da budur ki, şəxs əvəzliyi «Məkkə əhalisi»-nə aiddir. Ona görə ki, bu ayələr onları xəbərdar etmək üçün nazil olmuşdur. Ancaq 30-cu ayəyə diqqət etdikdə aydın olur ki, ayədə bütün yer üzünün əhalisi nəzərdə tutulur (yəni şəxs əvəzliyi bütün insanlara aiddir). Buna da dəlil budur ki, 30-cu ayədə gələn «bəndələr» «ibad» sözü Peyğəmbərləri danan bütün insanlara şamil olur. Bir sözlə bu ayə insanlardan keçmiş nəsillərin tarixini diqqətlə mütaliə etməsini, onların yaşadığı yerlərin abidə kimi qorunub saxlanılmasından və zalimlərin viran olan qəsirlərindən ibrət almalarını istəyir.

Bu ayənin sonunda isə belə buyurulur:

«Onlar bir daha bunlara sarı qayıtmayacaqlar».

Ən çətinini də budur ki, onların bu dünyaya bir daha qayıdıb günahlarından tövbə etmələri mümkün deyildir.

Onlar arxalarındakı körpüləri elə uçurublar ki, daha geri qayıtmağa imkanları yoxdur.

Bu təfsir eynilə həzrəti Əli(ə)-ın insanların ölürlərdən ibrət almaları barədə Nəhcül-bəlağədə buyurduğu xütbə kimidir. Həzrəti Əli(ə) buyurur:

«Onların (ölülərin) nə pisliklərdən tövbə etmələri, nə də yaxşılıqlarını çoxaltmağa imkanları yoxdur». (Ona görə ki, geriyə qayıdan yol bağlanmış və heç cür imkan yoxdur) (Nəhcül-bəlağə. xütbə-188).

Sonrakı ayədə deyilir:

«Amma insanların hamısı (istisna olmayaraq) bizim hüzzurumuza qayıdacaqlar».

Bu o demək deyil ki, günahla ölmək getmiş və bir daha bu dünyaya qayıda bilməməklə iş sona yetir. Əksinə əsas iş hələ bundan sonra başlanır. Tezliklə onlar qiyamət günündə hesab-kitab vermək üçün bizim hüzzurumuza gələcəklər və ondan sonra öz əməlləri əvəzində əbədi əzaba düşər olacaqlar.

Bütün bunlar günahkarlar üçün ibrət deyilmi? Bunları eşidib gördükdə onlar elə eləməlidirlər ki, onların başına gələn aqibətə düşər olmayanlar və nə qədər fürsət var bu bataqlıqdan qırağa çıxarlar.

Əgər ölümlə hər şey sona yetsəydi ola bilərdi ki, onlar rahat olalar. Əfsus ki, ölümlə heç bir şey başa çatmır. Əksinə əbədi həyat ölümdən sonra başlayır. Şair bu məzmununda belə bir şer demişdir:

Əgər biz öldükdən sonra hesab-kitab olmadan öz başımıza buraxılsaq, onda ölmək bütün canlılar üçün ən rahat şey olar. Yox əgər öldükdən sonra yenidən dirilsək, o zaman bizdən hər şeyin hesab-kitabını çəkəcəklər.

.....

Tərcümə:

Ölü torpağı diriltməyimiz onlar üçün bir nişanədir. Sonra yedikləri toxumları (torpaqdan) çıxartdıq(33). Biz orada xurmalıq və üzümlüklərdən bağlar düzəlttik və onların içində bulaqlar axıtdıq (34) ki, onun məhsullarından və öz əllərinin zəhmətindən yesinlər. Onlar şükür etmirlərmi? (35) İstər yerdən göyərənləri, istər insanların nəfsindən, istərsə də onların tanımadıqları şeyləri cüt yaradan Allah pakdır (36).

Təfsir:

Daha başqa nişanələr

Ötən ayələrdə Peyğəmbər lərin müşrik və büt-pərəstlərlə mübarizəsinə və axırıncı ayədə məad məsələsinə işarə olunmuşdur. Bu ayələr tövhid və məadi birlikdə bəyan etməklə müşrik və büt-pərəstləri oyatmaq istəyir.

Bu ayələrdə isə əvvəl ölü torpaqların dirilməsini və ondan insanın əlinə gələn məhsullardan bəhs edərək buyurur:

«Ölü torpağı diriltməyimiz onlar üçün (məadin olmasına) bir ayətdir. Sonra yedikləri toxumları (torpaqdan) çıxartdıq».

Həyat və yaşayış tövhidin əsas dəlillərindən biridir. Həyat məsələsi çox qarışıq, hey-rətli və həddən artıq fəvqəladə bir məsələdir. Bu məsələ alimlərin əqlini öz dəqiqliyi ilə heyran qoymuşdur. Elm və texnikanın bu qədər inkişaf etməsinə baxmayaraq hələ heç kim bu məsələnin müəmmasını açıqlaya bilməmişdir. Heç kim bilmir ki, hansı səbəblər üzündən cansız məxluqat canlı bakteriyalara çevrilir? Hələ heç kim bitkilərin toxumlarının və onun müxtəlif təbəqələrinin necə

cücərməsini dəqiq bilmir. Hansı qanun və qaydalar əsasında bu bitkilər lazımi şərait cəm olduqda cücərib böyüməyə başlayır və ölü torpağın zərrələrini özünə cəlb edir. Beləliklə də ölü məxluqatı canlı bakteriyalara çevirir və hər gün onlara təzə bir həyat bağışlayır.

Bitki və heyvanların həyat məsələsi və ölü torpaqların yenidən cana gəlməsindən məlum olur ki, bu dünyanın yaranmasında böyük rol oynamış, və bu məsələnin özü qiyamətin olmasına aydın bir sübutdur .

Məlumdur ki, «onlar üçün» ibarəsindəki «onlar» şəxs əvəzliyi ötən ayədə olan «bəndələr» sözünə aiddir. «Bəndələr»dən məqsəd isə məəd haqqında səhv fikirlərə düşmüş bütün bəndələrdir. «Quran»da bu məsələ pislənmiş və onunla ciddi mübarizə aparmağın vacibliyi göstərilmişdir.

«Ayət» (nişanə) sözünün qeyri-müəyyən gətirilməsindən məqsəd də bu tövhidi nişanənin əzəmət və böyüklüyünü bildirməkdir.

«Yedikləri toxumları» ibarəsi bir tərəfdən bunu ifadə edir ki, insan bitkilərin bəzisini yeyir, bəzisini isə yeyə bilmir. Çünki onların insana zərəri var. Ancaq həmin zərərli bitkilərin çoxlu faydaları da var. O cümlədən bu bitkiləri heyvanlar yeyir, onlardan boyakarlıqda, dava-dərman istehsalında və bir çox başqa şeylərdə istifadə olunur. Digər tərəfdən isə bunu bəyan edir ki, insan qidasının çoxu (bəlkə də ən yaxşısı) bitkilərdən hazırlanır. Hətta demək olar ki, bütün qida və yeyinti məhsulları bitkilərdən hazırlanır.

Sonrakı ayə özündən əvvəlki ayəni izah edərək ölü torpağın necə dirilməsini açıqlayır. Ayədə deyilir :

«Biz orada xurmalıq və üzümlüklərdən bağlar saldıq və onların içində bulaqlar axıtdıq».

Əvvəlki ayədə insanın yediyi toxumlardan söz açılmışdır. Ancaq indiki ayədə qüvvə verən və əsas meyvələrdən danışılır. Xurma və üzüm hərəsi ayrı-ayrılıqda kamil bir qida məhsulu hesab olunur.

Alimlərin araşdırması nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu iki meyvənin tərkibində insan həyatı üçün lazımlı vitamin və digər maddələr vardır. Bundan əlavə bu iki meyvəni bütün il boyu təzə və ya qurudulmuş şəkildə saxlamaq və istənilən zamanda istifadə etmək mümkündür.

«Ənab» (üzümlər) «inəb» (üzüm) sözünün və «nəxıl» (xurmalar) «nəxl» (xurma) sözünün cəmidir.¹ Ancaq bir fərqləri var ki, «inəb» üzümün özünə «nəxl» isə xurmanın özünə yox ağacına deyilir. Onun meyvəsinə «rübət» və «təmr» yəni təzə və quru xurmalar deyilir. Bəziləri demişlər ki, bir yerdə ağacın özünü başqa bir yerdə isə meyvəni deməkdə məqsəd budur ki, xurma ağacının meyvəsindən əlavə onun gövdə, budaq və yarpaqlarından da istifadə edilir. Bunların ən başlıcası isə onun meyvəsidir. Ancaq üzüm ağacın təkə meyvəsindən (yarpaqlarından) istifadə olunur. Budaq və gövdəsi bir o qədər də istifadə olunmur.

Bu iki meyvənin cəm şəkildə onla ola bilsin ki, bunların müxtəlif növlərinə işarədir. Burada diqqəti özünə cəlb edən bir məsələ var. Bu məsələ ölü yerin necə dirilməsidir. «Quran»da bu məsələ dəfələrlə yağışın yağması ilə bəyan olunmuşdur. Ancaq ayədə axar bulaqlardanda söhbət açılmışdır. Səbəbi də budur ki, əkinlərin çoxuna təkə yağış kifayət etmir. Xüsusi ilə meyvə ağaclarına yağışdan başqa axar su da lazımdır.

---

¹ Müfrədati Rağib kitabı.

«Fəccərna» (bulaqlar axıtdıq) felinin məsdəri «təfcir» sözüdür. Təfcir sözünün mənası geniş «deşik əmələ gəlməsi» deməkdir. Bulaqların yeri aralayıb bayıra çıxmasına görə bu sözü bulaqlar barəsində işlənmişdir.

Sonrakı ayə bu səmərəli və barlı ağacların yaranmasının səbəbini bəyan edir:

Bu meyvələr kamil bir qida məhsulu kimi ağac budaqlarında zahir olur, onların əmələ gəlməsində insanın heç bir rolu olmadığı halda bu meyvələr ağacdən dərilən kimi istifadə olunur. Bu da Allahın insanlara göndərdiyi lütf və mərhəmətinin son həddidir.

Hətta bu hazır məhsullar elə hazırlanıb ki, xarab olmadan uzun müddət saxlanılır. Ancaq insanın Allah verdiyi nemətlərdən özü bir yemək hazırladıqda o tez bir müddətdə xarab olur.

Bu ayə üçün bir başqa təfsir də vermişlər. Yaxşı olar ki, o təfsiri də nəzərdən keçirək. O təfsirdə deyilir; «Quran» bu ayədə həm insanın rolu olmadan yetişən, sonra istifadə edilən, həm də insanın əli ilə müxtəlif şəkillərdə hazırlanan yeməklərə işarə edir. (Birinci təfsirə əsasən «və ma əmiləthu əydihim» cümləsində «ma» şəkilçisi mənfi şəkilçi, ikinci təfsirə əsasən «ma» mosulə olur (işarə əvəzliyi)).

Hər iki təfsirdən məqsəd budur ki, insanda haqtanıma və şükür etmə hissi oyansın və bu yolla Allahın mərifət yolunda qədəm götürsün.

Nemət müqabilində şükür etmək isə Allahın mərifəti yolunda atılan ilk addımdır.

Bu hissənin sonuncu ayəsində Allahın paklığından söhbət açılmışdır. Bu ayə, müşriklərin seçdiyi yolun üstündən qırmızı xətt çəkərək bütün insanlara tövhidin yolunu göstərir. Ayədə deyilir:

«İstər yerdən göyərənləri, istər insanların nəfsindən, istərsə də onların tanımadıqları şeyləri cüt yaradan Allah pakdır».

Dünyada bu qədər cütləri yaradan Allahın elm və qüdrəti sonsuzdur. Onun vücudunda heç bir eyb və nöqsan yoxdur. Məhz bu səbəbdən onun şərik və misli yoxdur. Müşriklərin Ona şərik göstərdiyi daş, taxta və ya başqa məxluqatlar Onun əzəmətindən heç bir şey əskik etmir.

Məlumdur ki, Allahın özünü pak hesab etməsinə heç bir ehtiyac yoxdur. Allah bu yolla insanlara Özünün pak olmasını və təkamülə yetişməyi öyrədir .

«Əzvac (cütlər) sözündə əsas nə olması barəsində təfsirçilər bir neçə ehtimal irəli sürmüşlər.

Ən dəqiqi budur ki, «əzvac» (cütlər) «zövc» (cüt) sözünün cəm şəklidir. «Zövc» (cüt) sözü həm insanlarda, həm də heyvanlarda kişi və qadın cinsini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Sonra bu məna genişlənmiş və bir-birinə müvafiq hətta bir-birilə müxalif və zidd olan iki şey barəsində işlədilmişdir. Beləliklə də dünyada hər şeyin cütü var.

Ancaq sox güman ki, bu ayədə zövcüyyətdən məqsəd öz xüsusi mənası, yəni kişi və qadın cinsindən olan iki şeydir və «Qurani-Məcid» bu ayədə insanlar, heyvanlar, bitkilər və insanların tanımadığı digər məxluqatın arasında zövcüyyətin olmasını isbat edir.

Ola bilər insanın tanımadığı digər məxluqat elə bitkilərin özü olsun. Çünki, hələ o vaxtlar bitkilər arasında zövcüyyətin olması kəşf olmamışdı. Ola da bilər ki, bu məxluqat dənizin dibində olan heyvanlar olsun. İndi dənizin dibindəki məxluqatın bir hissəsi bizim üçün kəşf olsa da, o vaxtlar bu məxluqat kəşf olunmamışdı. Bu

barədə bir neçə ehtimallar da vardır. Bəziləri demişdir: Ola bilər bu məxluqatda məqsəd başqa planetlərdə yaşayan və insanlar üçün məlum olmayan cütlərdir. Bir başqa ehtimal budur ki, bu məxluqat mikroskopla gözə görünən şeylərdir. Düzdür, bu günkü alimlər mikroskopla gözə görünən şeylərin arasında kişi və qadın cinsinin olmasını müəyyənləşdirməyiblər. Bu məxluqat aləmi o qədər gizlidir ki, alimlər hələ bura qədəm basmamışlar. «Quran»ın nazil olduğu zaman bitkilərdə alimlər təkcə xurma və bir neçə başqa ağacların arasında zövcüyyətin olmasını müəyyənləşdirmişlər. Ancaq «Quran» bu məsələnin üstündən pərdəni götürmüş və son zamanlar alimlərə məlum olub ki, zövcüyyət məsələsi bitkilər aləmində ümumidir. Daha bir başqa ehtimal da budur ki, bu məxluqatda məqsəd atomların tərkibində olan müsbət və mənfi zərrəciklərdir. Bunu da bilir ki, bu dünyanın bütün əşyaları atomlardan təşkil olunmuşdur. Atom da bu dünyanın quruluşunda rol oynayan əsas şeydir.

Atom parçalanmamışdan qabaq onun tərkibində bu zövcüyyətdən heç bir xəbər yox idi. Ancaq atom parçalandıqdan sonra onun içində dövr edən müsbət və mənfi olan cüt zərrəciklər kəşf olunmuşdur.

Bəzi təfsirçilər də demişdir ki, bu məxluqat «maddə» «surət» və ya «cövhər» bu, «ərəz»¹-dən təşkil olunmuş əşyalardır. Başqa bir nəzəriyyə də budur ki, məxluqat insan, heyvan, insan və sairənin müxtəlif sinif və növlərinə işarədir (bu məcazi mənada olur).

Ancaq yuxarıda qeyd olunan təfsirlərdə cüt məxluqatı həqiqi mənasında, yəni kişi və qadın cinsindən olan iki şey mənasında işlətdikdə daha bu cür məcazi

---

¹ İslam fəlsəfəsində söz terminləri.

mənalara ehtiyac olmur. Gördüyümüz kimi həqiqi mənalarda cüt sözü üçün gözəl təfsirlər vardır.

Bir sözlə desək bu ayə insan elminin məhdud olmasını bildirən ayələrdən biridir. Bu ayə göstərir ki, bu dünyada insan üçün üstü açılmamış bir çox həqiqətlər var.

Tərcümə :

.....
Gecə də onlar üçün başqa bir nişanədir (Allah-ın əzəmətindən). Gündüzü ondan alırıq və hamı qaranlığa dolar (37). Və günəş qərar tapacağı yerə doğru getməkdədir. Bu Əziz və Bilən (Allah-ın) əmridir (38). Biz aya da mənzillər müəyyən etdik ki, xurmanın qurumuş budağı kimi incə olsun (39). Nə günəşin aya yetişməsi yararlıdır və nə gecənin gündüzü ötüb keçməsi. Hərəsi müəyyən bir orbit hədəqdə dolanır (40).

Təfsir.

Günəş və Ay hərəsi bir nişanədir. Bu ayələr Allah əzəmətinin və ötən ayələrdə bəhs olunan tövhid nişanələrinin daha bir hissəsini bəyan edir. Əvvəl buyurur:

«Gecə də onlar üçün Allah əzəmətinin daha bir ayət və nişanəsidir». Günəşin hər tərəfə işıq saçdığı və zülmətin keçib getdiyi zaman «gündüzü» ondan alırıq və hamı qaranlığa dolar».

«Nəsləxu» (siyirərək) sözü «səlx» (siyirmək) sözündən götürülmüş və əslində heyvanın dərisini bədənindən çıxarmağa deyilir. Bəu çox incə ibarədir. Gündüz ağ bir paltara bənzədilmiş və gecənin əyninə geydirilmişdir. Gün batan zaman bu paltarı heyvanın dərisini soyan kimi gündüzdən siyirib üzürlər. Beləliklə onun batini, yəni gecə aşkar olur və hər yeri zülmət qaranlıq bürüyür.

Bu ifadəyə diqqət etdikdə belə məlum olur ki, yer kürəsinin əsl təbiəti qaranlıqdır. Nur və ziya sonradan başqa bir mənbədən ona verilmiş sifətdir. Bu sifət aradan getdikdə təbiətin əsil rəngi aşkar olur. Necə ki, insan paltarını çıxartdıqda onun bədənində əsl və təbii rəngi aşkar olur.

«Qurani-Məcid» bu ayədə gecənin qaranlığının üstünə barmaq qoyaraq gündüzün işıqlığını gecənin qaranlığına döndərməklə həyatdan sonrakı ölüm üçün bir nümunə bəyan etmişdir. Necə ki, bundan qabaqki ayələrdə ölü torpağı diriltməyi Allahın ayətlərindən bir nümunə kimi qələmə vermişdir.

Ümumiyyətlə, insan gecənin zülmətinə qərq olduqda gündüzü onun bərəkətini, həyəcanını və mənbəyini xatırlayır. Gecə ilə gündüzü müqayisə etdikdə diqqətimiz «nur və zülmətin Xalığı» cəlb edir.

Gecə nişanəsindən sonra deyilən üçüncü nişanə Günəş və onun nurudur. «Quran»da bu barədə belə buyrulur:

«Günəş də qərar tapacağı yerə doğru getməkdədir». (Bu da insanlar üçün Allahın bir nişanəsidir).

Məlumdur ki, bu ayə günəşin daimi hərəkətini bəyan edir. Ancaq bu hərəkətin nə olmasında təfsirçilər müxtəlif nəzəriyyələr vermişlər.

Bir qrup təfsirçilər bu hərəkətin günəşin yerin ətrafında zahiri hərəkəti bilmişlər. Bu hərəkət dünyanın və günəşin ömrünün axırına qədər davam etməlidir.

Bəziləri bu hərəkəti günəşin yayda və qışda yerin şimal və cənub hissəsinə meyl etməsi kimi qəbul etmişlər. Bilirik ki, Günəş yazın əvvəlində orta vəziyyətindən çıxaraq şimala tərəf meyl edir və 23⁰ altında şimala irəliləyir. Yayın əvvəlindən geriye qaydır. Tam payızın

əvvəllərindən öz orta xəttinə qayıdır. Və elə həmin hərəkəti qışın əvvəlinə qədər Cənuba tərəf idamə verir. Və qışın əvvəlindən yenə də orta xəttinə tərəf qayıdır. Baharın əvvəlində həmin xəttə (orta xəttə) çatır.

Əlbəttə, bütün bu hərəkətlər həqiqətdə yerin hərəkətinə daxil deyil və onun mühəvvərəsinin mədarının səthinə nisbətdir. Hərçənd ki, zahirdə və aid olan hissə əsasən günəşin hərəkətidir

Başqa bir nəzəriyyə budur ki, bu hərəkətdə məqsəd günəşin vəzi hərəkəti, yəni günəşin öz oxu ətrafında da dövr edir.

Yuxarıdakı ayə üçün sonuncu və ən yeni təfsir alimlərin bu axırlarda kəşf etdiyi nəzəriyyədir. O nəzəriyyə bundan ibarətdir ki, Günəş bütövlükdə bizim qalaktikanın ortasında yerləşib, müəyyən bir səmtə və uzaqda yerləşən «Viqi» adlanan ulduza doğru hərəkət edir.

Bu təfsirlərin bir-birilə heç bir müxalifəti yoxdur.

Ola bilər «təcri» (dövr edir) cümləsi bu hərəkətlərin hamısına və eləcə də insan elminin kəşf etmədiyi hərəkətlərə şamil olsun.

Bir sözlə bu böyüklükdə və yer kürəsindən təxminən 1200000 dəfə böyük olan bu planeti qüdrəti bütün qüdrətlərdən üstün elmi sonsuz olan Allahdan başqa heç kim bu cür böyük fəzada hərəkət etdirə bilməz. Özündə diqqət və hesab üzündən görülmüş hərəkət. Məhz bu səbəbdən ayənin sonunda buyurur: «Bu əziz və Bilən Allahın əmridir».

Bu ayənin haqqında son söz budur ki, bu ayədə günəşin bürclər ətrafına fırlanaraq bir il olmasını və ümumiyyətlə günəş ilinin olması bəyan olunmuşdur. Bu

ilin vasitəsilə insanlar öz yaşayışında həyata keçirəcək proqramları tənzimləyirlər.

Sonrakı ayədə bu bəhsin mükəmməl olması üçün ayın hərəkət və günlərini təşkil edən mənzillərdən söz açaraq buyurur:

«Biz ay üçün də mənzillər müəyyən etdik ki, bu mənzilləri ötüb keçdikdən sonra nəhayət xurmanın sarı, qurumuş, qövsvarı budağı şəklinə düşür».

Mənzillərdə məqsəd ayın iyirmi səkkiz günüdür.

Əgər ay otuz gün olarsa Ay iyirmi səkkiz gün asimanda müşahidə olunur. İyirmi səkkizinci gün müşahidə olunan Ay çox nazik və nursuz şəkildə olur. İyirmi səkkiz gündən sonrakı iki gecədə isə ay görünür. Bu iki gün «məhaq» adlanır. Ancaq ay iyirmi doqquz gün olduqda iyirmi yeddinci gecəyədək görünür və son iki gün isə məhaq olur.

Bu mənzillərin hamısı çox dəqiq və incədir. Hətta münəccim və astronomlar yüz il qabaqcadan dəqiq hesablamalar nəticəsində bunu hesablayıb məlumat verə bilərlər.

Bu incə nizam-intizam insanların həyatını da nizama salır, təbii və asimani bir təqvimdir. Bu təqvimi həm savadlı, həm də savadsız başa düşə bilər. Əgər insan (istər savadlı, istərsə də savadsız) bir müddət ayın müxtəlif hallarına diqqət etsə, bundan sonra həmişə Aya baxdıqda onun neçənci gecənin ayı olduğunu təyin edə bilər. (Bu məsələ təcrübə də olunmuşdur). Çünki ayın əvvəllərində Ayın ucları yuxarıya tərəf olur. Bu minvalla Ayın həcmi yavaş-yavaş böyüyür və yeddinci gecəyə çatdıqda bədirlənmiş Ayın tən yarısı əmələ gəlir. Günlər keçdikcə ay böyüyür və nəhayət on dördüncü gecədə Ay kamil və bədirmənmiş surətdə olur. Bundan sonra

tədricən ay aşağı tərəfdən kiçilməyə başlayır. İyirmi birinci gecə yenə də bədirlənmiş ayın tən yarısı qalır. Sonra yenə də kiçilməyə başlayır. Nəhayət iyirimi səkkizinci gecədə çox zəif və rəngsiz şəkllə düşür. O halda isə onun ucları aşağıya tərəf olur.

Həqiqətən də, insanın həyatı nizamsız şəkildə mümkün deyil. İnsan həyatını təşkil edən nizamdır. Nizam isə zaman müəyyən olmadan əmələ gəlməz. Allahda bu dəqiq aylıq və illik təqvimə asimanda məhz insanların həyatını nizama salmaq üçün qərar vermişdir. Beləliklə də «urcunil-qədim» (xurmanın qurumuş budağı) ibarəsinin mənası asanlıqla başa düşülür.

Bir çox təfsirçi və lüğətçilərin dediyinə görə «urcun» xurma salxımının ağaca bitədiyi yerə deyilir. Bunun izahı: Xurma salxımla ağacda bitir. Bu salxımın kökü sarı rəngli, qövs şəkilində çubuq kimi xurma ağacına birləşir. Xurmalar isə üzüm salxımı kimi onun saplaqlarına birləşir. Xurma salxımını kəsəndə onun qövs şəkilində olan hissəsi ağacın üstündə qalır. Bu hissə ağacda qalıb quruduqdan sonra ayın ən sonuncu gecə olduğu hala bənzəyir. Çünki ay axır vaxtında göyün məşriqindənsübhə yaxın çıxan zaman əyilmiş, sarı rəngdə və ucları aşağı əyilmiş halda olur. «Urcunil qədim» də bu şəkildə olur.

Həqiqətdə isə bu oxşarlıq müxtəlif cəhətlər üzündəndir. O cümlədən, xurma salxımının çubuğunun qövs şəkildə olması, bu çubuğun sarı rəngdə quruyub solmuş, onun uclarının aşağıya tərəf yönəlməsi və bu saralmış çubuğun xurma ağacının saralmış budaqları arasında yerləşməsini göstərmək olar. Necə ki, sarı rəngli ay da qara asimanda qərar tapmışdır.

«Qədim» sözü «urxun» üçün sifət gətirməkdən məqsəd isə onun köhnəlməsinə işarədir. Çünki bu çubuqlar nə qədər köhnəlsə bir o qədər nazıqlaşsə, quruyar və saralar. Nəticədə aya daha çox bənzərlik tapır.

«Pak və münəzzəhdir» ifadəsində bu qədər incəliklər pünhan olmuşdur.

Bu hissənin axırcı ayəsində il, ay, gecə və gündüzün sabitlik və davamlılığından söhbət edilmişdir. Allah bunlar üçün elə bir proqram tənzim etmişdir ki, bir an belə öz hərəkətlərindən qalmırlar. Bəşəriyyətin tarixi də məhz bu səbəbdən səliqə ilə tənzimləşmişdir. Ayədə deyilir:

«Nə günəşin aya yetişməsi yararlıdır və nə də gecənin gündüzü ötməsi. Hərəsi müəyyən bir dairə üzrə dolanırlar».

Bildiyimiz kimi günəş on iki bürcün ətrafında ildə bir dəfə dolanır. Ancaq ay öz mənzillərini ayda bir dəfə dövr edir. Elə buna görə də ayın öz oxu ətrafında dövr etməsi günəşin öz oxu ətrafına dövründən on iki dəfə tez olur. Buna görə də Allah buyurur ki, Günəş heç öz hərəkətində aya çatmaz. Yəni günəş öz bir illik hərəkətini bir ayda başa vura bilməz. Bu cür olarsa bütün nizam-intizam dəyişər.

Eləcə də gecə gündüzü ötə bilməz. Bunlar hamısı milyon illərlə öz yollarında hərəkət etmiş və bundan sonra da hərəkət edəcəklər.

Dediklərimizdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, bu ayədə deyilən günəşin hərəkəti bizim hiss etdiyimiz hərəkətdir. Təəccüblü budur ki, bu ayədə deyilən hərəkət günəşin sabit qalması və yerin bir il ərzində onun ətrafına bir dəfə dövr etməsinə də şamil olur. (Bu nəzəriyyə sonralardan kəşf olmuşdur).

Bu ifadələrin hamısından belə başa düşülür ki, hətta günəşin sabit qalması və yerin onun ətrafına fırlanması nəzəriyyəsi kəşf olduqdan sonra da bu ifadələrdə hərəkət günəşin öz hərəkətidir. Çünki insan belə hiss edir ki, günəş hərəkətdədir. Bu ifadələr də buradan aydın olur.

Elə günəş və ayın da öz yollarında hərəkət etmələri buradan aydın olur.

Belə ehtimalda vardır ki, Günəşin öz dairəsi ətrafına hərəkəti, günəşin öz ətrafı və bizim yerləşdiyimiz qalaktika ilə birlikdədir, baxmayaraq ki, bu gün günəşin ətrafı (mənzuməsi) bu böyük qalaktikanın bir hissəsidir və orada hərəkətdədir.¹

«Fələk» (müəyyən bir ox) sözünün leksik mənası qızların döşünün çıxması və dairəvi şəkildə çevrilməsidir. Sonra yerin dairəvi hissələrinə və digər dairəvi əşyalara da bu sözü tətbiq etdilər. Elə bu səbəbdən səyyarələrin dövr edəcəyi məsafəyə də «fələk» deyilir.

«Hərəsi müəyyən bir dairədə dolanır» cümləsi təfsirçilərin çoxunun nəzərinə görə öz yollarında dövr edən günəş, ay və hətta ulduzlara da işarədir. Düzdür ki, ötən ayələrdə ulduzlardan söhbət olunmamışdır, ancaq (gecə) sözündən və ulduzların günəş və ay ilə yanaşı və bir sırada olmasından məlum olur ki, bu ayə ulduzlara da aiddir. «Yəsəbhun» «Dolanırlar» felinin cəm şəkildə gətirilməsindən də bu mətləbi istifadə etmək olar.

Başqa bir təfsir də budur ki, bu cümlə günəş, ay, gecə və gündüzə işarədir.

Çünki, gecə və gündüz də hərəsi müəyyən bir proqram üzündən hərəkət edirlər. Qaranlıq yer kürəsinin

---

¹ Bu hərəkət yuxarıda qeyd etdiyimiz bu halqada olan sonuncu nəzəriyyədən fərqlənir.

yarısını işıqlıq da digər yarı hissəsini tutmuş və 24 saat ərzində bunlar ikisi yerin ətrafına bir dəfə dövr edirlər.

«Yəsbəhun» kəliməsi «səbahət» sözündən götürülmüş və Rağibi İsfahaninin «Müfrədat» kitabında dediyinə görə suda və havada sürətli hərəkətə deyilir. Bu ayədə də bu sözü deməklə göydəki cisim və planetlərin sürətli hərəkətinə işarə edilir. Allah bu planetləri aqıl məxluqata bənzətməmişdir. Yəni onlar aqıl və şüurlu məxluqat kimi öz hərəkətlərindədirlər. Bu günkü zamanədə dəkəşf olunmuşdur ki, göy cisimləri çox iti və ağlasığmaz sürətlə hərəkətdədirlər.

İncəliklər:

1-Günəşin «dairəvi» dövrü və «cərəyani»irəliləmə hərəkəti.

Ərəb dilində «dövrani» bir şeyin dairəvi hərəkətinə deyilir. «Cərəyani» isə bir şeyin (irəliləmə) uzunluq hərəkətinə deyilir. Təəccüblü budur ki,ötən ayələrdə günəş üçün həm dairəvi, həm də cərəyani hərəkət sabit olmuşdur. Bir yerdə deyilir: «Vəşşəmsu təcrid» (günəşin cərəyani hərəkəti). Başqa bir yerdə isə günəşin öz oxu ətrafındakı dairəvi hərəkəti bəyan olur: «Kullun fi fələkin yəsbəhun».

Bu ayələr nazil olan zaman bütün elmi məclislərə «Bətlimus» heyətinin fərziyyəsi başçılıq edirdi. Bu nəzəriyyəyə əsasən göy cisimləri öz-özlüklərində hərəkət etmirdilər. Onlar öz fələklərinə tabe idilər. Buna görə də o zaman nə günəşin öz hərəkəti və nə onu dairəvi və cərəyani hərəkətinin heç gır mənası olmayacaqdı.

Bu fərziyyə son əsrlərdəki kəşflər nəticəsində batil olduqdan sonra alimlər müəyyən etdilər ki, günəş öz yerində sabit qalır, digər planetlər isə onun ətrafına dövr edirlər.

Bu nəzəriyyəyə əsasən də günəşin ayədə qeyd olunan hərəkətlərinin heç bir mənası olmayacaq.

Elm inkişaf edib zəndinləşdikcə günəş üçün bir neçə hərəkət sübuta yetmişdir. O cümlədən, günəşin öz oxu ətrafında hərəkəti, onun planetlərlə birgə göyün müəyyən bir nöqtəsinə hərəkəti, onun özünün bir hissəsi olan kəhkəşanlarla yanaşı hərəkəti.

Bununla da «Quran»ın elmi möcüzələrindən biri də sübuta yetmişdi.

Bu mətləbin daha aydın olması üçün ensiklopediyalardan birinin günəş haqqında yazdıqlarını burada gətiririk.

«Günəşin bir «zahiri» (günəşin gündəlik və illik hərəkəti) bir də «həqiqi» hərəkəti var.

Günəş yer kürəsinin zahiri gündəlik hərəkətinə şərikdir. Bizim kürənin yarısında şərqdən çıxır. Cənubda günortadan sonra olur. Qərbdə batır, onun günorta cənubda olması həqiqi Zöhr (gündüzü) vaxtını müəyyən edir.

Günəşin yer ətrafına zahiri illik hərəkəti də vardır. Hər gün təqribən bir dərəcə Günəşi qərbdən şərqə tərəf aparır. Bu hərəkətdə günəş ildə bir dəfə bürclərin qarşısından keçir. Bu hərəkətin mədarı «Dairətül-burun» səhifəsində vardır. Bu hərəkətin nücum tarixində çoxlu əhəmiyyəti vardır.

«Etidmin», «inqilab», «Meyle kulli» (bütöv bir meyl)və şəmsi il buna əsasəndir.

Bundan əlavə bu zahiri hərəkətlərlə qalaktikanın dairəvi hərəkəti günəşi sürətlə təqribən saatda 1130000 kilometr sürətlə fəzada fırladır. Amma qalaktikanın daxilində də günəş sabit deyil. Əksinə sürətlə təqribən

72400 kilometr sürətlə dairənin sürətinə tərəf (fələkin sürətinə tərəf) «Can əli rükbətəy hiyə ¹ tərəf hərəkətdədir.

Bizim günəşin fəzada olan bu hərəkətindən xəbərsizliyimiz fələkin ərnağanının bizdən uzaq qalmasıdır ki, bu məxsus vəzi hərəkətin tanınmasından aydın olmur (alınmır).

Günəşin vəzi hərəkətinin dövrəsi onun dövrəsində 25 gündür.

2-«Tüdrəkə» (yetişmək) və «sabiq» (ötmək) ibarələri.

«Quran»da olan incəliklər o qədərdir ki, saymaqla qurtarmır. Yuxarıdakı ayələrdə Günəş və Ayın illik və aylıq zahiri hərəkətlərindən danışdıqda belə deyilir: «Nə günəşin Aya yetişməsi yararlıdır və nə də gecənin gündüzü ötüb keçməsi». Günəşin aya çatma bilməməsinin səbəbi budur ki, Ay öz hərəkətini bir ay, Günəş isə öz hərəkətini bir il ərzində başa vurur. Bu qədər müddətin fərqi o qədərdir ki, Allah buyurur günəş aya çatma bilməz. Ancaq gecə ilə gündüz arasındakı fərqi az olduğu üçün daha bu ibarəni işlətmir və «gecə gündüzü ötmə bilməz» ibarəsini işlədir.

3-Bəşəriyyət həyatında nur və zülmət

Yuxarıdakı ayələrdə insan həyatının ən əsas iki məsələsi Allah ayətlərindən bir nümunə kimi qeyd olunmuşdur. Bu iki məsələ zülmət və nur məsələsidir.

Nur maddə aləminin ən incə və bərəkətli nemətidir. Təkcə insan həyatında yox, bütün yağış damcıları, bitkilərin cücərməsi, qönçələrin açılması, meyvələrin

---

¹ «Can əli rükbətəyhi» bir qurup ulduzlara deyilir ki, Fələkin bir sürətini təşkil edir və diz-üstə oturub ayağa qalxmağa hazırlaşan adama oxşayır.

yetişməsi, arxlardan suyun axması, yeyinti məhsuladı, hətta zavod, fabriklərin işləməsi və elektrikin ələ gəlməsində də Günəşin nurunun böyük rolu vardır.

Ümumiyyətlə, yer üzündəki bütün enerjilər (atom parçalanmasından əmələ gələn enerjidən başqa) hamısı Günəş nurundan bəhrələnir. Əgər Günəşin nuru olmasaydı hər tərəf cansız və hərəkətsiz olardı.

Günəş nurunun bu qədər faydalı olmasına baxmayaraq əgər Günəş həmişə Günəş saçmaqda davam edərsə bu insan həyatı üçün çox zərərli olar. Bu səbəbdən gecə qaranlığının da insan həyatında çox böyük rolu vardır. Qaranlığın ölüm iyi verməsinə baxmayaraq o, günəş nurunun həmişə saçmaqla insan həyatı üçün yaratdığı zəfərləri dəf edir və insanın cism və canı üçün asayiş vaxtıdır. Əgər qaranlıq olsaydı günəş hərərəti yer kürəsini yandırıb məhv edərdi. Necə ki, Ayda gündüzün istiliyi və gecənin soyuqluğu o qədərdir ki, hər şeyi məhv edir. (Bunuda qeyd edək ki, ayın bir gecə və ya gündüzü yer kürəsinin 15 gecə və gündüzünə bərabərdir).

Buna görə də bu iki nemət (nur və zülmət) Allah nişanələrin nümunələridirlər.

Bundan əlavə bu iki nümunə arasında olan nizam-intizam o qədər dəqiqdir ki, insan həyatının tarixini vücuda gətirmişdir. Əgər bu nizam-intizam olsaydı ictimai əlaqələr bir-birinə dəyərli və həyat insan üçün çox çətin olardı.

Diqqəti cəlb edən budur ki, ayədə deyilir: «Gecə gündüzün qabağa keçə bilməz». Bu ifadədən belə məlum olur ki, gündüz gecədən qabaq xəlf olmuşdur. Düzdür ki, əgər yer kürəsindən kənardan bu iki ayəti müşahidə etsələr, onlar yer kürəsini əhatə etmiş və bir-birindən fərqlənməyən şəkildə görünər.

Ancaq diqqət etdikdə məlum olur ki, biz yaşadığımız yer kürəsi əvvəllər günəşin bir hissəsi və gecə olmadan həmişə gündüz olmuşdur. Elə ki, yer kürəsi günəşdən ayrıldı və günəş nurunun qabağını kölgə kəsdikdə gecə yarandı. Həmin gecə də həmişə gündüzün ardınca gəlir.

Biz dedik ki, gecə və gündüz də Ay və Günəş kimi bu geniş fəzada yer kürəsinin ətrafında hərəkətdədirlər. Və hər birinin öz yolu var.

Gündüzün gecədən qabaq yaranması Əhli-beytdən nəql olunan bir çox rəvayətlərdə də söylənilmişdir.

İmam Sadiq (ə)-dan olan rəvayətdə deyilir:

«Gündüz gecədən qabaq xəlq olunmuşdur».¹

İmam Rza (ə)-dan başqa bir rəvayətdə gəlmişdir:

«Gündüz gecədən xəlq olmuşdur». Sonra İmam Rza (ə) «ləşşəmsu yənbəğiy ləha ən tudrikəl-qəmərə və ləl-ləylü sabiqun-nəhar» ayəsini bu məsələ üçün sübut gətirdi.²

Buna oxşar başqa bir hədis imam Baqir (ə)-dan rəvayət olunur:

«Allah-təala Günəşi Aydan gündüzü isə gecədən qabaq yaratmışdır».³

.....
Tərcümə:

Onların övladlarını yüklə dolu olan gəminin içərisində daşdığıımız da onlar üçün bir nişanədir (41). Və onlar üçün minməyə gəmiyə oxşar başqa şeylər yaratdıq (42). Əgər istəsəydik, onları batırıb, boğardıq. Bu vəziyyətdə nə onların köməyinə gələn olar, nə də çarə

---

¹ Məcməül-bəyan təfsiri.

² Ehticac kitabı.

³ Rövizətul-Kafi kitabı.

tapa bilərdilər (43). Məgər bizim rəhmətimiz olsaydı və ölüm zamanına qədər bu rəhmətdən faydalanırdılar(44).

Təfsir:

Gəmilərin dənizdə üzməsi də bir nişanədir

Bəzi təfsirçilər indi bəhs edəcəyimiz ayələrin birincisini «Yasin» surəsinin ən çətin və qarışıq ayələrindən hesab etmişlər. Ancaq bu ayəni əvvəlki ayələrlə əlaqəli şəkildə nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, bu ayədə heç bir çətinlik və qarışıqlıq yoxdur. Çünki ötən ayələrdə Günəş, Ay, gündüz, gecə həmçinin yer və onun bərəkətlərinin Allahın ayət və nişanələri olmasından söhbət açılmışdır. İndi bəhs edəcəyimiz ayələrdə isə yenə də dəniz və onda olan nemətlər, yəni gəmilərin suda hərəkətindən söhbət açılmışdır.

Bundan əlavə bu gəmilərin ucu-bucağı olmayan okeanlarda hərəkət etməsi ulduz və planetlərin geniş fəzada hərəkətinə bənzəyir. Deməli, bu ayənin ötən ayələrlə mənə cəhətdən əlaqəsi vardır.

Əvvəlinci ayədə deyilir:

«Onların övladlarını yük ilə dolu olan gəminin içində daşıdığımız da onlar üçün bir nişanədir».

Ötən ayələrdə dediyimiz kimi «onlar» cəm şəxs əvəzliyi təkcə Məkkə müşriklərinə yox, bütün insanlara aiddir.

«Zürriyyət» sözü Rağibi İsfahaninin «Müfrədat» kitabında dediyinə əsasən insanın kiçik övladlarına deyilir. Bəzi hallarda isə böyük övladlar haqqında da bu söz işlədilir. Bu söz həm tək şəkildə, həm də cəm şəkildə işlənir.

Ayədə deyilir: «Biz onların övladlarını (yaxud kiçik övladlarını) gəmilərə mindirib istədikləri yerə aparırıq». Ayədə bu övladların valideynlərindən söhbət olunmamışdır. Səbəbi də budur ki, kiçiklərin nəqliyyat vasitəsinə ehtiyacları daha çoxdur. Ancaq böyüklər gəmi olmasa da bir vasitə ilə öz məqsədlərinə çata bilərlər. Bundan əlavə bu cür demək onların valideynlərinin diqqətini daha çox cəlb edir.

«Məşhun» (yüklə dolu olan) deməkdə məqsəd isə budur ki, onların özündən başqa bir ticarət və lazım olduqları mallarını da gəmiyə mindirib aparırıq.

Bəzi təfsirçilər bu ayədə deyilən gəmini Nuh Peyğəmbər in gəmiyi və «zürriyyət»sözünün əcdad mənasına təfsir etmişlər. Ancaq bu təfsir bir o qədər də ayə ilə uyğun gəlmir.

Ümumiyyətlə, nəqliyyat vasitələrindən ən əsasından biri olan gəmilərin suda hərəkəti, gəminin hazırlanmasında rolu olan materialların xüsusiyyəti, küləklərin xüsusiyyəti (yelkənli gəmilərdə), buxar qüvvəsi (motorlu gəmilərdə) və atom enerjisi (atomla işləyən gəmilərdə) hamısı Allahın nişanə və ayətlərindəndir.

Nəqliyyat vasitəsinin təkcə gəmiyə xüsusişlənməməsi üçün sonrakı ayədə deyilir:

«Və onlar üçün minməyə gəmiyə oxşar şeylər də yaratdıq».

Bu minik vasitələri istər quruda olsun, istərsə də havada insanları və onların yüklərini istədikləri yerə aparır.

Bəziləri bu minik vasitəsinə «səhra gəmiyi» yəni dəvəyə, bəziləri isə təyyarə və fəza gəmisinə təfsir etmişlər («xələqna» yəni « biz onları yaratdıq» deməyin

mənası budur ki, bu minik vasitələrinin materiallarını yaratdıq. Baxmayaraq ki, onda hələ bu nəqliyyat vasitələri kəşf olunmamışdı).

Həqiqətdə isə ayənin mənası geniş və ümumidir. Bu nəqliyyat vasitələrinin hamısına və eləcə də bundan sonra kəşf olunacaq minik vasitələrinə şamil olur.

Ola bilər deyilsin ki, «Quran»ın neçə yerində «ənam» yəni heyvanlar gəmi sözü ilə yanaşı gəlmişdir. Məsələn «Zuxruf» surəsinin 12-ci ayəsində deyilir:

«Sizin üçün gəmilərdən, heyvanlardan minik üçün minik vasitəsi xəlq etdi». Yaxud Gafur surəsinin 80-ci ayəsində gəlmişdir:

«Onlar (heyvanlara) və gəmilərə minə bilərsiniz». Bundan da nəticə çıxarmaq olar ki, «Yasin» surəsinin 42-ci ayəsindəki başqa minik vasitələri heyvanlardır.

Ancaq bu ayələrin indiki ayə ilə ziddiyyəti yoxdur və bu ayə yenə də öz ümumiliyində qalır və bütün nəqliyyat vasitələrinə aid olur.

Sonrakı ayə bu böyük nemətin qədrini bilmək üçün deyir:

«Əgər istəsək onları batırıb, boğarıq. Bu vəziyyətdə nə onların köməyinə gələn, olar, nə də bir çarə tapa bilərlər».

Böyük bir dalğa vasitəsilə onların gəmisini batıra bilərik. Yaxud gəmilərini burulğana salıb dənizin dibinə batırıraq. Və ya tufana əmr edərək onların gəmisini bir saman çöpü kimi qaldırıb dalğaların arasına atsın. Əgər istəsək suyun və eləcə də küləyin xasiyyətini dəyişib hər şeyi bir-birinə qatarıq. Bunların hamısını edən bizik. Bizik ki, bu dünyaya nizam-intizam bağışlayırıq. Hərdən bu hadisələrdən bəzilərinin baş verməsi də ona görədir ki,

əllərində olan nemətin qədrini bilsinlər. Çünki insan nemətin qədrini əlindən getdikdən sonra bilir.

«Sərix» sözünün kökü «sarix», leksik mənası «köməkçi» və «dada yetişən»dir.

«Yunqəzun» sözünün kökü isə «inqaz»dır. Leksik mənası «kömək etmək» və «nicat vermək»dir.

Bəhs etdiyimiz hissənin axırcı ayəsində bu məsələni tamamlamaq üçün deyilir:

«Məgər bizim rəhmətimiz olsaydı və ölüm zamanına qədər bu rəhmətdən faydalanaydılar.

Həqiqətən, onlar belə vəziyyətdə nicat tapa bilməzdi və heç kim onların harayına cavab verməzdi. Təkcə bizim rəhmətimiz onların başı üstündə əsərək onlara nicat verdi.

«Hiyn» sözü vaxt mənasındadır. Ayədə də bu sözlə insan ömrünün sonuna işarə olunmuşdur. Bəziləri isə bu sözü dünyanın axırına təfsir etmişlər.

Doğrudan da insan gəmiyə mindikdə bu ayənin mənasını çox yaxşı başa düşür və anlayır ki, dünyanın böyük gəmiləri dənizin ləpələrinin və eləcə də okeanlarda olan tufanların müqabilində saman çöpü kimi bir şeydir. Allah-ın lütuf və mərhəmətindən başqa heç bir qüvvə onlara nicat verə bilməz.

Allah bu incə yolla, yəni ölümlə həyat arasında olan cığırla öz qüdrətini insanlara göstərir. Ola bilsin ki, yolunu azanlar bunu görüb düz yola, Allah yoluna qayıdalar.***

Tərcümə:

Onlara: «Ön və arxanızda olan əzablardan qorxun, bəlkə sizə rəhm oluna»- deyildi. Yəni zaman üz çevirənlər(45). Onlar Rəblərinin nişanələrindən gələn hər nişanədən üz çevirənlər (46). Və onlara: «Siz də Allahın

sizə verdiyi ruzilərdən infaq edin» deyildikdə kafirlər möminlərə deyirlər: «O kimsələrə yedirkək ki, Allah istəsəydi Özü onları yedirə bilərdi. Siz açıq bir sapqınlıq içərisindəsiniz...»(47).

Təfsir:

Allahın nişanələrinin heç birinə etina etməirlər

Nəzərdən keçirdiyimiz ayələrdə Allahın ayətlərindən bəhs olundu. İndiki ayələrdə isə inadkar kafirlərin bu nişanələr, eləcə də peyğəmbərin dəvəti müqabilində göstərdikləri əks əməllər bəyan olunur. İlk ayədə deyilir:

«Onlar «ön və arxanızda olan əzablardan qorxun» deyildikdə üz çevirərlər».

«Ma bəynə əydikum» (önünüzdəki əzablar) və «və ma xəlfəikum» (arxanızdakı əzablar)-dan məqsədin nə olmasında təfsirçilər çoxlu ehtimal vermişlər.

Birinci ehtimal budur ki, «ma bəynə əydikum»-dan məqsəd dünya əzabları, «və ma xəlfəikum»-dan isə arxalarında olan axirət əzablarıdır.

Axirət əzablarını arxada olanlara bənzətməyin səbəbi budur ki, elə bil insanın arxasında olan şeylər hərəkət edir və bir gün insana çatacaqlar. Qiyamət də bir gün gəlib insanı yaxalayacaq. Düzdür, insan arxasında olan günahları hələ əncam verməyib, ancaq belə deməkdə məqsəd gələcəkdə ediləcək günahları tərk etməkdir. Ayə bu cür deməklə insana xəbərdarlıq edir ki, əzaba səbəb olan günahları tərk etsin və elə bir iş görməsin ki, bu əzablara düşər olsun. Buna sübut da budur ki, «Quran»da işlənən «ittəqu» sözü ya Allahdan, ya da qiyamət günü və onun əzablarından qorxmaq mənasında işlənmişdir.

Həqiqətdə bu iki şeyin mənası eynidir. Çünki Allahdan qorxmağın nəticəsində insan qiyamət və onun əzablarından da qorxacaq. Bununla da məlum olur ki, indi bəhs etdiyimiz ayədə də «ittəqu» sözünün mənası Allahın bu dünyada və axirət dünyasındakı əzablarından qorxmaqdır.

Bəzi təfsirçilər isə ayəni indi dediyimizin əksinə təfsir etmişlər.

Yəni, «ma bəynə əydikum»da məqsəd axirət, «və ma xəlfəkum»da isə dünya əzablarıdır. Həmin təfsirçilər sübut da gətirirlər ki, qiyamət bizim önümüzdədir. (Əlbəttə bu iki təfsirin mənasında heç bir fərq yoxdur).

Başqa bir ehtimal budur ki, «ma bəynə əydikum» olub keçən günahlara, «və ma xəlfəkum» isə gələcəkdə görülən günahlara işarədir. Bu təfsirə əsasən keçmiş günahlardan qorxmağın mənası onlar üçün tövbə etmək deməkdir.

Ehtimallardan bir budur ki, «ma bəynə əydikum» ibarəsi aşkarda edilən, «və ma xəlfəkum» isə xəlvətdə edilən günahlara işarədir.

Bəziləri belə ehtimal etmişlər ki, «ma bəynəkum»-da dünyəvi əzablar, «və ma xəlfəkum»-da məqsəd ölümdür. (Bu təfsir ayə ilə bir o qədər uyğun gəlmir. Çünki ölümdən qorxmaq əbəss bir şeydir).

«Fi zilal» təfsirinin müəllifi demişdir ki, bu ayədə Allahı qəzəbə gətirən şeylər göstərilir. Bu da kafirləri hər tərəfdən əhatə etmişdir.

Alusi «Ruhul-məani» və Fəxri Razi «Əl-kəbir» təfsirlərində bu ayə haqqında müxtəlif fikirlər və ehtimallar söyləmişlər. Bu ehtimalların bir neçəsini qeyd etmişik.

Əllamə Təbatəbai «Əl-mizan» təfsirində demişdir: - «Ma bəynə əydikum» müşriklik və digər dünyəvi əzablar, «və ma xəlfəikum» isə axirət əzabı mənasındadır.

Ancaq ayənin zahirindən belə başa düşülür ki, «ma bəynə əydikum» və «və ma xəlfəikum» ikisi də eyni şeydir. Bunlar arasında yalnız zaman fərqi var. Biri dünyəvi günahlar digəri isə axirət əzabı mənası deyil. İkisi də dünyəvi günahlara aiddir.

Bu təfsirlərin ən yaxşısı birinci ehtimaldır. Yəni «ma bəynə əydikum»-dan məqsəd dünya əzabları, «və ma xəlfəikum»-dan isə axirət əzablarıdır.

Sonrakı ayədə yenə bu mətləbə, eləcə də müşrik insanların ilahi nişanələrə və Peyğəmbərlərin dəvətinə qarşı göstərdikləri etinasızlıq bəyan olunaraq deyilir:

«Onlar Rəbblərinin bütün nişanələrindən üz çevirərlər».

Onlara nə «ənfusi ayətlər» (yəni, öz vücudlarında olan ayətlər), nə də «afaqi ayətlər» (yəni, təbiətdəki ayətlər) təsir etmir. Nə əzablardan qorxurlar, nə də müjdəyə inanırlar. Nə məntiqi düşüncələri yoxdur, nə də ki, fitrətin fərmanına qulaq asırlar. Onlar elə kor olmuşlar ki, ətraflarında olanları belə müşahidə edə bilmirlər. Hətta günəş nurunu gecənin zülmətindən ayırd edə bilmirlər.

Bundan sonra «Quran»da onların daha bir inadkarlığına işarə edilərək buyrulur:

«Onlara: «Allahın sizə verdiyi ruzilərdən infaq edin» deyildikdə kafirlər möminlər üçün deyirlər:- «o kimsələrə infaq edək ki, Allah istəsəydi Özü onları yedirə bilərdi? Siz açıq bir sapqınlıq içərisindəsiniz».

Bu bəhanəni bütün əsirlər boyu özünü sevən, paxıl və imkanlı insanlar gətirmişlər. Onlar bəhanə gətirərək deyirlər ki, filankəs kasıbdırsa deməli, Allah belə

məsləhət görüb. Bizim varlı olmağımız da yenə Allahın məsləhətiylədir. Deməli, onların kasıb, bizim isə varlı olmağımız hamısı Allahın hikmətindədir.

Ancaq bu qafil insanların xəbəri yoxdur ki, Allah onlardan birini yoxsulluqla və digərini isə var-dövlətlə imtahana çəkir. Ola bilər bir insanı hər ikisi ilə imtahan edərsən ki, görsün kasıb və imkansızlıq onu şükr etməkdən çəkindirəcək, ya yenə də şükr edəcək? İmkani düzəldikdən sonra Onun yolunda infaq edəcək, yoxsa yox?

Bəziləri deyirlər ki, bu ayə müəyyən bir qrup, yaxud müşriklər görə nazil olmuşdur. Ancaq həqiqətdə ayənin mənası ümumidir və bütün insanlara aiddir. Hər dövrdə bu ayəyə uyğun gələn insanlar tapılır. Düzdür, bu ayə yəhudi və müşriklərə görə nazil olmuşdur. Ancaq bu ümumi bir bəhanədir ki, bütün zamanlarda ortaya çıxır. Bəhanə edərək deyirlər ki, əgər ruzi verən Allahdırsa bəs nə üçün bizə deyirsiniz kasıblara infaq edin? Əgər Allah onların kasıb olmağını məsləhət görübsə daha biz nə üçün onlara infaq etməliyik?

Lakin onlar təkvin aləmi (təbiət və yaşayış aləmi) ilə təşri aləminin ayrı-ayrı şeylər tələb etdiyini anlamırlar. (Yəni Allah onları kasıb edibsə şəriət cəhətdən onlara infaq edilməni məsləhət görüb).

Təkvin aləmində Allah yeri bütün nemətləri ilə bəşəriyyətin ixtiyarında qoymuş və insanları təkamülə yetməkdə azad buraxmışdır. Eyni zamanda bu aləmdə müxtəlif qərizələr yaratmışdır. Bu qərizələr də insanı müxtəlif tərəflərə çəkirlər.

Ancaq təşri aləmində insanların qərizələrinin və nəfslərinin qarşısını almaq üçün müəyyən qanunlar qoyulmuşdur. Güzəşt, fədakarlıq, infaq və bir sıra

qanunlarla insanı tərbiyələndirir və onu Allahın xəlifəsi məqamına çatdırır. Zəkat vermək vasitəsilə insanın qəlbini, infaq və sədəqə vasitəsilə paxıllığı qəlblərdən təmizləyir. Bu qanunlara əsasən bütün insanlar bərabər olur və minlərlə fəsada səbəb olan təbəqə və siniflər hamısı yox olur.

Peyğəmbərin dövründəki kafirlərin və eləcə də bütün bəhanə gətirən insanların bəhanəsi buna bənzəyir ki, bir nəfər desin bizim dərs oxumaq və ya öyrətməyimizin heç bir lüzumu yoxdur. Çünki Allah istədiyi insanların hamısına Özü elm öyrədər və insanların dərs oxumağa ehtiyacları olmazdı. Hansı ağıllı və düşüncəli insan bunu qəbul edər?

Ayədə deyilmişdir: *«Kafirlər möminlər üçün deyərlər:-...»*. Cümlədə kafir sözündən istifadə olunmuşdur. Halbuki bunun yerinə şəxs əvəzliyindən də istifadə etmək olardı. Bunun səbəbi budur ki, Allah ayədə onlara kafir nisbəti verməklə bu cür məntiqsiz, fanatik söhbətlər və bəhanələrin hamısının küfürün üzündən olmasını bildirir.

Möminlərin kafirlərə xitab etdikləri *«ənfiqu mimma rəzəqəkumullahu»* («Allahın sizə verdiyi ruzilərdən infaq edin») cümləsi onu ifadə edir ki, nemətlərin həqiqi və əsas sahibi Allahdır. (Baxmayaraq ki, bu nemətlər bir neçə günlük bizim və ya sizin əlinizdədir). Ancaq həqiqətdə bunların hamısı Allahındır. Gör bu insanlar nə qədər paxıldır ki, birinin Allahın malını da Onun öz icazəsilə başqasına verməyə razı olurlar.

«İn əntum illa fi zəlanin-mubin» cümləsinin təfsirində üç ehtimal var.

Birinci ehtimal bu ibarənin kafirlər tərəfindən möminlərə xitab olunmasıdır. İkinci ehtimal bu ibarənin

Allah tərəfindən kafirlərə xitab olmasıdır. Sonuncu ehtimal isə budur ki, bu cümlə möminlər tərəfindən kafirlərə xitab olunmuşdur.

Birinci təfsir ayənin zahirilə daha uyğun gəlir. Çünki bu cümlə kafirlərin sözlərinin davamıdır. Kafirlər istəyirdilər ki, özlərini paklığa çıxarıb möminlərin «zəlalın-mübin»də, yəni azğın yolda olduqlarını bildirsinlər.

(Mütərcimdən: Bu məsələ bizim dildə məşhur olan atalar sözüə bənzəyir: Keçəl baxar güzgüyə, adın qoyar özgəyə).

***

Tərcümə:

Onlar: «Əgər doğru danışırınsınızsa (bir xəbər verin, görək) bu vəd (qiyamət günü) nə vaxt olacaq?»-deyərlər(48).

Onlar (küçədə, bazarda) bir-biri ilə çənə-boğaz olarkən özlərini saracaq yalnız bir dəhşətli, tükürpədici səsə (İsafilin surunun birinci dəfə çalınmasına) bənddirlər (49).

Artıq bir vəsiyyəət etməyə nə qüdrətləri çatır, nə də ailələrinin yanına qayıda bilərlər! (50). Sur (ikinci dəfə) çalınan kimi (qiyamət günü) qəbirlərindən qalxıb sürətlə Rəbbinin hüsuruna axışacaqlar (51).

Onlar deyəcəklər: «Vay bizim halımıza! Bizi yatdıığımız yerdən (qəbirdən kim qaldırdı? Bu Rəhman Allahın məxluqata buyurduğu vəddir (qiyamət günüdür). Peyğəmbərlər doğru deyirlərmiş!» (52).

Yalnız bir dəhşətli səs qopan (İsrafil axırınıcı dəfə sururu çalan)kimi onlar hamısı (haqq-hesab üçün) qarşımızda hazır duracaqlar(53).

Təfsir:

Qiyamətin dəhşətli bağirtısı və səsləri

(İsrafilin surları)

Ötən ayələrdə müşriklərin infaq etməmək üçün gətirdikləri bəhanələrdən sonra indi bəhs edəcəyimiz ayələr onların qiyamətin olacağına istehza etmələrini və bu barədə gətirdikləri əsassız sübutları qəti və məntiqi cavablarla bəyan edir. Bundan əlavə ötən ayələr tövhid barədəki bəhsləri indi bəhs olunacaq məəd məsələləri ilə təkmil edir.

Əvvəl belə deyilir:

«Onlar:- əgər doğru deyirsinizsə (bir xəbər verin görək) bu vəd (qiyamət günü) nə vaxt olacaq ?- deyərlər.

Onlar deyirlər sizin qiyamət üçün müəyyən bir vaxit deyə bilməməyiniz sizin yalan deməyinizə sübutdur.

Sonrakı ayədə bu suala qəti cavab verilərək deyilir:

Bu dünyanın axırı və qiyamət Allah üçün heç də çətin bir şey deyildir. «Onlar (küçədə, bazarda) bir-bir ilə çənə-boğaz olarkən özlərini saracaq yalnız bir dəhşətli, tükürpədicə səsə (İsrafilin surunun birinci dəfə çalınmasına) bənddirlər».

Yalnız bir səs kifayət edir ki, bir anda hamını dayandıqları yerdə həlak etsin və onların səs-küylü və maddi dünyasını boş və səssiz dünyaya çevirsin.

İslami rəvayətlərdə Məhəmməd (ə) peyğəmbərdən söylənilmişdir: «Bu səs o qədər dəhşətli olacaq ki, bütün insanları qafil edəcək. Bazarda bir-biri ilə parça açıb satmaq üçün kəsməyə məşğul olan iki nəfər imkan tapıb parçanı bükə bilməyəcəklər. Dərhal dünya və yaşayış sona yetişəcək. Bəzi insanlar yemək tikəsini qabdan götürüb ağzına qoymamış bu səsi eşidəcək və yeməyi

ağzına qoymağa macal tapmayacaq, dünya sona yetəcək. Bəziləri heyvanların su içməsi üçün hovuz düzəldəcək, heyvanlar hələ ondan su içməmiş bu səs eşidiləcək və dərhal qiyamət bərpa olunacaq».¹

«Ma yənzurunə» cümləsi nəyə isə bənd olmaq, yaxud gözlənilmədən olan mənasındadır. Bu sözün leksik mənası isə Rağibi İsfahaninin «Müfrədat» kitabında dediyinə görə fikrin işə salınması və hərəkəti və ya hissiyyatın bir şeyi müşahidə etməsidir.

«Səyhə» leksik mənada paltarın cırılması, ya da bir çubuğun sınması nəticəsində eşidilən səsə deyilir. Sonradan bütün uca dəhşətli səslərə və bəzi hallarda uca qamət «səyhə» sözü ilə ifadə olunmağa başlandı. Məsələn deyilir: «Bilərzi fulanın şəcərun qəd sahə» «Filan yerdə səs salmış bir ağac var». Yəni, o ağacın qaməti o qədər ucadır ki, səs salıb camaata gəl-gəl deyir.

«Yəxissimun» sözünün kökü «xüsumət» sözüdür. Bu sözün mənası isə mübahisə və çənə-boğaz olmaq deməkdir.

Ayədə onların nə barədə mübahisə etməkləri göstərilməmişdir. Ancaq belə məlum olur ki, dünyəvi, maddi şeylər üstə çənə-boğaz edirmişlər. Təfsirçilərdən bəziləri deyirlər ki, onlar məad haqqında bir-biri ilə söhbət və mübahisə edirmişlər.

Birinci təfsir daha münasibdir. Ola bilər ki, bunların hər ikisinə aid məsələlər haqqında mübahisə edirmişlər.

Ayədə cəm şəklində işlənmiş bütün şəxs əvəzlilikləri qiyamətin olmasına istehza edən və «qiyamət nə olacaq?» deyən Məkkə müşriklərinə aiddir. Əlbəttə təkcə Məkkə müşriklərinə yox, ümumiyyətlə bütün müşriklərə aiddir.

---

¹ Məcməül-bəyan təfsiri.

Peyğəmbər Məkkədə olduğuna görə onun ətrafındakı müşriklər nəzərdə tutulur. Yoxsa bu barədə Məkkə müşrikləri ilə qeyri Məkkə müşrikləri arasında heç bir fərq yoxdur. Yeri gəlmişkən peyğəmbərin dövründəki Məkkə müşrikləri bu hadisəni görməmiş olub gediblər. Deməli, məlum olur ki, cəmiyyət şəxslərinin əvəzlilikləri bütün müşriklərə aiddir (Diqqət olunsun).

«Quran» belə ibarət gətirməklə iki şeyi onlara xəbərdarlıq edir. Birinci budur ki, qiyamət qəflətən baş verəcək, ikincisi isə qiyamətin elə bir çətin iş olmamasıdır. Bu barədə onların bəhs etmələrinə dəyməz. Yalnız bir səsle hər şey sona yetəcək, dünyanın axırı olacaq.

Sonrakı ayədə bu məsələnin çox tez bir zamanda baş verəcəyi barədə deyilir:

«Artıq nə bir vəsiyyət etməyə qüdrətləri çatır, nə də ailələrinin yanına qayıda bilirlər».

İnsan başına bir hadisə gəldikdə və ömrünün sona yetdiyini hiss etdikdə tez evinə gedib əyal, övladlarının yanında olmaq istəyir. Öz iş və planlarını vəsiyyət edir, övladlarına öyüd-nəsihət verir.

Ancak bu səs eşidilən zaman (İsrafil birinci suru çaldıqda) bunların heç biri mümkün olmayacaq. Ölənlər zaman heç kim insanın başı üstə olmayacaq.

«Vəsiyyət» sözünün qeyri-müəyyən şəkildə gətirilməsindən məqsəd budur ki, hətta kiçik bir vəsiyyət etmək də mümkün olmayacaq.

İndiki ayədə isə ölümdən sonrakı həyatdan söhbət edilir. Ayədə deyilir:

«Sur (ikinci dəfə) çalınan kimi (qiyamət günü) qəbirlərindən qalxıb sürətlə Rəbbinin hüzuruna axışacaqlar».

Çürümüş sümüklər və torpaqlar Allahın əmri ilə həyat libası geyib qəbirlərdən baş qaldıraraq hesab-kitab vermək üçün məhkəməyə gələcəklər. Necə ki, bir dəfə suru çalmaqla bütün camaat ölür, ikinci dəfə suru çalmaqla təzədən diriləcəklər. Onları nə öldürmək, nə də diriltmək Allah üçün çətin deyil. Necə ki, hərbi hissədə əskərləri sıraya yığmaq üçün signal çalınır və dərhal əskərlər sıraya düzülürlər, ölüləri diriltmək də Allah üçün bu cür sadədir. Surun çalınması ilə bütün ölülər dərhal qəbirlərdən qalxacaqlar.

«Əcdas» kəlməsi «cədəs» sözünün cəmidir və «qəbir» mənasını verir. Buradan belə məlum olur ki, məad ruhdan əlavə insanın cisminə də aiddir. İnsanın çürümüş bədəni yenidən cana gələcək.

«Nufixə» (sur çalınan zaman) felinin keçmiş zamanda işlənməsinin səbəbi budur ki, ərəb dilinin qrammatikasında baş verəcəyinə şübhə doğurmayan şeyləri keçmiş zaman şəkili ilə ifadə olunur. Baxmayaraq ki, İsrafilin suru (şeypuru) hələ çalınmayıb, ancaq bu iş mütləq baş verəcəyinə görə keçmiş zaman feli ilə söylənmişdir.

«Yənsilun» sözünün kökü «nəsələ» və leksik mənası «tez-tez yol getmək»dir. Rəğibi İsfahani «Müfrədat» kitabında yazır ki, bu sözün əsl mənası bir şeyin başqa bir şeydən ayrılmasıdır. İnsanın övladlarına «nəsil»deyilməsinin səbəbi də buna görədir. Çünki uşaq anadan olduqda sanki, ata-anasından «ayrılır».

«Rəbbihim» (Rəbbləri) sözü də buna işarədir ki, Allahın insanlar üçün Rəbb, tərbiyəçi və Malik olması Ona məad, hesab-kitabın bərqərar etməsini lazım bilir.

«Quran» ayələrindən məlum olur ki, bu dünyanın axırı, eləcə də yeni bir həyatın başlanğıcı qəflətən və

təkcə bir şeypurun (İsrafilin surunun) çalınması ilə olacaq. Bu barədə «Zümər» surəsinin 68-ci ayəsində deyilir.

«Sur (birinci dəfə) çalındıqda Allahın istədiyi kimsələrdən (Cəbrail, Mikail, Əzrail və İsrafildən, ərşi daşıyan mələklərdən və müsəlman şəhidlərindən) başqa, dərhal hamı öləcək. Sonra bir daha çalınan kimi onlar (qəbirlərindən) qalxıb (Allahın əmrinə) müntəzir olacaqlar».

Daha sonra əlavə edilir:

Belə bir zamanda məadı inkar edənlər deyəcəklər: «Vay bizim halımıza! Bizi yatdıığımız yerdən (qəbirdən) kim qaldırdı? Bu Rəhman Allahın məxluqata buyurduğu vəddir (qiyamət günüdür). Peyğəmbərlər doğru deyirmiş».

O səhnə elə dəhşətli səhnə olacaq ki, insan bütün batil məsələləri yaddan çıxarıb, həqiqi etiraf etməkdən başqa yol tapmayacaq.

Bu ayədə Allah qəbiri yatağa, qiyaməti isə yuxudan oyanmağa bənzətmişdir. Hədisi şərifdə də bu ifadəyə işarə olunmuşdur:

«Necə ki, yatırsınız, eləcə də öləcəksiniz və yuxudan oyandığınız kimi də diriləcəksiniz».

Onlar əvvəl bu səhnəni gördükdə dəhşətə gəlib deyəcəklər: «Vay olsun bizə! Bizi yatdıığımız yerdən kim oyatdı?» Ancaq tez bir zamanda hər şeyi başa düşəcəklər və yadlarına salacaqlar ki, Peyğəmbər lər dünyada bu günün vədini onlara vermişdilər. Özləri özlərinə cavab verərək deyəcəklər: «Bu Rəhman Allahın bəndələrə verdiyi vəddir. Onunu rəhməti bütün insanlara aid idi və Onun tərəfindən gələn Peyğəmbər lərin hamısı düz deyirmişlər. Onlar bu günün sorağını bizə çatdırmışdılar.

Əfsuslar olsun ki, biz bunların hamısına istehza edərək etinasızlıq etdik.» Bu təfsirə əsasən «haza ma vəədər – Rəhmanu və sədəqəl mürsəlun» cümləsi müşriklərin öz sözüdür. Bəziləri isə bu cümlənin möminlər və ya mələklər tərəfindən deyildiyini qeyd etmişlər. Bu isə ayənin zahiri ilə düz gəlmir. Çünki müşriklər özləri də qiyamət günü hər şeyi etiraf edəcəklər. Bu mətləb «Quran»ın bir çox ayələrində də göstərilmişdir. Məsələn: «Ənbiya» surəsinin 97-ci ayəsində deyilir:

«Doğru vəd (qiyamət günü) yaxınlaşdıqda kafirlərin gözləri (dəhşətdən) dərhal bərələr: «Vay halımıza! Biz (dünyada) bundan qafil idik. Bəli, biz qafil olmuşuq (peyğəmbərlərin dediklərinə inanmamaqla özümüz-özümüzə zülm etmişik) deyərlər».

Yuxu və yataq mənasında olan «mərqəd» sözünü gətirməkdən məlum olur ki, onlar Bərzəx aləmində yuxuya bənzər bir hala qərq olacaqlar. Bəzi təfsirçilər də demişlər ki, qiyamətin vəhşəti o qədərdir ki, Bərzəx aləmindəki əzab onlara yuxu kimi gələcək.

Sonra bu surun keyfiyyəti barədə söhbət açılmışdır. Ayədə deyilir:

«Yalnız bir dəhşətli səs qopan (İsrafil axırncı dəfə suru çalan) kimi onların hamısı (haqq-hesab üçün) qarşımızda hazır duracaqlar».

Deməli, ölüləri diriltmək, onların qəbirdən qalxması və Allahın məhkəməsində hazır olmaları üçün elə də çox bir zaman lazım deyil. Birinci sur ölüm suru (şeypuru), ikinci sur isə diriltmək və Allah məhkəməsində hazır olmaq surudur.

Ayənin tək-tək sözləri də bu işin mütləq baş tutacağını təkidləndirirlər.

Bu ayənin qəti və nüfuzlu bəyanı insanların qəlbinə elə təsir edir ki, elə bil bu səsi öz qulaqları ilə eşidirlər: - «Ey yuxuya qərq olmuş insanlar! Ey dağılmış torpaqlar! Ey çürümüş sümüklər! Ayağa qalxın. Ayağa qalxın və hesab-kitab vermək üçün hazır olun». Bu ayələr necə də gözəldirlər.

***

Tərcümə:

Bu gün heç kəsə heç bir haqsızlıq edilməyəcəkdir. Siz ancaq etdiyiniz əməllərin cəzasını çəkəcəksiniz! (54)

Cənnət əhli bu gün keflə, əyləncə ilə məşğuldur (55).

Onlar (mömin kişilər) və zövcələri kölgəliklərdə (yumşaq) taxtlara söykənmişlər (56).

Orada onlar üçün (hər cür) meyvə və istədikləri hər şey vardır (57).

Rəhimli Allah-dan (onlara) «salam» deyiləcəkdir.

Təfsir:

Behiştəkilər maddi və mənəvi nemətlər içərisində qərq olurlar.

Bu ayədə hesab-kitabın necə olması barədə söhbət olunmamışdır. Saleh möminlər və bədbəxt kafirlərin aqibəti açıqlanaraq deyilir:

«Bu gün heç kəsə heç bir haqsızlıq edilməyəcək» Nə bir nəfərin savabından azalacaq və nə də başqa birinin günahına əlavə ediləcək. İynə ucu qədər də zülm olunmayacaq.

Daha sonra isə deyilir:

«Siz ancaq etdiyiniz əməllərin cəzasını çəkəcəksiniz.

Bu ayənin əsas mənası budur ki, siz ancaq öz əməllərinizin əvəzində mükafatlanacaqsınız. Bundan da yaxşı ədalət olar bilərmə?

Başqa sözlə desək bu dünyada görülən əməllər (istər yaxşı əməl olsun, istərsə də pis) hamısı sizinlə birgə olacaq. Həmin əməllər sizin qarşınızda cəzələnəcəklər. Haqq-kitab zamanı və ondan sonra yenə də özünüzlə olacaqlar. Bir nəfərin əməllərinin nəticəsi onun özünə vermək ədalətin əksinədimi? İnsanın əməllərini onun önündə cəzələndirib onunla yanaşı qoymaq zülümdürmü?

Məlum olur ki, orada zülmün heç bir mənası yoxdur. Bu dünyada insanlar arasında bəzi vaxtlar ədalət, bəzi vaxtlar isə zülm olursa buna görədir ki, insanların hər kəsin əməlinin nəticəsini onun özünə təhvil verməyə qüdrətləri çatmır.

Bəzi təfsirçilər demşlər ki, bu ayə ancaq kafirlər haqqındadır. Onlar ancaq öz günahları qədər cəzalandırılacaqlar. Möminlərə isə aid deyil. Çünki Allah onlara əməllərindən çox lütf edəcəkdir.

Ancaq bir incəliyə diqqət etdikdə bu təfsirdə olan anlaşılmazlıq aydınlaşır. O incəlik də budur ki, ayədə söhbət yaxşı və pis mükafatla təltif olunmağın ədalət üzündən olmasından və hər kəsin ləyaqəti olan qədər öz əməlinin nəticəsini almaqdan gedir. Ola bilər Allah Öz rəhmətindən möminlərə əməllərinin nəticəsindən min qat artıq lütf edə. Bunun ayənin mənası ilə heç bir müxalifəti yoxdur. Bu «təfəzzül» yəni ləyaqət və haqqından artıq lütf etməkdir. Ayədə deyilən isə «istihqaq», yəni hər kəsə öz haqqını verməkdir.

Bundan sonra möminlərə əta olunan bəzi Behişt nemətlərini, hər şeydən qabaq isə onların rahat olmalarını bəyan edir:

«Cənnət əhli bütün narahatedici məsələləri yaddan çıxarıb kefə, əyləncəyə məşğuldur».

«Şüğul» sözü insan üçün baş verən və insanın fikrini özünə cəlb edən hadisəyə deyilir. İstər bu hadisə insanı xoşhal etsin istərsə də qəmgin. Ancaq bu sözün ardınca «fakihun» sözünün gəlməsindən məlum olur ki, onların başı yaxşı və gözəl işlərə qarışmışdır. Çünki, «fakihun» sözü xoşhal, gülürüz və təbəssümlü mənasındadır. Onların başı elə qarışmışdır ki, narahatedici işlərin hamısını unutmuşlar. O qədər xoşhaldırlar ki, qəmginlik onlara təsir edə bilməyəcək. Hətta qiyamətin vəhşətini də unudacaqlar. Əgər bu vəhşəti yaddan çıxarmasalarhəmişə qəmgin və narahat olarlar. Çünki o səhnə elə bir səhnədir ki, hər vaxt insanın yadına düşəndə onu vahiməyə salır. Behiştin əyləncələri isə bu səhnəni də insanın yadından çıxarıb, insanın bütün fikrini özünə cəlb edir.

Nemətlərin əsası olan və bütün nemətlərdən istifadə etməyi imkan verən əsayiş (rahatlıq) nemətini bəyan etdikdən sonra digər nemətləri sadalayaraq deyir:

«Onlar (mömin kişilər) və zövcələri kölgəliklərdə (yumşaq) taxtlara söykənmişlər».

«Əzvac» sözünün mənası behişt xanımları, yaxud dünyadakı, möminə xanımlardır. Təfsirçilər bir qrupu demişlər ki, «əzvac»dan məqsəd eynitipli və həmtay olan insanlara deyilir. (Necə ki, «Saffat» surəsinin 22-ci ayəsində deyilir: (Allah mələklərə belə buyuracaqdır) «Yığın bir yerə zülm edənləri, onların həmtaylarını və ibadət etdiklərini».

Ancaq bu təfsir ayənin zahir ilə uyğun gəlmir. Çünki «əraik» «ərikə» sözünün cəmi və təfsirçilərin və lüğət əhlinin dediyinə görə gəlin otağında olan taxta deyilir. (Deməli «əzvac» dan məqsəd xanımlardır. İstər Behişt xanımları olsun istərsə də dünyadakı möminə xanımlar).

«Zilal» kölgəliklər mənasındadır və Behişt ağaclarının kölgəsidir. Bu taxtlar da həməən kölgəliklərin arasında qurulmuşdur. Ola bilər bu kölgəliklər Behiştəki qəsirlərin kölgələridir. Buradan məlum olur ki, orada da günəş istisi vardır ancaq onun heç bir əzab-əziyyəti olmayacaq. Onlar bu kölgəliklər arasında xüsusi əyləncə ilə məşğul olacaqlar.

«Orada onlar üçün (hər cür) meyvə və istədikləri hər şey vardır.

Quranın digər ayələrindən məlum olur ki, Behiştəki yeməklər təkcə meyvə deyil. Ancaq bu ayədən belə istifadə olunur ki, o yeməklərin ən ləzətlisi meyvədir. Ancaq oranın meyvələri bu dünyanın meyvələrindən çox fərqlidir və həddən artıq ləzətlidir. Hətta bu dünyada da yemək tanıyanlar tərəfindən isbat olunmuşdur ki, meyvə yeməklərin ən yaxşısıdır.

«Yəddəun» sözü «diayəh» sözündən götürülmüş və istəmək mənasındadır. Yəni onlar nə istəyib nəyi arzu etsələr, hazır olacaq. Bütün arzuları həyata keçəcəkdir.

Mərhum Təbərsi «Məcməul– Bəyan» təfsirində deyir: «Ərəblər «diayəh» sözünü təmənnə və arzu etmək mənasına işlədirlər. Məsələn deyilir: «Udu ələyyə ma şitə». Yəni məndən istədiyini arzu et»

Beləliklə də insanın fikrinə nə gəlsə, hansı nemətlərdən istəsələr orada hazır olacaq və Allah Öz qonaqlarını yuxarı səviyyədə qarşılayacaqdır.

İndi söhbət edəcəyimiz ayədə isə «mənəvi» nemətlərdən söz açılmışdır. Ayədə deyilir: «Rəhim Allahdan onlara «salam» deyiləcəkdir.

Allahın ruhu hərəkətə gətirən, məhəbbətlə dolu olan, insan ruhunu özünə cəlb edən və insana mənəviyyat bağışlayan bu salam nidasını heç bir maddi nemətlə dəyişmək və müqayisə etmək olmaz. Həqiqətən «məhbub»un nidasını eşitmək özü də məhəbbət, lütf və mərhəmətlə qarışıq olan bir nida Behiştəkiləri sevincə elə qər qədər ki həmin sevincin bir anı bütün dünya və dünyada nə varsa hamısından üstündür.

İslamın əziz peyğəmbəri həzrəti Muhəmməd (s)-dən belə bir rəvayət oxuyuruq: «Behiştəkilər, nemətlər içərisində qər olduqları zaman onların başı üstündə bir nur görünəcək. Bu nur Allahın nurudur. Bu zaman onlara xitab olunaraq deyiləcək: Salam olsun sizə ey Behişt əhli! Bu isə «Quran»da gələn ifadədir:

Allahın lütf və mərhəməti onları elə cəzb edəcək ki, Allahdan başqa hər şeyi yaddan çıxaracaqlar. Hətta bu zaman behiştin maddi nemətləri də onların yadından çıxacaqdır. Belə bir halda Cənnətin bütün qapılarından mələklər daxil olaraq «salam olsun sizə» deyəcəklər».¹

Doğrudan da «məhbub»un cazibəsi və Onun lütfünü görmək o qədər əziz və ləzzətlidir ki, onun bir anını belə dünyanın bütün nemətlərilə müqayisə etmək olmaz. Bu görüşün aşqləri belədirlər ki, əgər bu eşq bir anonlardan ayrılrsa onların yaşayış və həyatı puç olar. Həzrəti Əli (ə) bu barədə buyurur:

---

¹ Ruhul-məani. 23-cü cild. Səh.-35.

«Əgər bir an Onun lütfündən uzaq düşsəm canım çıxar».¹

Ən maraqlı isə budur ki, Behiştəkilərə verilən bu salam bir başa Allah-ın Özü tərəfindəndir və arada heç bir vasitə yoxdur. Allahdan olan bir salamdır. Özü də elə bir salamdır ki, Onun xüsusi rəhmindən, yəni Rəhimlik məqamından nəşələnir və Onun bütün lütf və mərhəməti bu salamda cəm olmuşdur. Nə gözəl nemətdir?!

Bir incəlik:

Behiştəkilərə verilən salamların növləri

Behişt «Darüs-səlam» yəni «Salam evi» və «Əmin-amanlıq yurdu» adlanır. Necə ki, Yunus surəsinin 25-ci ayəsində oxuyuruq:

«Allah (bəndələrini) salam evi və əmin-amanlıq yurduna (Cənnətə) dəvət edir və istədiyini doğru yola salır».

Bu yerin sakinləri olan Cənnət əhlinə Behiştin qapılarından girən vaxtda bəzi vaxtlar mələklər salam deyəcəklər.

«(Dünyada Allah yolunda bütün çətinliklərə) səbr etdiyinizə görə sizə salam olsun! Axirət yurdunun (sizə nəsisib olan) aqibəti (Cənnət) nə gözəldir!»- deyəcəklər». (Rəd surəsi 24-cü ayə). Bəzi vaxtlar «Əraf əhli» (savabları və günahları bərabər olub Cənnətə ən son daxil olacaq bir dəstə) onlara salam verəcəklər: (Əraf əhli) Cənnətdəkilərə «sizə salam olsun» deyə müraciət edəcəklər» (Əraf surəsi 46-cı ayə).

Bəzi vaxtlar Behiştə girdikdən sonra, bəzi vaxtlar isə ölüm mələkləri onların canını alan zaman onlara

---

¹ Ruhul-məani. 7-ci cild. Səh.-416.

salam verəcəklər: «O kəslər ki, mələklər onların canını pak olduqları halda alıb: - «Sizə salam olsun!» Etdiyiniz (gözəl) əməllərə görə Cənnətə daxil olun!- deyirlər» (Nəhl surəsi.32-ci ayə.)

Bəzi vaxtlar Cənnət əhli bir-birinə salam verəcəklər: Onların bir-birinə günaydınlıq verməsi: «Salam!» - demək olacaqdır.» (İbrahim surəsi. 23-cü ayə)

Ancaq bunların hamısındanüstün və yaxşısı Allahın salamıdır.

Ümumiyyətlə, «Onlar Cənnətdə nə boş söz, nə də günaha bais olan bir şey eşidəcəklər. Eşitdikləri söz ancaq «salam» və yenə də «salam olacaqdır». (Vaqiəh surəsi. 25-26-cı ayələr).

Bu salam təkcə dillə deyilən salam deyil. İnsanın ruhunu aram və insanda nüfuz edən bir salamdır.

***

Tərcümə:

Kafirilər Cəhənnəmə varid edilərək onlara belə deyiləcək: «Ey günahkarlar! Bu gün (möminlərdən) ayrılın!» (59)

Ey Adəm övladı! Məgər Mən (dünyada sizə: «Şeytana ibadət etməyin, o sizin açıq düşməninizdir!»- deyə buyurmadımmı? (60) Və: «Mənə ibadət edin, bu doğru yoldur!» (deyə əmr etmədimmi?) (61)

Həqiqətən, içərinizdən çoxlarını yoldan çıxartdı. Məgər ağılınız kəsmirdi? (62)

Təfsir:

Nə üçün şeytana ibadət edirsiniz?

Ötən ayələrdə Behişt əhlinin gözəl və şərəfli sərgüzəştlərinin bir hissəsi bəyan oldu. İndi bəhs

edəcəyimiz ayələrdə isə şeytana ibadət edən və Cəhənnəm əhli olan insanların sərgüzəştlərindən bir hissəsinə işarə edəcəyik.

Qiyamət günü onlara təhqiredici bir səsələ xitab olunacaq: Ey günahkarlar! Bu gün (möminlərdən) ayrılın!»

Dünyada möminlərin sırasına qoşulmaqla özünüzü mömin kimi qələmə verirdiniz. Ancaq bu gün onlardan ayrılan gününüzdür.

Bu ayə həqiqətdə «Sad» surəsinin 28-ci ayəsində verilən vədin həyata keçməsidir. O ayədə buyurulur: «Yoxsa Biz iman gətirib yaxşı işlər görənləri yer üzündə fitnə-fəsad törədənlərə eyni tutacağıq?! Yaxud Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənləri günahkarlara tay edəcəyik?!» (Əsla belə olmayacaq və günahkarlar möminlərdən ayrılacaq).

Bəhs etdiyimiz ayə də günahkar və kafirlərin möminlərdən ayrılmasını açıqlayır. Ancaq təfsirçilərdən bir qrupu bu ayəni kafirlərin möminlərdən ayrılması mənasına yox, başqa mənaya təfsir etmişlər. O cümlədən:

1)Kafir dəstələr bir-birindən ayrılacaq. Hər dəstə bir cərgədə dayanacaq.

2)Kafirlər öz məbud və şəfaətçilərindən ayrılacaqlar.

3)Kafirlər bir-birindən ayrılacaqlar. Bu ayrılıq da onlara Cəhənnəm əzabından əlavə əzab verəcək.

Ola bilər, bu ayə bütün ehtimalların hamısına şamil olsun. Ancaq birinci təfsir ayə ilə daha uyğun gəlir.

Sonrakı ayə Allah-ın qiyamət günü kafir və günahkarlara tənə və məlamət etməsini bəyan edir: -

«Məgər Mən (dünyada) sizə:- Şeytana ibadət etməyin, o sizin açıq düşməninizdir- deyə buyurmadımmı?»

Bu tapşırıq və əhd müxləlif vasitələrlə insana çatdırılmışdır.

İlk dəfə Adəm övladı yer üzündə artıb başa gəldikdən sonra bu vəd və tapşırıq onlara verilmişdir: «Ey Adəm oğulları! Ayıb yerlərini özlərinə göstərmək üçün libaslarını soyundurub valideyininizi (Adəm və Həvvanı) Cənnətdən qovdurduğu kimi, şeytan sizi də aldadıb yoldan çıxartmasın. Şübhəsiz ki, şeytan və onun camaatı sizlərinizin onları görə bilmədiyiniz yerlərdən görürlər. Biz şeytanları iman gətirməyənlərin (kafirlərin) dostları etdik». (Əraf surəsi. 27-ci ayə)

Sonra bu tapşırıq bütün peyğəmbərlər tərəfindən camaata verilirdi. «Zuxruf» surəsinin 62-ci ayəsində belə oxuyuruq:

Şeytan sizləri yoldan çıxartmasın. Şübhəsiz ki, o sizin açıq-aşkar düşməninizdir!» Eləcə də «Bəqərə» surəsinin 168-ci ayəsində deyilir: «Şeytanını izi ilə getməyin! Həqiqətən, şeytan sizinlə açıq-açıqına düşməndir».

Digər tərəfdən bu peyman insanlardan «təkvin» aləmində (insanlar dünyaya gəlməzdən qabaq onların ruhları həmənlə aləmdə olur) alınmışdır. Bundan əlavə əqli dəlil və sübutlar göstərir ki, insan onunla ilk gündən düşmən kəsilmə, onu Cənnətdən qovduran və insanları yoldan çıxaracağına and içən şeytana itaət və ibadət etməməli və ondan uzaq olmalıdır.

Digər tərəfdən insanın İlahi fitrəti tövhid əsasında qurulmuş və tək Allah-a ibadət və itaət etməlidir. Bu fitrət əsasında da bu peyman insanlardan alınmışdır.

Beləliklə də Allahın bu tövsiyəsi həyata keçmiş və bu peyman insanların həyatını həll etmişdir.

«La təbuduş-şəytan» cümləsindəki (təbudu) «ibadət» sözü «itaət»mənasıdır. İbadət təkcə rükü, səcdə, pərəstiş etmək və ... mənasına deyilir. Əksinə, ibadətin müxtəlif növləri vardır. Bunlardan biri də «itaət» etməkdir. Necə ki, «Muminun» surəsinin 47-ci ayəsində Firon və onun ətafindakıların dilindən deyilmiş və həməən ayədə ibadət sözü «itaət» mənasına işlənilmişdir.

«(Firon və əyan-əşrəfi dedilər:) – Bunların tayfası bizə bir qul kimi itaət etdiyi halda, biz özümüz kimi iki adi insana imanmı gətirəcəyik?» Eləcə də «Tövbə» surəsinin 31-ci ayəsində Allah Yəhud və Nəsara qövmü barədə buyurur:

«Onlar Allahı qoyub alimlərini və rahiblərini, Məryəm oğlu Məsihi özlərinə tanrı etdilər. Halbuki onlara bir olan Allaha ibadət etmək əmr olunmuşdu. Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur».

İmam Baqir və İmam Sadiq (ə) bu ayənin (Tövbə surəsinin 31-ci ayəsinin) təfsirində belə buyururlar:

«And olsun Allaha! Yəhudi və Nəsara (alim və rahibləri) camaatı onlara itaət etməyə dəvət etmirdilər. Əgər dəvət etsəydilər də belə qəbul etməyəcəkdilər. Ancaq həməən alim və rahiblər öz qövlərinə haram şeyləri halal və halalları haram etdilər. (Onlar da qəbul edərək itaət edirdilər). Beləliklə də özlərinin xəbəri olmadan alim və rahiblərə itaət edirdilər».¹

Buna oxşar başqa bir hədisdə imam Sadiq (ə) buyurur:

---

¹ Vəsailüş-şie. 18-ci cild. Səh. 89. 1-ci hədis.

«Kim insanı günaha dəvət edərsə, günah edən şəxs həmən adama itaət etmiş olur».

Digər hədisdə imam Baqir (ə) buyurur:

«Hər kəs söz deyən bir insana qulaq asarsa həmən insana itaət etmiş olur. Əgər söz deyən insan Allah hökmünü deyirsə, deməli insan Allaha itaət etmişdir. Yox əgər onun dediyi sözlər şeytanın hökmü olsa deməli insan şeytana itaət etmişdir.¹

Sonrakı ayə bu mətləbi (insanın şeytana itaət etməməsini) təkidləndirərək insanın həqiqi vəzifəsini bəyan edir: «Və Mənə ibadət edin, bu doğru yoldur» (deyə sizə əmr etmədimmi?)

Allah – təala bir tərəfdən insana əmr edir ki, şeytana itaət etməsin. Çünki şeytan insanla ilk gündən düşmən kəsilmişdir. Hansı ağıllı insan öz düşməninə itaət edir? Digər tərəfdən isə insanlardan Onun Özünə itaət etmək üçün peyman alır və bu yolun «siratin–müstəqim», yəni düz yol olmasını çatdırır. Bu isə (bu yolun düz yol olmasını bildirmək) insanı itaət etməyə dəvət edən gözəl etüddür. Çünki insan çalışır həmişə düz yola tərəf getsin. Özü olan yolu həmişə düz yol adlandırır. Məsələn, quru, susuz və qızmar bir səhrada qalmış və özünü, ailəsini və malını oğru və yırtıcılardan qurtarmaq üçün çalışır düz yolu tapsın. Elə bir yol ki, onu tez bir zamanda rahatlıqla mənzil başına çatdırsın.

Bu ifadədən istifadə olunur ki, bu dünya yaşayış üçün əbədi deyil. Buna dəlil də budur ki, yolu (düz yolu) yolçuya və hərəkətdə olana göstərirlər. Deməli, insanlar bu dünyada hərəkətdədirlər və buradan keçərək yeni bir mənzilə tərəf irəliləyirlər.

---

¹ Vəsailüş-şie. 18-ci cild. Səh. 91. 2-ci hədis.

İndi bəhs edəcəyimiz ayədə insanın xətərli və ziyankar düşməni onlara tanıtdıraraq buyurur:

«Həqiqətən, içərinizdən çoxlarını yoldan çıxartdı. Məgər ağlınız kəsmirdi?»

Məgər şeytanını onun ardınca gedənlərin başına nə bədbəxtliklər gəldiyini görmürsünüz? Keçmiş nəsillərin tarixini mütaliə edib onların acınacaqlı əzab və aqibətə düçar olmalarını bilmirsiniz? Onların belə nazil olaraq viranəliyə çevrilən şəhər və kəndləri sizin gözlünüzün qabağındadır. Bir az düşüncəsi olan adam üçün onların aqibətini görüb ibrət almaq kifayət edir.

Bəs nə üçün düşmənçiliyini dəfələrlə biruzə verən düşməninizə etinasızlıq edib, işinizi yüngül tutursunuz? Onunla yenə dostluq edirsiniz? Hətta onu özünüzdə rəhbər və qabaqcıl edirsiniz?

«Cibill» Rağibi İsfahaninin «Müfrədat» kitabında dediyinə görə «dəstə» və «camaat» mənasındadır. Camaatın əzəmət və çoxluğuna görə «cəbəl»ə (dağa) bənzədilmişdir. «Kəsira» (bir çox) sözünü gətirməkdən məqsəd isə şeytan yolunu gedənlərin çoxluğunu bildirməkdir. Bu insanlar cəmiyyət arsında əksəriyyəti təşkil etmişlər.

Bəzi təfsirçilər «cibill» sözünü on min ədədi və daha çox məna etmişlər. On mindən az olan ədəd barədə bu sözün işlənməsini səhv bilmişlər. Ancaq başqa bir dəstə isə bu sözü dəstə və camaat mənasına təfsir etmişlər. İstər dəstənin sayı on mindən çox olsun istərsə də az.

Hər halda insan bu xətərli, heç kimə rəhm etməyən dünyanın bütün yerində öz qurbanlarını fəlakətə düçar edən düşməndən özünü qorumalı və bir an olsun belə ondan qafil olmamalıdır. Necə ki, möminlərin agah və

oyaq ağaları olan həzrəti Əli (ə) öz xütbələrinin birində camaata xitab edərək buyurur:

«Ey Allahın bəndələri! Allahın bu düşməninə uzaq olun. Məbada sizi öz xəstəliklərinə (təkəbbür, qürur və ...) düşür edən, öz nidası ilə sizləri hərəkətə gətirən. Məbada sizi öz ləşkərinə cəlb edən. And olsun öz canıma! O sizləri ovlamaq üçün kamanına ox qoymuş, gücü çatdığı qədər kamanı çəkmiş və yaxın bir yerdən sizi hədəfi qərar vermişdir. O, (şeytan) demişdir: - İlahi! Məni hüsurundan qovub xar etdiyinə görə mən də dünyanın zinətlərini bəndələrinin gözündə cəlvələndirib onları xar edəcəyəm.¹(Şeytanı Allah yox, öz nəfsi xar edib yoldan çıxartmışdı).

Həqiqətən təəccüblüdür ki, insan dostu (Allahı) qoyub bu cür düşməninə itaət etsin.

***

Tərcümə:

Bu, sizə vəd olunan Cəhənnimdir! (63) Kafir olduğunuza görə bu gün ora girib yanın! (64)

Bu gün (Allaha and olsun ki, biz müşrik, kafir deyildik – dediklərinə görə) onların ağızlarını möhürləyirik.

Etdikləri əməllər (qazandıqları günahlar) barəsində onların əlləri Bizimlə danışar, ayaqları isə şəhadət verir.(65)

Əgər istəsəydik, (dünyada) gözlərini büsbütün kor edərdik (onları zahiri gözdəndə məhrum edərdik) və onlar (adətən etdikləri) yolda bir-birini ötməyə çalışardılar. Amma (belə bir vəziyyətdə yolu) necə görə bilərdilər? (Lakin Biz onları dünyada belə bir korluğa mübtəla

---

¹ Nəhcül-bəlağə. 192-ci xütbə.

etmədik. Onlar Allahın qüdrət əlamətlərini görür, bununla belə öz pis yollarını tutub gedirlər. Beləliklə, onlar iman gətirmədilər ki, gətirmədilər) (66).

Əgər istəsəydik, onları lap yerlərindəcə elə bir kökə, elə bir şəkilə salardıq ki, nə irəli, nə də geri gedə bilərdilər. (Kafirləri total edər, meymuna, donuza, daşa döndərərdik. Və ya onları evlərinin içində həlak edərdik, heç təpənə dəbilməzdilər.) (67)

Hər kəsə uzun ömür versək, onu xilqətcə dəyişib tərsinə çevirərək (qüvvəsini alar, gözünün nurunu aparar, hafizəsini zəiflədib bildiklərini unutturar, özünü də uşaq kimi edərdik). Məgər (kafirlər bütün bunları gördükdən sonra Allahın hər şeyə qadir olduğunu) dərk etməzlərmiz? (68).

Təfsir:

Dilin fəaliyyətdən düşüb bədən üzvlərinin

şahid olacağı gün

Ötən ayələrdə Allahın günahkar və kafirləri danlamasından söhbət olundu. İndi bəhs edəcəyimiz ayələrdə də bu danlaqdan söhbət açılacaq.

Qiyamət günü kafir və günahkarlar Cəhənnəm od və şöləsinin qarşısında durarkən onlara xitab olunaraq deyiləcək: «Bu, sizə vəd olunan Cəhənnəmdir».

Peyğəmbərlər ardıcıl olaraq, biri o birisindən sonra gələrək sizi belə gün, belə oddan, atəşdən xəbərdar etdilər. Ancaq siz onların hamısına rişxənd edib etinasızlıq göstərdiniz.

«Kafir olduğunuza görə bu gün ora girib yanın!»

Sonrakı ayədə qiyamət günündə şahid olanlardan söhbət açılır. Bu şahidlər heç də kənar və yad deyillər.

Əksinə həmin şahidlər insanın öz bədən üzvləridir. Bu şahidlikdən sonra insan üçün heç bir bəhanə qalmır. Ayədə deyilir:

«Bu gün (Allaha and olsun ki, biz müşrik, kafir deyildik – dediklərinə görə) onların ağızlarını möhürləyirik. Etdikləri əməllər (qazandıqları günahlar) haqqında onların əlləri Bizimlə (dilə gəlib) danışar, ayaqları isə şəhadət verir.

Qiyamət günü artıq bədən üzvləri insanın sözüne qulaq asmayıb, öz hesab-kitabını verəcək və Allah təalaya təslim olacaqlar. Həqiqətlərə şəhadət verəcəklər. Nə gözəl məhkəmədir! Bu məhkəmənin şahidləri insanın öz bədən üzvləri olacaq. Bütün elədikləri günahları iqrar edəcəklər.

Ola bilər, bədən üzvlərinin şahid olması buna görədir ki, qiyamətdə kafir və müşriklərə «sizin günahlarınızın cəzası Cəhənnəmdir» deyildikdə onlar bu məhkəmənin dünya məhkəmələri kimi olduğunu zənn edərək etdikləri günahları inkar etmək istəyəcəklər. Ancaq bu zaman bədən üzvləri dilə gələrək insanın əleyhinə çıxış edəcəklər. İnsanı vəhşət bürüyəcək təəccüb edəcək və bütün bəhanələr kəsiləcəkdir.

Təfsirçilər bədən üzvlərini necə danışacağı barədə müxtəlif təfsirlər vermişlər. O cümlədən:

a) Allah qiyamət günü bütün bədən üzvlərinə danışmaq qabiliyyəti verəcək. Onlar dilə gələrək hər şeyi düzünə deyəcəklər. Əlbəttə burada təəccüblü bir şey yoxdur. Çünki bir tikə ət parçasına (dilə və yaxud beyinə) danışmaq qabiliyyəti verən Allah digər əzalara da bu qabiliyyəti verə bilər.

b) Bədən üzvləri heç bir şeyi dərk etmirlər, ancaq Allah onları danışmağa məcbur edəcək. Onlar da məcbur qalıb düzünü deyəcəklər.

v) Bədən üzvlərinin ömür boyu gördükləri əməllərin hamısı onların yanında olacaq və heç bir əməl yaddan çıxmayacaq.

Hər şeyin aşkar olacağı gündə (qiyamətdə) bu əməllər əldə, ayaqda və digər üzvlərdə zahir olacaq. Bu da bir növ şahidlikdir.

Sonuncu təfsir həyatımızda işlənən bəzi cümlələrə bənzəyir. Məsələn deyilir: «Əynukə təşhədu bisihrik» «Gözünüzdən yuxusuzluq tökülür» və ya «Əlhiytanu təbki əla sahibid-dar» «Evin divarları ev sahibinin halına ağlayır».

Deməli, qiyamət günündə bədən üzvlərinin şəhadət verməsində şəkk-şübhə yoxdur. Bədən üzvləri hamısı birlikdə bir əmələ şəhadət verəcəklər, yoxsa hər üzv öz gördüyü əmələ? Ayələrdən belə başa düşülür ki, hər üzv öz elədiyi əmələ şəhadət verəcəkdir. Məhz bu səbəbdən Quranın digər ayələrində qulaq, göz və başqa üzvlərin şəhadət verməsindən söhbət açılmışdır. Məsələn «Fussilət» surəsinin 20-ci ayəsində deyilir:

«Nəhayət, onlar Cəhənnəmə gəldikdə də qulaqları, gözləri və dəriləri etdikləri əməllər barəsində onların əleyhinə şəhadət verəcəkdir».

Və ya «Nur» surəsinin 24-cü ayəsində deyilir:

«Qiyamət günü (onlar dünyada qazandıqları günahlarını dandıqda) dilləri, əlləri və ayaqları etdikləri əməllər barəsində onların əleyhinə şəhadət verəcəklər».

Bəzi ayələrdə isə deyilir: «Onların ağızlarına möhür vuracağıq (və danışmağa qüdrətləri olmayacaqdır)».

Bu ayələr arasındakı fərqi səbəbi ola bilər bu olsun ki, əvvəl insanın dili möhürlənəcək. Digər üzvlər dilə gəlib şəhadət verdikdən sonra dil də məcbur olub həqiqəti iqrar və etiraf edəcək.

Başqa bir ehtimal budur ki, dilin qiyamət günü danışmasından məqsəd adi danışmaq deyil, digər üzvlərin danışması kimi bir danışqdır.

Bədən üzvlərinin şəhadət verməsi barədə sonuncu mətləb budur ki, bu üzvlər kafir və günahkarların barəsində (əleyhinə) şəhadət verəcəklər və bu məsələ möminlərə aid deyil. İmam Baqir (ə) bu barədə buyurur:

«Möminin bədən üzvləri heç vaxt onun əleyhinə şəhadət verməyəcəklər. Bədən üzvləri Allahın əzabına düçar olanların (kafir və günahkarlar) əleyhinə şahid duracaqlar. Möminin nameyi – əməl onun sağ əlinə veriləcək (özü də onu oxuyacaq) Allah isə bu barədə buyurur: - Nameyi – əməli sağ əllərinə verilənlər onu oxuyar (şad olurlar). Onlara tük (xurma çəyirdəyinin yaradığındakı tel) qədər də haqsızlıq edilməz.¹ (İsra surəsi. 71-ci ayə).

Sonrakı ayədə Allah bu əzablardan bir neçəsinə işarə edir. Elə bir əzab ki, ola bilər Allah bu dünyada da insanı bu əzablara düçar və mübtəla edə. Allah buyurur: «Əgər istəsəydik, (dünyada) gözlərini büsbütün kor edərdik (onları zahiri gözdən də məhrum edərdik) və onlar (adət etdikləri) yolda bir-birini ötməyə çalışırdılar. Amma (belə bir vəziyyətdə yolu necə görə bilərdilər? (Lakin biz onları dünyada belə bir korluğa mübtəla etmədik. Onlar Allahın qüdrət əlamətlərini görür, bununla

---

¹ Təfsiri Safi.

belə öz pis yollarını tutub gedirdilər. Beləliklə, onlar iman gətirmədilər ki, gətirmədilər)».

Onlar öz evlərinin yoldunu tapa bilmirdilər. Həqiqət yolunu necə tapa bilərdilər?

Sonrakı ayədə isə belə deyilir:

«Əgər istəsəydik, onları lap yerlərindəcə elə bir kökə, elə bir şəkilə salardıq ki, nə irəli nə də geri gedə bilərdilər.

«Fəstəbəqus – sirat» cümləsi həmişə getdikləri yolda bir-birindən qabağa getmək mənasıdır. Ola bilər yoldan azmaq və onu tapa bilməmək mənasına da olsun. Çünki lüğət alimləri demişlər: «fəstəbəqus – sirat» cümləminin mənası «cavəzuhu və tərəkuhu hətta zəlulu» yəni «yoldan döndülər və azğınlaşdılar» mənasıdır.

Ümumiyyətlə, bu ayədə deyilən əzabların hamısı dünyəvi əzablardır. Allah kafirləri qorxudaraq öz əməllərindən çəkinmələrini istəyir. Düzdür O, kafirləri dünyada bu əzablara düşər etməyib. Səbəbi də budur ki, ola bilər bəlkə onlar qəflət yuxusundan oyanıb hidayət yolunu tapdılar.

Başqa bir ehtimal budur ki, bu ayə qiyamət əzablarına işarədir. Həqiqətdə ötən ayələrdə deyilən əzablərin ardıdır. Allah qiyamət günü onların gözlərini tutaraq onları Cənnətin yolunu görməkdən məhrum edəcək. Bundan əlavə onları ruhsuz və cansız mücəssmələrə çevirəcək. Belə olan halda artıq onlar nə irəli, nə də geryə hərəkət edə biləcəklər.

Ancaq təfsirçilərdən əksəri birinci təfsiri qəbul etmişlər.

Bu hissənin sonuncu ayəsində insanın ömrünün axırındakı cismi və əqli zəifliyinə işarə olunur. Bununla da Allah istəyir hidayət yolunu seçmədiklərinə görə

bəhanələr gətirənlərə xəbərdarlıq etsin, həm də öz səhvlərini ömrün az olmasına bəhanə edənlərə cavab versin. Bundan əlavə bu ayə məada bir dəlildir. Necə ki, Allah qüvvətli və nəhəng bir insanı zəiflədib kiçik bir uşaq gününə salmağa qüdrəti var eləcə də qiyamətdə ölü insanları diriltməyə qüdrəti var. Ayədə deyilir:

«Hər kəsə uzun ömür versək, onu xilqətcə dəyişib tərsinə çevirərik (qüvvəsini alar, gözünlün nurunu aparar, hafizəsini zəiflədib bildiklərini unutturur, özünü də uşaq kimi edərdik). Məgər (kafirlər bütün bunları gördükdən sonra Allah-ın hərşeyə qadir olduğunu) dərk etməzlərmi?

«Nunəkkishu» sözünün kökü «itənkis», leksik mənası isə bir şeyi tərsinə çevirməkdir. Elə çevirmə ki, baş ayağın yerinə, ayaq da başın yerinə gəlib çıxar. Bundan məqsəd insanı uşaqlıq dövrünə qaytarmaqdır.

İnsan yaranışının əvvəlində (ana bətnində olarkən) zəif gır məxluqdur. Yavaş-yavaş təkamülə tərəf qədəm götürür. Günü-gündən inkişaf edir. Doğulduqdan sonra da öz təkamülünə tərəf atdığı addımlara davam edir. İlahi istedadları ardıcıl olaraq çiçəklənilər. Cavanlıq dövrünə, sonra isə cismnin ən son dövrünə qədəm qoyur. Bu mərhələdə ola bilər ruhla cisim bir-birindən ayrılaraq. Ruh öz hərəkətində daha da irəli gedər, cisim isə yavaş-yavaş geri qayıdər. Bir müddətdən sonra əql də geriləməyə başlayır. Hərəkətlər, düşüncələr hətta bəhanələr də uşaq hərəkəti, uşaq düşüncəsi və uşaq gətirən bəhanələrdən olur. Cisim və bədən də uşaq bədənini kimi zəifləyir. Ancaq bir fərq var ki, bu uşaqlıq hərəkətləri uşaqlarda şirin, cazibəli görünür və onların həyatının çiçəklənməsinə işarədir, lakin həmən hərəkətlər qocalmış bir insanda xoş gəlməz və nalayiqdir. Ola bilər nifrətə də səbə ola.

Doğrudan da insanın qabaqda elə günləri var ki, o günlərə dözüb səbir etmək çox çətinidir.

Qurani-Məcid bu məsələyə «Həcc» surəsinin 5-ci ayəsində toxunaraq buyurur:

İstədiyimizi ana bətnində müəyyən bir müddət (adətən doqquz ay) saxlayar, sora sizə (oradan) uşaq olaraq (doğurub) çıxardırıq. Sonra yetkinlik çağına (otuz–qırx yaşlarına) yetişəsiniz deyə (sizi böyüdərik). Kiminiz (bu həddə çatmamış) vəfat edər, kiminiz də ömrün elə bir rəzil (ən ixtiyar) çağına çatdırılar ki, vaxtilə bildiyini (tamamilə unudub körpə uşaq kimi) bilməz olar». (Hətta ailə üzvlərini belə tanıya bilməzlər).

Məhz bu səbədən bəzi rəvayətlərdə 70 yaşlı insanlar «əsirullahi fil-ərz», yəni Allahın yerdəki əsirləri adlandırılmışdır.¹

«Əfəla yəqilun» cümləsi isə çox diqqətli bir xəbərdarlıqdır. Bu cümlə xəbərdarlıq edərək bildirir ki, ey insanlar! Sizin bu qüdrət və bacarığınız sizin özünüzdün olsaydı onu çətinliklə sizdən alardıq. İndi ki, Biz asanlıqla bu qüdrəti sizin əlinizdən alırıq deməli deməli bu qüdrət sizin özünüzdün deyil. Allah tərəfindən bir əmanət olaraq sizlərə verilmişdir və istənilən zamanda da təhvil alınacaqdır. Bunu da bilməlisiniz ki, sizin başınızın üzərində hər şeyə qadir olanğir «əl» vardır.

Nə qədər ki, bu mərhələyə çatmamısınız özünüzdü düzəldin. Gülüstanınızın gülləri solmamış, bu güllərdən bacardığınız qədər yığın. Axirət dünyasının uzun yolu üçün özünüzə azuqə yığın. Qocaldıqdan sonra əlinizdən heç bir şey gəlməyəcəkdir.

---

¹ Bəzi hədislərdə isə 70 yaş yox 90 yaş qeyd olunmuşdur.

İslam peyğəmbəri həzrəti Muḥamməd(s. ə. v. v.)
həzrət Əbuzərə belə bir tövsiyə edir:

«Beş şeyin beş şeydən qabaq qədrini bil.
Cavanlığının qocalmamışdan, sağlamlığının
xəstələnmemişdən, ehtiyacsızlığının möhtac olmamışdan,
xətircamlığının giriftarçılıqdan və sağlığının ölməmişdən
qabaq qədrini bil».¹

Şair bu məzmununda belə bir şer deyir: Bir cavan
qocaya belə dedi:

Qocalığınla güzəranın necədir?

Dedi bu çox gizli bir sirrdir
Bunu qocalmamışdan qabaq başa düşməzsən

Sən öz qüdrətindən kimə deyirsən
Mənim qüdrətsizlik dövrümdən nə soruşursan?

Mən əlimdən müftə verdim bahalı sərvəti
Sən çalış müftə əlindən vermə.

***.

Tərcümə:

Biz ona (Muḥamməd (s. ə. ə. v.)) şer öyrətmədik və
bu ona heç yaraşmaz da (lazım da deyildir). Ona vəhy
ounan ancaq öyüd-nəsihət və (haqla batili ayırd edən)
açıq-aşkar Qurandır ki, (69).

Onunla ağıl və bəsirət sahiblərini qorxutsun və
deyilən söz (əzəldən buyurduğumuz əzab hökmü) kafirlər
barəsində gerçək olsun (70).

---

¹ Bəharül-ənvar. 77 C. Səh. 77.

Təfsir:

O, (Muhamməd (s)) şair deyil, diri və ağıl sahiblərini qorxudub çəkindirəndir.

Dediymiz kimi bu surədə üsuliddin, tövhid, nübüvvət və məaddan geniş bəhslər olmuş müxtəlif yerlərdə bu məsələnin birindən o birisinə keçilmişdir.

Ötən ayələrdə söhbət tövhid və məaddan getmişdir. İndiki iki ayədə isə nübüvvət barədə söhbət açılır. Bu ayələrdə Peyğəmbər ə deyilən böhtanların ən məşhuruna işarə edilmiş və dərhal cavab söylənilmişdir. O böhtan peyğəmbərin dediği ayələrin şərə bənzədilməsidir. Müşriklər peyğəmbəri şair adlandırmış və Allah tərəfindən gələn ayələrə isə şer adı vermişlər.

Ayə buyurur:

«Biz ona şer öyrətmədik və bu ona heç yaraşmaz da»

Müşriklər nə üçün peyğəmbəri şair adlandırmışlar? Bir halda ki, peyğəmbər heç bir vaxt şer deməmişdir. Bunun səbəbi budur ki, Quran bütün qəlblərə nüfuz tapmış və hamısını özünə cəzb etmişdi. Onda olan gözəllik, incəlik, intonasiya, fəsaht və bəlağət inkar olunması deyil. Hətta müşriklərin özündə bu gözəlliklərə elə vurğun olmuşdular ki, bəzi gecələr gizləncəyə peyğəmbərin evinin arxasına gəlib onun Quran oxumasına qulaq asırdılar.

Bir çox şəxsiyyətlər olmuşdur ki, «Quran»ın bir neçə ayəsini eşitməklə onun vurğunu olmuş və həmin məclisdə iman gətirmişdir.

Belə bir fürsətdə camaatın bu asimanı vəhydən xəbərsizliyi nəticəsində şer və şairlik söz-söhbəti araya girdi. Bunun özü də «Quran»ın əzəmətinə açıq bir etiraf idi.

Bəs nə üçün şair olmaq və onun dediklərini şer adlandırmaq peyğəmbərə layiq deyil və bu onun məqamını aşağı salar? Bunun səbəbi budur ki, «vəhy» ilə «şer»in yolu bir-birindən fərqlənir. Məsələn:

1.Şer xəyal vasitəsilə deyilən bir şeydir. Şairin ən çox arxalandığı xəyaldır. Ancaq vəhy Şer xəyal vasitəsilə deyilən bir şerdir. Şairin ən çox həqiqətdir və Allah tərəfindən göndərilir;

2.Şer insanın müxtəlif halları əsasında qaynayır və cuşa gəlirvə hər bir zaman dəyişə bilər. Lakin vəhy Allah tərəfindən göndərilmiş və heç bir zaman dəyişilmir;

3.Şerdə çox vaxt qeyri həqiqət və mübaligədən (şişirtmə) istifadə olunur. Hətta deyilmişdir: «Əhsənüş-şəri əkzəbuhu « yəni şerlərin ən gözəli ən çox yalan deyilənidi, ancaq vəhiydə yalnız düzgün və doğru sözlər deyilir;

4.Şair sözlərini ardıcı l gətirmək, qafiyəsini düzüb-qoşmaq üçün məcbur olur ki, oxşar və eyni vəznli sözlərdən istifadə etsin. Bunun nəticəsində də bir çox həqiqətlər tapdalanır. Ancaq Quranda heç bir həqiqət tapdalanmamış və hamısı olduğu kimi bəyan edilmişdir.

5.Təfsirçilərdən birinin dediyinə əsasən «şer» yerdən səmaya parvaz edən bir topludur. «Vəhy» isə göydən yerə nazil olan bir proqram və topludur.

Beləliklə də vəhy ilə şer tamamilə bir-birindən fərqlənirlər.

Ancaq bunu deyək ki, müsəlman şairlərə münasibət başqa cürdür. Çünki onlar şer ilə müqəddəs bir hədəfə doğru irəliləyir və yalan və digər bəyənilməz şeylərdən istifadə etmirlər. Lakin şairlərin əksəriyyəti yuxarıda dediyimiz bəndələrə aiddirlər. Məhz bu səbəbdən Allah-təala «Şüəra» surəsinin 224-cü ayəsində buyurur:

«Şairlərə (Peyğəmbərə həcv edən müşrik və kafir şairlərə) gəldikdə isə, onlara yalnız azğınlar uyar».

Daha sonra isə həmin ayənin ardınca buna mənalı və ağlabatan bir səbəb gətirərək buyurur:

«Məgər görmürsənmi ki, onlar hər bir vadiyə sərgərdan gəzib dolaşırlar? (Hər tərəfə meyl edir, müxtəlif mövzularda istədiklərini yazıb birini yalandan mədh, digərini isə əbəs yerə həcv edirlər) Və onların etmədikləri şeyləri deyirlər. (Onların dediklərinin əksəriyyəti yalandır) (Şüəra-225-226).

Ancaq həmin surənin sonuncu ayəsində mömin və müqəddəs hədəf uğrunda şer yazan şairlər istisna olunaraq yalançı şairlərdən fərqləndirilir.

Peyğəmbər (s) şair deyildir. Ayədə deyilən «Biz ona şer öyrətmədik» cümləsinin mənası budur ki, o şerdən kənar və uzaqdır. Çünki ona təlim edilən şeylərin hamısı Allah tərəfindəndir.

Tarix və rəvayətlərdə deyilmişdir ki, Peyğəmbər (s) öz dediklərinə aid bir şeydən istifadə etmək istədikdə şer olduğu kimi yox, onu çevirib əksinə deyər və sözlərin yerini dəyişərdi.

Məsələn, bir gün Peyğəmbər öz sözlərini qüvvətləndirmək üçün ərəblərin məşhur və tanınmış şairlərindən birinin «sətubdi ləkəl əyyamu ma kuntə cahilən, və yətikə bil əxbəri mən ləm tüzəvvəd» şerini sözlərin yerini dəyişərək belə oxudu : «Sətubdi ləkəl əyyamu ma kuntə cahilən yətikə mən ləm tüzəvvəd bil əxbəri»

«Ona vəhy olunan ancaq öyüd-nəsihət və (haqla batili ayırd edən) açıq-aşkar Qurandır».

«(«Quran»ı göndərməkdən hədəf budur) ki, onunla ağıl və bəsirət sahiblərini qorxutsun və deyilən söz

(əzəldən buyurduğumuz əzab hökmü) kafirlər barəsində gerçək olsun.

Həqiqətən də bu ayələr «zikr» (xəbərdarlıq)dır. Bu ayələr Quran ayələridir. İnsanı oyadır, həqiqəti və haqqı olduğu kimi bəyan edir. Elə bu səbəbə görə insanı qəflət yuxusundan oyadır.

Bu ayədə Quran imanı «həyat» və möminləri «dirilər və bəsirət sahibləri», bunun müqabilində isə kafirləri «ölülər» adlandırmışdır. Bir tərəfdən «həyy» (diri) vədigər tərəfdə «kafirlərin» (kafirlər) sözləri qərar tutmuşlar. Bu mənəvi həyat və ölümdür. Mənəvi həyatt və ölüm zahiri həyat və ölümdən qat-qat yuxarıdır. Əgər həyatın mənası «nəfəs almaq», «yemək», «yol getmək», və s.-dirsə bu bütün heyvanlarda da var. (Deməli, bu həqiqi həyat deyil) Bu insani həyat deyil. İnsani həyat odur ki, insanın ağılı, düşüncəsi irəliləsin, ruhun müsbət cəhətləri artsın, təqvalı, güzəştə gedən, fədakar, əxlaqlı və fəzilət sahibi olsun və nəfsinin qulu olmasın. Quran insana bu həyatı öyrədərək onu tərbiyələndirir.

Ümumiyyətlə insanlar Quranın dəvəti qarşısında iki dəstəyə bölünürlər. Birinci dəstə diri və oyaq olan insanlardır. Bu dəstə «Quran»ın dəvətini qəbul etmiş və onun çəkendirib qorxutduğu şeylərdən kənar gəzirilər. İkinci dəstə isə qəlbləri ölmüş kafirlərdir. Bu dəstə «Quran»ın dəvəti qarşısında heç vaxt müsbət cavab verməmişlər. Bu ayə onlara hüccəti tamam edir və əzab vədəsinin onların barəsində olmasını gerçəkləndirir.

İncəlik.

Qəblərin «həyat və ölümü»

İnsan bir neçə cür həyat və ölümə malikdir.

Birinci «nəbati» həyat və ölümdür. Bu mərtəbədə insan böyüyür, qidalanır və nəsil artımı olur və bitkilərlə bərabərdir.

İkinci «heyvani» həyat və ölümdür.

Buna aid «hiss etmək» və «hərəkət etmək» və sairələrini misal göstərməkolar. Bu mərtəbədə də insan digər heyvanlarla misaldır.

Ancaq həyat və ölümün üçüncü növü insanlara məxsusdur və onu bitki və heyvanlardan ayırır. O həyat «insani və ruhani» həyatdır. Bu həyat islami rəvayətlərə görə «həyatul-qulub» (qəlblərin həyatı) adlandırılmışdır. Qəlbədən məqsəd isə «ruh və əql»dir.

Həzrəti Əli (ə) xütbə və qısa sözlərində bu məsələyə çoxlu işarələr etmişdir. «Quran»a aid olan xütbələrin birində deyilir: «Qurana yaxşı diqqət edin. O, qəlblərin baharıdır».¹

Başqa bir yerdə hikmət və elm barədə deyilir: «Hikmət ölü qəlblərin həyatıdır».²

Bəzi sözlərdə qəlbin xəstəliyini bədən xəstəliyinin müqabilində qərar verərək buyurur: «Qəlbin xəstəliyi bədən xəstəliyindən də pisdir».³

Başqa bir yerdə isə buyurur:

«Hər kəsin vərə, təqvası az olsa onun qəlbi ölür».⁴

Quran da insanlar üçün zahiri görmə, eşitmə, dərk etmə qüvvələrindən başqa xüsusi görmə, eşitmə və dərk etmə qüvvələri dərk etmişdir. Necə ki, kafirlər barədə buyurur:

---

¹ Nəhcül-Bəlağə. 110-cu xütbə.

² Nəhcül-Bəlağə. 133-cü xütbə.

³ Nəhcül-Bəlağə. Qısa sözlər. 388-ci söz.

⁴ Nəhcül-Bəlağə. Qısa sözlər. 349-cu söz.

«Onlar kar, lal və kordurlar (haqqı eşitməz, danışmaz və görməzlər). Buna görə də (öz pis adətlərindən, yaramaz əməllərindən geri dönməz və haqqı) dərk etməzlər». (Bəqərə surəsi. 117-ci ayə).

Yenə də Bəqərə surəsində münafıqları (iki üzlü şəxsləri) qəlbi xəstə adlandırmış və Allah-ın onların xəstəliklərinə əlavə etməsini bəyan etmişdir:

«Onların ürəyində nifaq (münafıqlıq) və həsəd mərzəsi (xəstəliyi) var. Allah onların mərzəsini daha da artırır». (Bəqərə-10).

Başqa bir ayədə ürəyində Allah qorxusu olmayanları daşürək adlandıraraq, onların qəlblərinin qəmbər daşından (çay daşı) da bərk olmasını bildirir:

«Bundan sonra qəlbləriniz yenə sərtləşərək daş kimi, bələ daha da qatı oldu». (Bəqərə-74).

Digər bir ayədə isə kafirlərdən bir dəstəsini (ürəyi pak olmayanlar» adlandıraraq buyurur:

«Onlar elə kəslərdir ki, Allah onların ürəklərini təmizləmək istəməmişdir». (Maidə-41)

Bunların hamısının müqabilində isə «Ənam» surəsinin 36-cı ayəsində buyurur:

«(Sənin dəvətini) ancaq cani -dildən eşidənlər qəbul edər. Ölüləri də Allah dirildər. Sonra onlar Allah-ın hüzuruna qaytarılar».

Bu və bu kimi ayələrdən məlum olur ki, Quran «insani və ruhani həyatı» əsas həyat hesab edir. Çünki insanın bütün dəyər və qiyməti bu həyatda gizlənmişdir.

Yaşayış, şüur, görmək, eşitməkvə digər qüvvələrin hamısı həqiqətdə bu həyatda (insani və ruhani həyatda) cəm olmuşlar. Baxmayaraq ki bəzi təfsirçilər bunların hamısını məcazi mənaya işarə bilmişlər. Ancaq bu dəstə Quranın ruhu ilə aşna olmamış və onun ibarələrini yaxşı

başə düşməmişdir. Həqiqət isə odur ki, Quran deyir. Heyvani yaşayış (həyat) və ölüm isə sünidir.

Ruhani həyatın ölüm və həyat səbəbləri çoxdur. O cümlədən «nifaq», «təkəbbür», «hirs-lən-mək», «qürur», «cəhl» və digər böyük günahlar qəlbi öldürür. İmamlardan bizə gəlib çatan dualarda da bu məsələyə işarə olunmuşdur:

«Mənim böyük səhvim qəlbimi öldürmüşdür».

Bizim bəhs etdiyimiz ayələr də bu həqiqəti təkidləndirir. Dünyada daima yeyib-icməklə güzəran keçirən, heç bir məzluma kömək etməyən, insanları haqqa dəvət edənlərə müsbət cavab verməyən, zalımların zülmündən narahat olmayan, Məzlumların halına heyfislənməyən, təkcə özlərini fikirləşən və başqalarından hətta öz mənliyindən (ruhi mənlilik və şəxsiyyət) xəbərsiz olan insanlar sağmı hesab olurlar? (Əsla belə deyil. Onlar ruhən ölmüş, cismən sağ olan insanlardır).

Təkcə yemək yeməklə, paltar geyib dağıtmaqla, yatıb və durmaqla keçən həyat yaşamaqdırımı? (Əlbəttəki xeyir).

Əgər yaşamaq bunlardırsa bəs onda insanla heyvanlar arasında nə fərq var?

Deməli, gərək qəbul edək ki, bu həyatdan (heyvani həyatdan) əlavədə bir həyat vardır (ruhani həyat). Quran da həmin həyat barədə söhbət edir.

Təccüblü budur ki, Quran ölüb getmiş ancaq ölümlərində insani həyat ruhu olanları diri, dünyada diri olan ancaq heyvani həyatlarında ruhani həyatdan heç birəsər- əlamət olmayanları ölü hesab edir.***

Tərcümə:

Məgər «Məkkə müşrikləri» Bizim Öz əllərimizlə, Öz qüdrətimizlə onlar üçün davarlar (heyvanlar) yaratdığımızı və özlərini də onlara sahib olduqlarını görmürlərmi?(71).

Bu davarları onların ixtiyarına verdik. Onlardan mindikləri də var, ətini yedikləri də (72).

Onların o heyvanlarda (başqa-başqa) mənfəətləri və içəcək südləri də var. Hələ də şükür etməzlərmi? (73).

(Müşriklər), bəlkə, özlərinə bir yardım oluna deyər, Allah-dan başqa tanrılar (bütlər) qəbul etdilər (74).

O bütlər onlara heç bir kömək edə bilməzlər. Onlar özləri isə bütlər üçün (onları başqalarından qoruyan) hazır əsgərlərdir (75).

«Ya Muəmməd!» Onların (sən peyğəmbər deyilsən, şairdən) sözü səni kədərləndirməsin. Biz onların gizli saxladıkları və aşkar etdikləri şeyi bilirik(76).

Təfsir:

Heyvanların insanlara olan faydası

Quran bu ayələrdə bir daha tövhid və şirk məsələlərinə işarə edir. Bu ayələrdə insanın həyatında olan Allah-ın qüdrət və əzəmət nişanələrindən birqismini, insanların ehtiyaclarının Allah tərəfindən ödənilməsini və bütlərin zəif və qüdrətsiz olmasını bəyan edərək, aşkar bir müqayisədə tövhid xəttinin haqq olmasını və bütperəstlik xəttinin batil olması məlum olur.

Əvvəl buyurur:

«Məgər (Məkkə müşrikləri) Bizim Öz əllərimizlə, Öz qüdrətimizlə onlar üçün davarlar (heyvanlar) yaratdığımızı və öz əllərinin də onlara sahib olduqlarını görmürlərmi?

Bu heyvanlardan yaxşı istifadə etməkləri üçün «davarları onların ixtiyarına verdik. Onlardan mindiklərində var, ətini yedikləri də».

Bunlardan əlavə «onların o heyvanlarda (başqa-başqa) mənfəətləri və içəcək südlərində var. Hələ də şükür etməzlərmi?»

(Əgər şükür etsələr nemət sahibini tanıyarlardı).

Aşağıdakı mətləblərə diqqət edin:

1) Allah bu qədər nemətlərin içindən heyvanları misal gətirir. Çünki heyvanlar insanın gündəlik həyatında böyük rol oynayır. Onların rolu o qədər böyükdür ki, əgər heyvanlar məhv olub getsələr insan həyatı böyük çətinliklə üzləşər. İnsan həyatında gündəlik rol oynamalarına görə yaddan çıxmış və diqqət olunmurlar.

2) «Əmilət əydina» (öz əlimizlə yaratdığımız cümləsi Allahın bilavasitə qüdrətinə işarədir. Çünki, insanın iş gördüyü ən əsas bədən üzvü olan əllərdir. Məhz bu səbəbdən «yəd» (əl) sözü qüdrətə işarədir. Məsələn, bir nəfər deyir: «Filan yer mənim əlimdədir» Yəni oraya qüdrət və imkanım çatır. Quran bu barədə buyurur:

«Allahın (qüdrət) əli onların əllərinin üstündədir».
(Fəth-10)

Ayədə «yəd» (əl) sözünü cəm şəkildə (əydiy-əllər) gətirməkdən məqsəd Allahın müxtəlif qüdrətini bəyan etməkdir.

3) «Fəthun ləha malikun» cümləsi bu heyvanların Allahın Öz qüdrəti sayəsində xəql olub insanların ixtiyarında qoyulduğunu bildirir. Bu isə Allahın son dərəcə lütfü sayəsində həyata keçmiş bir işidir. Bu iş buna bənzəyir ki, biz bir bağı hazırlayıb bir nəfərə verərək ona deyək: «Biz bu bağı hazırlamışıq, bəhrəsini sən götür». Bu da məhəbbət və güzəştin əlamətidir.

4) «Və zəlləlnaha ləhum» cümləsi buna işarədir ki, Biz bu heyvanları insanlar üçün ram edərək. Bu qüdrətli heyvanlar bəzi vaxtlarda Allahın izni ilə cuşa gələrək hirsələnirlər. Bu zaman onlar elə xətərli olurlar ki, on nəfər insan da onların qabağında aciz olurlar. Ancaq digər vaxtlarda elə sakit və ram olurlar ki, bir dəstə dəvənin ipini kiçik bir uşağın əlinə verərək istənilən yerə aparmaq olar.

Çox təəccüblüdür. İnsan bir milçək yarada bilir, nə də bir milçəyi özünə ram edə bilir. Ancaq Qadir Allah milyonlarla heyvanı xəlq edib insanlar üçün ram etmişdir və onlar həmişə insanı xidmətindədir.

5.«Fə minha rəkubuhum və minha yəkulun» cümləsi bildirir ki, insanlar heyvanların bir qismini minir, digər qismindən isə qida kimi istifadə edir.

Baxmayaraq ki, şəriətə əsasən adi heyvanların əksəri yeyilməlidir, ancaq həyatda onların çox az hissəsi yeyilir. Məsələn, ulaq əti ancaq məcburiyyət zamanıdan başqa vaxtda yeyilmir (ancaq şəriətdə isə ulaq əti halal (məkrüh) hesab olunur).

6) «Ləhum fiyha mənafiu» cümləsi heyvanlardan ələ gələn digər mənfəətlərə işarədir. O cümlədən, onların yunundan müxtəlif libas, xalça, çadır və onların dərilərindən libaslar, ayaqqabılar, papaqlar və digər şeylər hazırlanır. Bu günkü zamanədə də zavod və fabriklərin təsis olunmasına baxmayaraq yenə də insanlar istər yeyinti və geyim sahəsində, istərsə də minik cəhətdən heyvanlardan çoxlu istifadələr edirlər. Hətta xəstəliklərə qarşı istifadə olunan sistem, mazlar və kemlər də heyvanların qanlarından hazırlanmış maddələrdən düzəlir. Heyvanların peyinlərindən də istifadə olunur. Onların vasitəsi ilə torpaqlar diri və ağaclar barlı olurlar.

7) «Məşarib» sözü isə müxtəlif heyvanlardan sağılan sözə işarədir. Yeyinti məhsulatının bir çoxu bu süd və onun məhsulatından hazırlanır. Hətta indiki zamanədə ölkələrin idxal və ixracının bir hissəsini süd və onun məhsulatu təşkil edir. Süd insanlar üçün kamil bir yeməkdir (qidadır). Çeynəlməmiş ələflər və çirkin qan arasından çıxan bu pak və təmiz süd onu içənlər üçün ləzzətli, zəiflər üçün bir qüvvədir.

8) «Əfəla yəşkurun» cümləsi mənfi sorğu şəkilində gəlmiş və buna işarədir ki, insanlar sonsuz nemətlərin müqabilində (bu nemətlərin bəzi qismi yuxarıdakı ayələrdə gəlmişdir) şükür etmələridirlər. Bildiyimiz kimi «nemət verənə şükür etmək» (əqlin hökmünə əsasən) vacibdir. Şükür etmək də «Allahı tanımağın» əsaslarından biridir. Çünki nemət verəni tanımadan ona şükür etmək qeyri aqilənədir.

Bundan əlavə bu nemətlərə diqqət etmək səbəb olur ki, insan şirk xəttinin batil olmasını və bütələrin bu nemətlərdə heç bir rolu olmamasını başa düşsün.

Sonrakı ayə isə müşriklərin halını şərh edərək buyurur:

«(Müşriklər) bəlkə, özlərinə bir yardım oluna deyər, Allahdan başqa tanrılar (bütələr) qəbul etdilər».

Gör necə xam və batil fikirdir. Zəif və qüdrətsiz məxluqatı (bütələri) yeri-göyü yaradan Allahla bir səviyyədə qərar vermək, çətinliklər zamanı onların dərgahından kömək istəmək necədə xam və batil fikirdir. Onların başqalarını yox, hətta özlərini də qorumağa qüdrətləri yoxdur.

«Məryəm» surəsinin 81-ci ayəsində müşriklərin bütələrə sitayiş etmələrinin səbəbi bütələrin müşriklərə izzət bağışlaması qədər olunmuşdur:

«Müşriklər (qiyamət günü) onlar üçün şəfaət və izzət diləsinlər (yaxud Allahın əzabını onlardan dəf etsinlər) deyə Allahdan başqa tanrılar qəbul etdilər.

Bəzi vaxtlar bütləri onlar üçün Allah dərgahında şəfaətçi adlandıraraq deyirdilər:

«Onlar Allahı qoyub özlərinə nə bir xeyir, nə də bir zərər verə bilən bütlərə ibadət edir və «Bunlar Allah yanında bizdən ötrü şəfaət edənlərdir!»- deyirlər» (Yunus – 10).

Quranın dediyinə görə isə bu xəyal və düşüncələr puç və boşdurlar. Necə ki, «Əraf» surəsinin 192-ci ayəsində deyilir:

«Bu bütlər nə onlara (müşriklərə), nə də özlərinə bir kömək edə bilər».

Elə bu ifadə sonrakı ayədə gəlmişdir:

«O bütlər onlara heç bir kömək edə bilməzlər. Onlar (müşriklər) özləri isə bütlər üçün (onları başqalarından qoruyan) hazır əsgərlərdir».

Müşriklər qiyamət günü qoşun şəkilində olaraq bütlərin ardınca cərgəyə duraraq hamı bir nəfər kimi Allahın məhkəməsində hazır olacaq və sonra hamı Cəhənnəmə göndəriləcəklər. Belə bir vəziyyətdə bütlərin əlindən heç nə asılı olmayacaq (Nə öz abidlərinə nicat verə bilərlər nə də özlərinə). Necə də acınacaqlı bir gün olacaq həmin gün!

Quranda gəlmiş bütün «muhzərun»cümlələrinin mənası insanın meyli olmadan təhqiramiz surətdə bir yerdə hazır olunmasıdır.

Bu təfsirə əsasən «və hum ləhum cundun muhzərun» cümləsindəki birinci «hum» (onlar) cəm şəxs əvəzliyi müşriklərə, ikinci «hum» cəm şəxs əvəzliyi isə bütlərə qayıdır. Ancaq bəzi təfsirçilər bunun əksini

demişlər. Yəni birinci «hum» bütlərə, ikinci «hum» isə müşriklərin özünə qayıdır

Birinci təfsirə əsasən ayənin tərcüməsi «müşriklər özləri bütlər üçün hazır əsgərlərdir» olacaq. Ancaq ikinci təfsirə əsasən məna «bütlər müşriklər üçün hazır (qoşun) əsgərlərdirlər» olacaq. Bütlərin müşriklər üçün (öz abidələri üçün) qoşun olmasına baxmayaraq əllərindən heç bir iş gəlməyəcək. Birinci təfsir ayə ilə daha uyğun gəlir.

Bu ayədə deyilən bütlərdən məqsəd canlı və şüurlu (cinlər və şeytanlardır) büt və məbudlardır. Dicər ehtimal isə budur ki, qiyamət günü Allah taxta, daş və digər əşyalardan düzəlmiş cansız bütlərə də ağıl verəcək. Onlar öz abidələrinə tənə edib öz məbudluqlarından imtina edəcəklər. Onlar öz məbudları ilə birlikdə Cəhənnəmə daxil olacaqlar. Necə ki, bunu «Ənbiya» surəsinin 98-ci ayəsində Allah-da buyurur:

«(Ey Məkkə müşrikləri!)» Siz və Allahdan qeyri ibadət etdiyiniz bütlər isə Cəhənnəm yanacağısınız (odusunuz). Siz Cəhənnəmə daxil olacaqsınız!»

Nəhayət, müşrikləri danlayaraq, tənə edərək onların Cəhənnəmə daxil olacağını bəyan etdikdən sonra Allah peyğəmbərə təsəlli və toxtaqlaq verərək, Peyğəmbər in ruhiyyəsini möhkəmləndir və ona nisbət verilən böhtan və iftiralardan narahat olmamasını istəyərək buyurur:

«(Ya Muhamməd (s)!) Onların (sən peyğəmbər deyilsən, şairсэн) sbzü səni kədərləndirməsin. Biz onların gizli saxladıkları və aşkar etdikləri şeyi bilirik».

Onların heç bir şeyi Bizə gizlin deyil. Nə ürəklərindəki niyyətləri, nə gizli sui qəsdləri, nə də aşkar əməlləri Bizə gizlin deyil və hamısını bilirik. Lakin

onların hesabını qiyamət saxlamışdıq. Səni isə bu dünyada da onların şərrindən qoruyacağıq.

Bu sözlərlə (Allah-ın təsəllisi ilə) təkcə peyğəmbər yox, bütün möminlər təskinlik tapır. Çünki dünyada nə varsa hamısı onun hüsurundadır. Düşmənlərin heç bir hiyləsi Onun üçün gizlin deyil. O, Öz dostlarını çətin vaxtlarda darda qoymur və həmişə onlara arxa və dayaqdır.

İncəlik:

Tövhid xətti Allaha pərəstiş edənlər üçün onların həyatında xüsusi bir yol icad edir. Bu yol onları şirk xəttindən, bütələrə və zəif olan insanlara pənah aparmaqdan uzaqlaşdırır.

Daha aydın desək: Bu günkü dünyamızda dünya iki böyük qüdrətin, Şərq və Qərb qüdrətinin hakimliyi sayəsində kiçik və zəif dövlətlər özünü qorumaq üçün iki qüdrətdən birinə pənah gətirməli olurlar. Beləliklə də bu iki qüdrətdən birinin himayəsi altında güzəran keçirirlər. Ancaq təcrübələr nişanə verir ki, çətinliklərlə, böhtanlarla üz-üzə gəldikdə zahirdə böyük görünən bu qüdrətlər nə öz çətinliklərinin düyününü açə bilirlər nə də onlara arxalanan zəif dövlətlərə kömək edə bilirlər. Quran isə bunu çox gözəl bir ifadə ilə bəyan edir:

«Bu bütələr (qüdrətli dövlətlər) nə onlara (müşriklərə, zəif dövlətlərə) nə də özlərinə bir kömək edə bilər» (Əraf-192).

Bu bütün müsəlmanlar və tövhid yolunu gedənlərə bir xəbərdarlıqdır. Allah möminlərə tövsiyə edir ki, bu bütələrdən uzaq düşüb Allah-ın lütf mərhəmətinə pənah gətirsinlər. Özlərinə, imana və islami mənəviyyatlara arxalansınlar. Çətin vaxtlarda bu bütələrə və şeytanlara üz gətirməsinlər. Üz gətirənləri də bu yoldan çəkindirib

islam cəmiyyətini pak etsinlər. Bunu bilsinlər ki, bu şeytanlardan onlara çox zərbələr dəymişdir. Əgər onlar Allah-a, Qurana pənah gətirsəydilər heç vaxt bu zərbələrə məruz qalmayacaqdılar. İnşaallah, bir gün gələr hamılıqla Quranın təlimatı əsasında fikirlərimizi düzəldər, özümüzə arxalanar və Allahın lütf və mərhəməti sayəsində başı uca, azad və müstəqil yaşayarıq (İnşaallah).

***.

Tərcümə:

Məgər insan (As ibni Vail, yaxud Übəyy ibni Xələf və ya Üməyyə ibni Xələf) onu nütfədən yaratdığımızı görmədimi ki, birdən-birə (Rəbbinə) açıq bir düşmən kəsilərək(77).

Öz yaradılışını unudub: «Çürümüş sümükləri kim dirildə bilər?!» - deyər, hələ Bizə bir məsəl də çəkdi (78).

(Ya Peyğəmbər!) De ki, «Onları ilk dəfə yoxdan yaradan dirildəcəkdir. O,hər bir məxluqu (yaradılışından əvvəl də sonra da) çox gözəl tanıyandır (79).

Ayənin nazil olmasının səbəbi.

Təfsirlərin çoxunda yazılmışdır ki, Müşriklərdən olan «Übəyy ibni Xələf» yaxud «Üməyyə ibni Xələf « və ya «As ibni Vail» adlı bir kişi bir parça köhnəlib çürümüş sümüyü tapıb dedi: - Bununla gedib Muhəmmədlə bəhs edib onun əleyhinə söhbət edəcəyəm. Onun məad barəsində dediklərini batil edəcəyəm. Sümüyü götürərək peyğəmbərin yanına gəldi (bəzilərinin dediyinə əsasən peyğəmbərin qarşısında sümüyün bir parçasını un kimi ovub yerə tökdü). Üzünü peyğəmbərə tutaraq dedi: «Bu çürümüş sümükləri kim yenidən dirildəcək? (Və hansı əql bunu qəbul edər?)»

Bu zaman yuxarıdakı üç ayə və ondan sonra deyiləcək son dörd ayələr nazil oldu. O kişiye və onunla həm fikir olanlara məntiqi və əqli bir cavab verir.

Təfsir:

İnsan yaranışının özü məada qəti bir dəlildir

Dediyimiz kimi Quranın qəlbi olan surədə məada, tövhidə, nübüvvətə dair söhbətlər olunmuşdur. Bu surə «Qurani-Məcid» və nübüvvətdən başlayıb məad barəsindəki ayələrlə xətm olur.

Əvvəl insana ilk yaranışı barədə fikirləşməyə tövsiyə edir. Buyurur:

«Məgər insan (peyğəmbərlə mübahisə edən kişi) onu nüftədən yaratdığımızı görmədimi ki, birdən-birə (Rəbbinə) açıq bir düşmən kəsilir?»

Necə gözəl ifadədir! Hər şeydən qabaq insanın özünə işarə edir. Yəni hər bir insan hansı etiqada malik olursa olsun, elmi az olsun, ya çox, bu həqiqəti düşünüb tapa bilər.

Daha sonra «nütfə» (sperma) -dan söhbət edir. Nütfənin leksik mənası «murdar», «dəyərsiz su» (sperma)-dır. Bununla Allah istəyir, qürürlü və özündən razı olan insanlar bilsinlər ki, yaranışının ilk günündə nə olmuşlar?

Təkcə bu murdar su ilə yenə də iş başa çatmır. Təkcə bu su insan həyatının başlanğıcı deyil. Bu murdar su paçasının tərkibində olan və gözlə görünməyən minlərlə diri hücrələr qadının analığında olma minlərlə digər hücrələrə qarışıb uşaq icad edirlər.

Bu müddətdə uşaq (ana bətnində təzə yaranan uşaq) mərhələləri bir-birinin ardınca keçərək təkamülə

(dünyaya qədəm qoymağa) yaxınlaşır. Ana bətnində bu mərhələlərin sayı Quranını dediyinə əsasən altı mərhələdir. Nütfə, sonra laxtalanmış qan, sonra bir parça ət, sonra həməən ət parçası sümüklərə dönür, sonra o sümüklər ətə örtülüb və nəhayət yeni bir məxluq olaraq bir uşaq (oğlan, ya qız) dünyaya gəlir

(Muminun-13-14).

Doğulduqdan sonra zəif bir uşaq idi. Yavaş-yavaş təkamülə tərəf hərəkət etməyə başladı. Nəhayət gəlib əqli və cismani yetkinliyə çatır.

Bu zəif uşaq elə güclü bir insana çevrilir ki, öz keçmiş və gələcəyini unudaraq Allahla düşmənçiliyə başlayır və ayədə deyilən «xəsimun mubin» (açıq-aşkar bir düşmən) sözünün aydın bir nümunəsi olur. «Xəsimun mubin» sözündə bir zəiflik cəhəti, bir də qüvvət cəhəti vardır. Quran bu iki cəhətin ikisinə də işarə edir.

Qüvvət cəhəti budur ki, bu iş (bu cür düşüncə və düşmənçilik) yalnız ağıl, düşüncə, qüdrət və ixtiyar sahibində mümkündür (Bilirik ki, insan həyatında ən mühüm iş danışmaqdır. Sözlər əvvəlcə beyində hazırlanır, sonra pulemyot güllələri kimi bir-birinin ardınca bayıra çıxırlar.

Bu iş isə yalnız insanlar üçün mümkündür). Beləliklə də insan Allahın qüdrətini bu böyük məxluqda (insanda) bir qətrə su ilə nümayiş etdirir.

Zəif cəhət isə budur ki, insan hər şeyi (keçmiş və gələcəyini) unudur. Allah-ın ona verdiyi nemətlərlə (məsələn, danışq neməti ilə) Onun Öz əleyhinə hərəkətlər edir və Ona düşmən kəsilir. Gör insan nə qədər bixəbərdir.

Onun bixəbər olmasına bu kifayət edir ki Allah buyurur:

«Öz yaranışını unudub: «Çürümüş sümükləri kim dirildə bilər?»- deyə hələ Bizə məsəl də çəkdi»

Ayədə işlənən «məsəl» sözündən məqsəd adi məsəl və bir şeyi digər şeyə bənzətmək deyildir. Əksinə «məsəl» sözündən məqsəd ümumi bir mətləbi isbat etmək üçün gətirilən sübutdur.

O, (Übəyy ibni Xələf, yaxud Üməyyə ibni Xələf və ya As ibni Vail) çöldən bir parça sümük tapır. Bu sümüyün kimin sümüyü olması da məlum deyildi. Bu sümük sahibinin ölümü ölüm olmuşdu, yoxsa cahiliyyət dövrünün davalarında faciəli surətdə ölmüşdür? Bəlkə də acından canını tapşırırmışdır. Hər halda o ölmüş bir insan sümüyü idi. O, (üç nəfərdən biri) belə güman edir ki, bu sümüyün vasitəsi ilə məadın inkarına qəti bir dəlil tapmışdır. Aşgarcasına (əlbəttə bir tərəfdən sevinirdi də) sümüyü götürüb dedi: «Ləəxsimənnə Muhəmmədən» (bununla Muhəmmədin əleyhinə sübut gətirib məad barədə dediklərinibatil edəcəyəm) O, (Muhəmməd) bunun qarşısında aciz qalıb cavab verə bilməyəcək. Tələsik Peyğəmbərin yanına gəlib fəryad etdi: «De görüm kimin qüdrəti çatır bu çürümüş sümüyə yenidən həyat libası geydirə?» Daha sonra sümüyün bir hissəsini un kimi ovub Peyğəmbərin qarşısına tökdü. Belə güman edirdi ki, Peyğəmbər bu sözün qarşısında heç bir cavab tapa bilməyəcək.

Təəccüblü burasıdır ki, Quran onun cavabını çox kiçik bir cümlə ilə «və nəsiyə xəlqəhu» (öz yaranışını unutdu) cümləsi ilə verir. Baxmayaraq ki, bu cümlədən sonra bəzi dəlillər də əlavə edilir.

Allah buyurur: - Əgər sən öz yaranışını unutmasaydın heç vaxt belə bir söz danışmazdın, ey hər şeyi unudan insan! Arxaya qayıt və yaranışının əvvəlinə

fikir ver. Necə ki, əvvəldə bir qətrə murdar su (nütfə-sperma) idin və gün-gündən səni yeni bir şəkilə salardıq, indi də sən daima ölüm və məad halındasan. Cəmad halından gəlib böyük bir kişi oldun. Bitki aləmidən girib heyvan aləmindən çıxdın, heyvan aləmindən də vurub insan şəklinə düşdün. Sən isə bunların hamısını yaddan çıxartdın. İndi də deyirsən bu çürümüş sümüyü kim dirildəcək?

Bu sümük tamamilə çürüdüsə, hətta ovulub torpağa çevrilsə də (yenə onu dirildəcəyik). Məgər əvvəlki gündə o torpaq deyildimi? (Və Biz onu torpaqdan yaratmadıqmı?)

Buna görə də Allah tez Peyğəmbərə buyurur ki, bu qururlu və ziyankar şəxsə: «De ki; - Onların ilk dəfə yoxdan yaradan (Allah) dirildəcəkdir».

Əgər bu gün ondan bir parça sümük qalmışdırsa, bir vaxt var idi ki, heç o bir parça sümük də yox idi (və Biz onu xəlf etdik) hətta onun torpağı da yox idi. Onu heç nədən yaradan üçün onun sümüklərini yenidən diriltmək heç də çətin deyil. Əksinə daha asandır.

Birdən fikrinizə gələr ki, bu sümük ovulub torpağa qarışdıqdan və torpağın hər yerə səpildiyindən sonra daha kim o parçalanmış sümüyün hissələrini tanıyar və onu müxtəlif məkanlardan yığıb bir yerə cəm edər? Bunun da cavabı çox aydındır. Allah buyurur: «O, (Allah) hər bir məxluqu (yarandısından əvvəl də, sonra da) çox gözəl tanıyandır».

Belə bir «elm» və «qüdrət»ə malik olan bir varlıq üçün məad və ölümləri diriltmək məsələsi heç bir çətinlik yaratmır.

Bir parça maqnit dəmir qırıntıları tökülmüş torpağın üzərinə dolandırsaq dərhal dəmir qırıntıları

maqnitə yapışacaqlar. Cansız bir əşya bu xüsusiyyətə malikdir. Allah-da insanın bədəninin bütün zərrələrini yer kürəsinin hansı nöqtəsində olursa olsun biir əmr ilə bir yerə toplayacaqdır.

Allah təkcə insanın yaranışını yox, hətta onun bütün niyyət və əməllərinin də bilir və bunların hamısının hesab-kitabı Onun yanındadır.

Deməli, gizli və daxili əməl, niyyət və etiqadın hesab-kitabı da Onun üçün çətinlik yaratmır. Necə ki, «Bəqərə» surəsinin 284-cü ayəsində deyilir:

«Siz ürəyinizdə olanı zahirə çıxarsanız da, çıxarmasanız da, Allah ona müvafiq sizinlə haqq-hesab çəkər».

Məhz bu səbədən Musa Peyğəmbər Allah tərəfindən əmr almışdı ki, məad və ötüb-keçmiş nəsillərin yenidən dirilməsində və onların hesab-kitab çəkiləcəyinə də təəcüb edən Firona desin.

«Musa (ə) dedi: -Onlara dair bilik yalnız Rəbbinin dərgahında olan bir kitabdadır (Lövh-i-məhfuzdadır). Rəbbim (heç bir şeydə) xəta etməz və (heç bir şeyi) unutmaz!» (Taha-52).

***.

Tərcümə:

O yaradan ki, sizin üçün yaşıl ağacdən (Ərəbistanda bitən «Mərx» və «İfar» ağaclarından) od əmələ gətirdi. Budur, siz indi ondan (o iki ağacı bir-birinə sürtməklə) od yandırırırsınız (80).

Təfsir:

Enerjilərin qiyaməti (qayıdışı)

Ötən ayələrdə məad barədə bir neçə sübutlar gətirilmişdir. İndiki və digər üç ayələrdə bu məsələyə daha çox təkid edərək bu məsələ üçün üç və ya dörd misal (sübut) gətirir.

Ayədə deyilir:

«O yaradan ki, sizin üçün yaşıl ağacdən (Ərəbistanda bitən «Mərx» və İfar» ağaclarından) od əmələ gətirdi. Budur, siz indi ondan (o iki ağacı bir-birinə sürtməklə) od yandırırırsınız».

Nə gözəl ifadədir! Nə qədər çox diqqət olunsa bir o qədər çox mənalər anlaşılır.

Quranın əksər ayələri bir neçə mənaya malikdirlər. Bu mənalardan bəziləri aşağı və sadə səthdə avam camaat üçündür. Başqa bir mənə isə orta səviyyədə xüsusi səthdə olan insanlar üçündür. Digər mənənin səthi isə çox əla səviyyədə və həddən artıq yuxarı tərzdə olan insanlar üçündür. Eyni zamanda bu mənalərin bir-biri ilə heç bir ziddiyyəti və müxalifəti yoxdur. Sadəcə olaraq bu mənalər bir ifadə və ibarədə cəm olmuşlar.

Bu ayə də həməən ayələrdəndir və bir neçə mənası vardır.

Ayə üçün ən sadə olan və təfsirçilərin bir çoxunun qeyd etdiyi təfsir budur: Qədim zamanlarda ərəblər od yandırmaq üçün Ərəbistanda bitən «Mərx» və «İfar» adlı xüsusi ağəclərdən istifadə edirlərmiş.

«Mərx» və «İfar» ağaclarının budaqlarından götürüb, Mərxin budağını alta qoyaraq İfarın budağını onun üstünə sürtüb od ələ gətirirdilər. Bu ağaclarından qığılcım çıxardı. Həqiqətdə bu budaqlar bu günkü zamanədə olan kibriti əvəz edirdi.

Quran buyurur: «Bu cür yaşıl ağacdən sizin üçün od yaradən Allah-ın ölülərə həyat libası geydirməyə də qüdrəti var».

«Su» və «od» biri-birinin ziddinə olan iki şeydirlər (Sudan məqsəd yaşıl ağacın tərkibində olan sudur. Ağac suyun sayəsində göyərir. Göyərmiş ağacda suyun olmasına baxmayaraq Allah ondan od da çıxardır). Bir-biri ilə zidd olan bu iki şeyi bir yerə yığa bilən Allah-ın «həyat»ı «ölüm»ün və «ölüm»ü də «həyat»ın kənarında qərar verməyə qüdrəti var.

Eşq olsun o yaradana ki, «od»u «su»yun və «su»yu da «od»un qəlbində saxlamışdır. Deməli, belə qüdrətə malik olan Allah üçün ölüləri diriltmək heç də çətin iş deyil.

Əgər bu təfsirdən bir addım irəli getsək daha dəqiq təfsirlə üzləşəcəyik. O təfsir də budur ki: Ağacdən od əmələ gəlməsi təkcə «Mərx» və «İfar» ağaclarına məxsus deyildir. Bu xüsusiyyət bütün ağaclara və hətta bütün cisimlərə aiddir. (Lakin «Mərx» və «İfar» ağacları bu xüsusiyyətə daha çox malikdirlər).

Qısa sözlə desək, bütün ağacların budaqları (çubuqları) əgər möhkəm bir-birinə dəyərsə bu sürtünmənin (dəymənin) nəticəsində qığılcım əmələ cələrək od alovlanacaq. Hətta yaşıl ağaclar da bu xüsusiyyətdədirlər.

Məhz bu səbəbdən bəzi vaxtlar meşələrdə baş verən yanğınların səbəbi bu cür sürtünmələr olur. Bunun səbəbi möhkəm küləklərin əsməli nəticəsində budaqlar bir-birinə dəyir və bunun nəticəsində də qığılcım əmələ gəlir. Bu qığılcım quru yarpaqların arasına düşərək böyük bir yanğına səbəb olur. Bu od budaqların bir-birinə sürtünməsi ilə əmələ gəlir. Bu od bütün cisimlərin

zərrələri arasında pünhan olmuş oddur. Bu od budaqlar (və ya digər cisimlər) bir-birinə dəydikdə özünü büruzə verir. Beləliklə də «Uca Tanrı» göy ağacdən od əmələ gətirir.

Bu geniş təfsir xilqətdə şəkki olan insanların gözüünü bir qədər açır və «bəqa»nı (vücudu) «fəna» da (yoxluqda) daha aşkar edir.

Ancaq bu təfsirdən də bir addım irəli getdikdə daha dəqiq və çox yuxarı səviyyədə olan bir təfsirlə rastlaşırıq. Bu təfsir bu günkü elmlərin inkişafı sayəsində irəli çıxmışdır. Biz bu təfsirin adını «enerjilərin qiyaməti» adlandırmışıq.

Bu təfsirin izahı:

Bitkilərin ən əsas işlərindən biri havadan karbon alıb «sellüloza» xaric etməkdir. (Sellüloza=sellulose. Kimyəvi camid bir maddədir. İyi və dadı yoxdur. Ağ rəngdə olur. Sənayedə bundan kağız, süni ipək və partlayıcı maddələr hazırlamaq üçün istifadə olunur. Onun əsas hissəsini karbon oksigen və hidrogen təşkil edir).

Bəs bu selluloza necəyə gəlir?

Ağaclar və bitkilər havadan «karbon» qazının alaraq onu həll edirlər. Onun oksigenini buraxıb karbonu özündə saxlayırlar. Bu qazı su ilə qarışdırıb ağacların budağını göyərdirlər.

Diqqət cəlb edən məsələ budur ki, təbii elmlərin verdiyi göstəricilərə əsasən hər hansı bir kimyəvi reaksiya baş verdikdə bu reaksiya, ya kənardan özünə bir enerji cəzb etməlidir ya da özündən bir enerjini xaric və azad etməlidir.

Deməli, ağaclar havadan karbonu aldıqda bu qanuna əsasən qıraqdan olan bir enerjiyə ehtiyacları

vardır. Ağaclar günəşin nur və istiliyindən fəal bir enerji kimi istifadə edirlər.

Beləliklə də çubuq və budaqlar cücərib böyüdükdə günəş enerjisinin bir miqdarı həməən budaqların daxilində qalır. Bu çubuqlar yandırılan zaman onun içində olan enerji azad olur. Çünki bu budağın içindəki karbon qazı havanın oksigen qazı ilə birləşib yenidən karbon qazı əmələ gətirir. Bu zaman da oksigen və hidrogen (bir az su) azad olur.

Bu elmi ifadələrdən ötüb keçdikdə bu nur və hərarət barədə gəsadə bir mətləbə yetişirik. O mətləb budur ki, kəndlilərin evindəki sobada, ya kürsülərdə yanan odun və ya kömürlərin istiliyi günəşdən alınan enerjidir. Bu odun və ya kömürlər neçə illərlə nurunu özündən yığıb toplamış, indi isə (yanan zaman) bir ömür günəşdən qəbul etdiyi enerjini əsigəmədən bürüzə verir.

Bu isə «yer kürəsində olan bütün enerjilərin mənbəyi günəşdir» cümləsinə bir nümunədir.

Bu vasitə ilə biz «enerjilərin qiyaməti» ilə üzləşirik. Bu təfsirin (enerjilərin qiyamət və qayıdışı) mənası budur ki, bu dünyanın fəzasına dolan və ağacların yarpaq və budaqlarını göyərdən günəş enerjisi heç də itib aradan getmir. Əksinə bu enerji surətinin dəyişir və bizim gözümüzdən uzaq düşərək ağacların yarpaq, budaq və çubuqlarında pünhan olurlar. Elə ki günəş enerjisini özündə saxlamış qurur çubuğa od yetişir, dərhal günəş enerjisinin qiyaməti başlayır. Çubuqda olan bütün enerji geri qayıdaraq qırağa çıxır. Hətta enerjinin bir zərrəsi də çubuğun daxilində qalmır.

Yəqin ki, bu təfsir «Quran»ın təzə nazil olunduğu dövrdə camaat üçün məlum olmamışdı. Əlbəttə bu

təfsirin o vaxtı camaat üçün naməlum qalması ayəyə haç bir xələl yetirmir.

Ona görə ki, bundan qabaq dediyimiz kimi bir ayənin bir neçə mənası ola bilər (bu ayənin də bir neçə mənası var) və bu mənalara müxtəlif səviyyədə müxtəlif dəstə və istedadlar üçündür. Bir vaxt var idi ki bu ayədən bir şey başa düşülürdü (yalnız birinci təfsir), biz isə bundan əlavə başqa bir şey də başa düşürük (ikinci və üçüncü təfsirləri). Ola bilsin bizdən sonrakı nəsillər bizdən artıq mənalara ələ gətirsinlər. Eyni zamanda bu mənalara bir-biri ilə müvafiq gəlir və ayənin mənasında cəm olurlar.

İncəliklər:

1-Nə üçün məhz göy ağac?

Ola bilər biri soruşsun ki, nə üçün Quran məhz «göy ağac» (şəcərə ul əxzər) sözündən istifadə etmişdir? Halbuki göy və yaş ağacı yandırmaq müşkül işdir. Yaxşı olardı ki, göy ağac sözünün əvəzinə «quru ağac və ya çubuq» (şəcərə ul yasib) sözündən istifadə edilərdi.

Bunun cavabı budur ki, təkcə yaşıl ağaclar karbonu alıb günəş enerjisini yığıb saxlamaq xüsusiyyətinə malikdirlər. Qurumuş ağac yüz illərlə də günəş nurunun altında qalsa onun enerjisində (göy vaxtında topladığı enerjiyə) heç nə əlavə olunmayacaq. Bütün enerjisini yalnız göy və təzə olan müddətdə toplaya bilər.

Deməli, ancaq göy ağac insanlar üçün od alovlandırma bilər. Nur və istiliyi qurumayınca özlərində saxlaya bilərlər. Elə ki qurudular daha günəş enerjisini özlərində saxlamağa qüdrətləri olmayacaq.

Beləliklə də bu ifadələr həm «enerjilərin qiyaməti və qayıdışı»na işarədir, həm də Quranda olan elmi və həmişəlik bir möcüzəyə.

Bundan əlavə əgər yuxarıda deyilən təfsirlərə nəzər salsaq həmin təfsirlərdə də «şəcərəül əxzər» (göy ağac) sözü ayənin mənası ilə münasib gəlir. Çünki göy və təzə ağacın çubuqları möhkəm bir-birinə dəyərsə qıgılcımlar əmələ gəlir. Bu qıgılcım hətta böyük bir yanğına da səbəb ola bilər. Beləliklə də Allahın qüdrət və əzəmətini başa düşüb Onun «od»u suyun, suyu da «od»un qəlbində necə saxlamasını anlayırıq.

2-«Alovlanmaq»la «alovlandırmaq»ın fərqi.

Ayədə işlənən «tuqidun» sözünün kökü «vüqud»dür. «Vüqud» sözünün leksik mənası od və atəşin yanmasıdır. «İyqad» sözünün kökü «vəqud»dur. Bu sözün leksik mənası isə od yandırmaqdır. «Vəqud» sözünün mənası isə od qalamaq üçün istifadə olunan odundur.

1.Beləliklə, «fəiza əntum minhu tuqidun» (budur, siz indi ondan od yandırırırsınız) cümləsi od yandırmaq üçün yığılan odunlara işarədir.

2.«Quran»da deyilir: «Sizin üçün göy ağacdən od yaradan (siz də həmin oddan istifadə edirsiniz) Allah ölüləri yenidən həyata qaytara bilər». (Allah demir ki, siz odu alovlandırırırsınız. Odu Allah Özü alovlandırır, siz də ondan istifadə edirsiniz). Bu təfsir enerjilərin qiyaməti ilə də uyğun gəlir.

Ağacın budaqları ilə od qalamaq bizim fikrimizcə çox sadə bir işdir. Ancaq bir az diqqət etsək, od qalamağın çox incə və dəqiq iş olduğunu aşkar edərək. Çünki ağacın tərkibini əsasən su, daha sonra torpaq və onda olan maddələr təşkil edir. Bu maddələrin (suyun və torpağın) heç birinin yanmaq xüsusiyyəti yoxdur. (Ancaq buna baxmayaraq ağac yenə də yanır).

Gör Allah insan həyatında böyük rol oynayan və enerji istehsal edən su, torpağı, havanı necə əzəmətlə yaratmışdır!

***.

Tərcümə:

Məgər göyləri və yeri yaradan (bir daha) onlar kimisini yaratmağa qadir deyilmi?! Əlbəttə qadirdir. (Hər şeyi) yaradan və (hər şeyi) bilən Odur! (81)

Bir şeyi (yaratmaq) istədiyi zaman Allahın buyuruğu ona ancaq: «Ol!» - deməkdir. O da dərhal olur.(82)

Hər şeyin hökmü, ixtiyarı əlində olan Allah pak və müqəddəsdir. Siz də (qiyamət günü dirilib) Onun hüsuruna qaytarılacaqsınız! (83)

Təfsir:

Hər şeyin Maliki və Hakimi Odur

Məad barədə sübutlar bu ayələrdə də davam edir. İndi isə «Quran» Allahın sonsuz qüdrəti ilə məsələ sübuta yetirilir.

İlk ayədə deyilir:

«Məgər göyləri və yeri yaradan Allah (bir daha) onlar kimisini yaratmağa (və ölüləri yeni həyata qaytarmağa) qadir deyilmi? Əlbəttə qadirdir! O, (hər şeyi) yaradan və (hər şeyi) biləndir!».

Mənfi sorğu ilə başlayan bu ayə oyaq vicdan və diqqətli əqləri bu sualla üzləşdirib ki, bu qədər planet, ulduz və kəhkəşanlarla dolu olan asimana diqqət etmirsinizmi? Bu cür asiman yaradan Allah-ın ölüləri diriltməyə qüdrəti çatdırmı?

Qəlbən və ruhən bu sualın cavabına hazır olan insanlar bu suala cavab verməyə aciz qalmırlar. Dərhal cavab verirlər ki, «Əlbəttə qüdrəti çatar!» Bunun ardınca Allahın iki böyük sifətinə (Xaliq və Alim sifətinə) işarə olunmuşdur. Bu iki sifət həqiqətdə ötən söhbətə (Allahın ölümləri diriltməyinə) bir sübutdur. Yəni əgər sizin Onun məxluqata olan qüdrəti barədə şübhəniz varsa bunu bilin ki, O, hər şeyin Xaliqidir. Yox əgər fikrinizə gələr ki, bu sümüklər ovulub torpağa qarışıb və bütün dünyaya səpələnib, bunları bir yerə yığmaq üçün çox elm lazımdır. Yenə də bilin ki, O, hər şeyi biləndir.

«Misləhum» sözündəki «hum» (onlar) cəmdə olan şəxs əvəzliyinin kimə aid olması haqqında təfsirçilər bir neçə ehtimal irəli sürmüşlər. Ən məşhur ehtimal budur ki, bu şəxs əvəzliyi bütün insanlara aiddir. Ayənin mənası budur ki, yeri-göyü yaradan Allahın insanların mislini də yaratmağa qüdrəti var.

Burada bir sual irəli çıxır ki, nə üçün Allah ayədə «Onların (mislini yox) özünü yenidən yaratmağa qüdrəti var» deməmiş və «onların mislini yaratmağa qüdrəti var» demişdir?

Bu suala müxtəlif cavablar verilmişdir. Bu cavablardan biri isə diqqəti daha çox cəlb edir. O cavab belədir: -İnsanın bədənini torpağa çevrildikdən sonra öz şəklinin itirir. Qiyamət günün dirildikdə isə əvvəlki bədəninin maddələri birinci şəkllə oxşayr yeni bir şəkllə düşür. Yəni, maddələr həməən əvvəlki maddələrdir, lakin şəkil və surət dəyişmişdir. Birinci, surət aradan gedir onun yerinə onun özünə bənzər başqa bir surət gəlir. Səbəbi də budur ki, birinci surətin qayıdışı deyil (Xüsüsən zamanı nəzərə alıqda). Bundan əlavə bilirik ki, qiyamətdə insan bütün keçmiş xüsusiyyətlərlə məşhur

olmayacaqdır. Məsələn, qocalar cavanlaşacaq, əlil və xəstələr sağlam şəkil də məhşur olacaqlar.

Başqa cür desək insan bədənini gildən hazırlanmış bir şəkil kimidir. Öldükdən sonra bu şəkil sökülüb dağılır. Qiyamət günü həmin palçıq (torpaq) əvvəlki kimi qəlibə salıb insan şəklinə salırlar. Bu təzə surət və şəkil bir cəhətdən elə keçmiş (əvvəlki) surətin özüdür, digər tərəfdən isə əvvəlki surətin mislidir və ona bənzəyir (Maddə həmin maddə, surət isə başqa surətdir).

Sonrakı ayədə yenə bu mətləbə təkid olunur və Allah-ın istədiyi hər bir işin Onun üçün asan olduğu bildirilir. Əzəmətli asimanları, yer kürəsini yaratmaqla kiçik bir həşəratı yaratmaq Onun üçün eynidir və heç bir fərq etmir. Bu ayədə deyilir:

«Bir şeyi (yaratmaq) istədiyi zaman Allahın buyruğu ona ancaq: «Ol!» - deməkdir. O da dərhal olur».

Hər şey onun işarəsinə bənddir. Belə bir qüdrətə malik olan Allah-ın ölümləri dirildəcəyinə şəkkinizmi var?

Məlumdur ki, Allahın əmr və fərmanı tələffüzlə deyil. «Kun» (ol) sözü Allahın tələffüz etdiyi söz deyil. Çünki, nə Onun tələffüzü var, nə də tələffüzə ehtiyacı var. Bu əmr və fərman Allah-ın istəyi ilə həyata keçəcək. Yəni Allah bir şeyi yaratmaq istəsə dərhal o şey yaranacaqdır. Ayədə işlənən «kun» (ol) kəliməsindən istifadə etməyin səbəbi budur ki, bu kəlmədən kiçik və mənalı məqsədi, arzunu çatdıran digər bir söz yoxdur. Bir şeyin xəlf olması Allahın istək və iradəsinə bənddir. Bir şeyin xəlf olmasını istəməklə dərhal o şey xəlf olacaq. Onun istəyi ilə həmin şeyin xəlf olmasında fasilə olmayacaq. Deməli, əmr, fərman və «ol» sözü Allahın xəlf etməsinə işarədir. Bunlar hamısı bir şeyin xəlf olmasının tez bir zamanda həyata keçəcəyinə işarədir.

Allahın bu sözlərə heç bir ehtiyacı yoxdur. Onun istəyi bir şeyin yaranmasına kifayət edir.

Allahın işlərində iki mərhələ vardır. Birinci mərhələ istək və iradə, ikinci mərhələ isə icad və xəلق etmək mərhələsidir. İkinci mərhələ yuxarıdakı ayədə əmr, fərman və «ol» sözü ilə bəyan olunmuşdur.

Keçmiş və qədim təfsirçilərdən bir qrupu belə güman etmişlər ki, Allah bu işdə sözdən də (məsələn «ol» sözündən) istifadə etmişdir. Bu sözləri isə naməlum həqiqətlərdən hesab etmişlər.

Həqiqətdə isə bu təfsirçilər kəlmə və sözlərin içərisində ilişib qalmışlar və Allahın işlərini öz işləri ilə müqayisə etmişlər.

Həzrət Əli (ə) bu məsələni «Nəhcül-Bəlağə»nin xütbələrinin birində çox gözəl surətdə bəyan etmişdir:

«O, (Allah) istədiyi şeyə «ol» dedikdə dərhal həmin şey icad olacaq. Ancaq bu əmr və fərman nə dillə tələffüz olunan kəlmədir, nə də qulaqla eşidilən söz. Onun əmri elə Onun fəli və işidir. Bundan qabaq o şey xəلق olmamışdır. Əgər xəلق osaydı bunun üçüncü ikinci Allah lazım olardı. (Bu isə Tövhidlə ziddir).¹

Beləliklə, əgər tələffüzə ehtiyac varsa, onda iki irad və müşkülə üzləşərik.

1).Bu tələffüzün özü də bir məxluqdur və o kəlməni xəلق etmək üçün də yeni bir «ol» sözü lazımdır. Eləcə də sonrakı «ol» sözü üçün bu söz lazımdır. Bu da sonsuzluğa gedib çıxır (Deməli, tələffüzdən istifadə olunmamışdır);

2).Hər gır xitab üçün bir müxatab lazımdır. Heç bir şey xəلق olmamışdan qabaq necə ola bilər Allah «ol»

---

¹ Nəhcül-Bəlağə. 186-cı xütbə.

kəlməsini xitab edə? Məgər vücudu olmayan şeyə xitab etmək mümkündürmü?

«Quran»ın digər ayələrində də bu ifadə («ol» ifadəsi) başqa şəkillərdə gəlmişdir. Məsələn, «Bəqərə» surəsinin 117-ci ayəsində gəlmişdir:

«Bir şeyin yaranmasını istədiyi zaman ona yalnız: «Ol!»- deyəcək, o da (dərhal) olacaq.»

«Nəzhl» surəsinin 40-cı ayəsində deyilir:

«Biz hər hansı bir şeyi (yaratmaq) istədikdə ona sözüümüz: «Ol!»- deməkdir. O da dərhal olar.

«Yasin» surəsinin sonuncu ayəsində xilqət (yaranış) və məad haqqında ümumi bir nəticə olaraq bu məsləyə son qoyur. Bu ayədə deyilir:

«Hər şeyin hökmü, ixtiyarı əlində olan Allah pak və müqəddəsdir. Siz də (qiyamət günü dirilib) Onun hüzuruna qaytarılacaqsınız!»

«Mələkut» sözünün kökü «mülk»dür və mənası isə malikiyyət, hakimiyyət deməkdir. «Ut» cəm şəkilçisinin ona artırılması təkid və mübaligəni yetirir. Bunları nəzərə alaraq ayənin mənası belə açıqlamaq olar: «Hər şey heç bir şərt olmadan Allahın malikiyyət və hakimiyyətindədir. Bu cür malikiyyəti olan Allah pak və müqəddəsdir. Belə bir halda ölüləri diriltmək və çürümüş sümüklərə həyat libası geydirmək Onun üçün çox asan bir işdir. Bunu da bilin ki, siz hamınız Onun hüzuruna qayıdacaqsınız və məad haqqdır».

İncəliklər:

1.Məada etiqad bəsləmək fitridir.

Əgər insan fəna və fanilik üçün yaradılmışdırsa onda gərək insan faniliyin aşıqı olsun və ölümdən qorxmasın. Əksinə gərək ölmək ona ləzzət versin. Ancaq görürük ki, ölümdən (aradan getmək və fani olmaq

mənasında olan ölüm) insanların xoşu gəlmir, hətta bacardıkları qədər ölümdən qaçırlar. Ölünün bədənini mumlamaqla çürüməyə qoymamaq, (Misir piramidaları kimi) əbədi və həmişəlik qəbirlər düzəltmək, «Həyat suyu» ardınca getmək və bu kimi ömrü uzadan şeylər insanın «bəqa» ya(ölməməyə) əlaqəsi olmasına sübutdur.

Əgər biz fəna üçün yaradılmışıqsa (yəni, bir müddət ömür sürdükdən sonra ölüb puça gedək, heç bir hesab-kitab olmaya, günahkarlar öz cəzalarına və möminlər öz əməllərinin mükafatına çatmayalar) bəs nə üçün insanın bəqaya bu qədər əlaqəsi var? Əgər faniyə gedəcəyiksə bu əlaqənin nə mənası var?

Biz məad bəhsinə Allahın varlığını qəbul etdikdən sonra qədəm qoyuruq. Bunu bilirik ki, Allah insanlarda nə yaratmışdırsa hamısı hikmət üzündəndir. Bu hikmət, sirr yaranış və xilqətdə olan uyğunluq və bu aləmdən sonrakı aləmin vücududur. Məsələn, Allah insanların vücudunda susuzluq qoymuşdur. Deməli xaricdə «su» adlı bir şey vardır. Yaxud insanda cinsi qərizə və müxalif cinsə əlaqə vardır. Deməli kənarda müxalif bir cins vardır. Belə olmasa bu Allahın hikməti ilə uyğun gəlməz.

Bundan əlavə bəşəriyyətin lap qədim tarixinə nəzər saldıqda insanın ölümdən sonrakı həyata olan etiqada bir sübut və şahiddir. Xüsusən onların ölümləri dəfn etmə tərz, qəbirlərin düzəliş forması və ölümlərin yanında müxtəlif əşyalar dəfn etmək bu məsələyə açıq-aşkar bir sübutdur.

Tanınmış psixoloqlardan biri deyir: «Dəqiq axtarışlardan məlum olur ki, bəşəriyyətin keçmiş tayfalarının da özünəməxsus məzhəbləri olmuşdur. Çünki, onlar öz ölümlərini məxsus şəkildə dəfn edir və onların (ölülərin) iş alətlərini onların yanında qoyurdular.

Bununla da başqa bir dünyaya olan etiqadlarını sübuta yetirirdilər.»

Bunlardan məlum olur ki, keçmiş tayfalar da ölümdən sonrakı həyatı qəbul etmişlər. Baxmayaraq ki, o həyatı elə öz yaşadıqları həyata bənzədirdilər.

Qədim zamanlardan indiyədək davam edən (və bundan sonra da davam edəcək) bu etiqada adi yanaşmaq olmaz. Yaxud bu etiqadı təlqin, təqlid və fanatik surətdə olan bir etiqad güman etmək olmaz.

Başqa tərəfdən insanın batinində olan «vicdan» adlı məhkəmə də məadin fitri olmasına bir sübutdur.

Hər bir insan yaxşı bir iş gördükdə (məsələn bir yetim uşağa köməklik etdikdə) öz batinində rahatlıq və asayiş hiss edir. Bəzi vaxtlar bu asayiş qələm və deməklə bəyan etmək olmur. Eləcə də bir nəfər bir pis iş gördükdə, günah etdikdə öz daxilində narahatçılıq hiss edir. Hətta bəzi vaxtlar iş o yerə çatır ki, insan özünə qəsd etməklə narahatçılıqdan qurtarmaq istəyir (Əlbəttə özünə qəsd etməklə bu narahatçılıq zahirdə aradan getsə də batində aradan getmir və insanın ruhu daha çox əziyyət çəkir). Yaxud özünü məhkəməyə təslim edir. Bunun səbəbini də yalnız vicdanının rahat olması bilir.

Belə bir vəziyyətdə insandan soruşan lazımdır ki, insanın vücudu qədər kiçik olan bir aləmdə belə bir məhkəmə var, necə ola bilər ki, bu əzəmətli və nəhəng dünyada bu cür məhkəmə olmasın?

Bununla da məaddan və ölümdən sonrakı həyata etiqadın fitri olması müxtəlif yollarla bizim üçün məlum olur.

İnsanların bəqaya olan eşqi yolu.

Bəşəriyyətin tarix boyu bu etiqada iman bağlaması yolu ilə, bu cür məhkəmənin (məad kimi məhkəmənin)

insanın vücudunda kiçik bir nümunəsi (vicdan məhkəməsi) olması yolu ilə məlum olur ki, məada etiqad fitri bir işdir.

2.məadın insanların həyatındakı əsəri.

Ölümdən sonrakı həyata və əməllərin hesablanmasına və insan əməllərinin (istər xeyir, istərsə də şər) həmişəlik qalacağına etiqad bəsləmək insanların fikrində, hissiyatında böyük əsər qoyur və insanı yaxşı işlər görməyə və pis işlərlə mübarizə etməyə dəvət edir.

Ölümdən sonrakı həyata inanmağın pis insanların islah və tərbiyəsində və eləcə də yaxşı insanları həvəsləndirməkdə qoyduğu təsirlər dünya məhkəmələrinin qoyduğu təsirlərdən qat-qat üstündür. Səbəbi də budur ki, qiyamət məhkəməsinin xüsusiyyətləri bu dünyanın məhkəməsinin xüsusiyyətləri ilə çox fərqlidir. O məhkəmədə insan nə öz nəzər və rəyini dəyişə bilər, nə də pul, mal və güc ilə hakiminin nəzərini dəyişdirə bilər. Nə yalançı və düzəldilmiş sənəd rol oynaya bilər, nə də ki, bu məhkəmənin qurulmasının uzun bir zamana ehtiyacı var.

Quran bu məhkəmənin bəzi xüsusiyyətləri barədə belə buyurur:

«Qorxun o gündən ki, (Allahın izni və köməyi olmayınca) heç kəs heç kəsin karına gələ bilməyəcək. (Heç kəs heç kəsə öz əməlindən bir şey verə bilməyəcək) heç kəsdən şəfaət (bu və ya digər şəxsin günahlarının bağışlanması barəsində xahiş, iltimas) qəbul olunmayacaq, heç kəsdən (günahlarının təmizlənilib əzabdan xilas olması üçün) fidyə (əvəz) alınmayacaq və onlara (günahkarlara) heç bir kömək göstərilə bilməyəcək» («Bəqərə»-48).

Başqa bir yerdə belə deyilir:

«Əgər zülm (günah) etmiş bir şəxs yer üzündə olan hər şeyə sahib olsaydı, (onu Allahın əzabından qurtarmaq üçün) fidyə verərdi. Onlar əzabı gördükləri zaman için-çin peşman olarlar. İnsanlar arasında ədalətlə hökm olunar, onlara zülm edilməz. (Birinın günahı o birinin boynuna qoyulmaz və heç kəsə günahından artıq cəza verilməz) («Yunus»-54).

Digər bir ayədə isə belə oxuyuruq:

«Allah hər kəsə (dünyada) etdiyi əməllərin cəzasını vermək üçün belə edəcəkdir! (Günahkarlar qandallanmış, zəncirlə bir-birinə bağlanmış olacaqlar. Köynəkləri qatrandan olacaq, üz-gözlərini atəş bürüyəcəkdir). Şübhəsiz ki, Allah tezliklə haqq-hesab çəkəndir. (İbrahim-51)

bu haqq-hesab o qədər tez bir zamanda olacaq ki, bəzi rəvayətlərdə deyilmişdir:

«Allah-təala bir göz qırpımında bütün məxluqatın hesabını çəkəcəkdir. «Qurani-Kərim»də günahların bir çoxunun səbəbi olaraq məhz qiyamət gününün yaddan çıxarılması qeyd olunmuşdur. Məsələn «Səcdə» surəsinin 14-cü ayəsində oxuyuruq:

«(Kafirlər və günahkarlar Cəhənnəmə girdikdə Allah onlara belə buyurar) Bu günə yetişəcəyinizi unutduğunuza görə indi (əzabı) dadın!»

Bəzi ayələrdən belə məlum olur ki, hətta insan qiyaməti gümanına gətirsə, bu iş onu bəzi günahlardan çəkindirər. Necə ki, çəkiddə və ölçüdə aldadanlar barədə deyilmişdir:

«Məgər onlar (öləndən sonra) diriləcəklərini düşünmürlərmi?» («Mutəfffin»-4).

İslam mücahid və fədailərinin keçmişdə və indiki zamanda göstərdikləri qəhrəmanlıqların, bir çox

insanların öz ölkələrindən (islami ölkələrindən) və məzlum insanlardan göstərdiyi müqavimət və müdafiələrin səbəbi yalnız ölümdən sonrakı həyata etiqad bəsləməkdir. Bu etiqad insanların müqəddəs hədəflərə doğru irəliləməsinə səbəb olur. Alimlərin mütaliəsi və müxtəlif təcrübələr göstərir ki, bu işdə ən böyük rolu insanlarda qiyamət və məada olan etiqad oynayır. Bundan başqa heç bir amil bu əsəri insanlarda qoya bilməz.

Şüarı «Qul həl tərəbbəsünə bina ihdəl husnəyəyni» (De ki, siz bizlərə ancaq iki yaxşı işdən (zəfər çalmaqdan və şəhid olmaqdan) birinin gəlməsini gözləyirsiniz? (Tövbə-52)) olan islam və müsəlman ordusu yaqın ki, məğlubedilməz bir ordudur. (Sağ qalmaq da onların xeyrinədir, ölmək də. Əgər sağ qalsalar, qələbə çalacaqlar, yox əgər ölsələr şəhadət şərbətini içərək «Əbədi Cənnət»ə gedəcəklər. Bundan böyük səadət olarmı?).

Ölüm səhnəsi insanların əxsəriyyəti üçün qorxulu, vəhşətli olsa da, (hətta ölümün adı gələndə belə qorxurlar) ancaq ölümdən sonrakı həyata əqidəsi olanlar üçün bu səhnə nə təkə qorxulu deyil, əksinə onlar üçün böyük bir fürsətdir. Onlar üçün əbədi həyata açılmış bir pəncərədir.

Qəfəsləri sınaq ruhları azadlığa doğru pərvaz edir. Bədənləri əsarətdən qurtararaq əbəli azadlığa qovuşur.

Ümumiyyətlə, ölümdən sonrakı məad məsələsi Allah yolunu gedənlərlə materialistlər arasında bir sərhəddir. Çünki, bu iki yol tamamilə bir-birindən fərqlənir.

Bu yolun biri ölümü fəna, nabud olmaba və puça getmək bilir. Bacardığı qədər ondan qaçırırlar. Səbəbi də

budur ki, ölümü hər şeyin sona yetməsi bilirlər (Materialistlər yolu).

Digər əqidə və yol isə ölümü, təzə və yeni bir təvəllüd, geniş və ucsuz-bucaqsız həyata qədəm qoymaq və sonsuz asimanlarda qanad çalmaq bilir (İslam yolu).

Təbiidir ki, ikinci yolun tərəfdarları ölüm və müqəddəs hədəf uğrunda şəhadətdən qorxmur, əksinə bu yolun lideri olan Həzrət Əlinin(ə) məktəbindən ilham alaraq şəhadətin pişvaz və istiqbalına gedir. Həzrət Əli(ə) özünün ölümə qarşı münasibətini belə izah edir:

«And olsun Allaha ki, Əbu Talibin oğlunun (Əlinin) ölümə olan məhəbbəti südəmər körpənin anasının döşünə olan məhəbbətindən çoxdur.¹

Məhz bu səbəbdən dünyanın ən böyük cinayətkarı «Əbdürrəhman ibn Mülcam» o Həzrətin mübarək başına qılınc zərbəsi endirərkən o Həzrət belə buyurur:

«Fuztu və Rəbbil Kəbə!» «And olsun Kəbənin Allahına ki, rahat olub səadətə yetişdim!» (Məlumdur ki, ölümə o cür məhəbbəti olan insan zərbətlənən anda bu cür söz deyəcək.)² bu cür liderləri olan bir məktəblə ölümü hər şeyin sonu bilən məktəbi (materialistlər məktəbi) bir səviyyədə tutmaq olarmı? Heç bunları bir-biri ilə müqaisə etmək düzgün deyil.

Qısa sözlə desək məada etiqad bəsləmək qorxaq, hədəfsiz bir insanı şücaətli, qəhrəman və müqəddəs hədəfə doğru addımlayan bir insana çevirir.

---

¹ Nəhcül-Bəlağə, 5-ci xütbə.

² Mütərcimdən: İmam Hüseyndən(ə) də buna oxşar bir ifadə vardır. Kərbəladada İbni Sədin qoşununun qarşısında durarkən belə buyurdu: «Ma ərəl məvtə illa səadətən və ma ərəl həyatə illa zillətən!» (Yezidlə beyət etməməyimə görə) ölməyi özümə səadət, (onunla beyət edib) sağ qalmağımı isə özümə zillət və nankorluq bilirəm.

3-Məadın əqli dəlil və sübutları:

məad barədə gətirilən nəqli dəlil və sübutlar Quranda yüzlərlə ayəni təşkil edirlər. Bunlardan əlavə bu məsələ üçün əqli sübutlar da vardır. Biz onlardan bir qismini qısa şəkildə burada gətiririk.

a) Hikmət bürhanı (sübutu).

Bu dünyadakı həyatı bundan başqa bir həyat olmadan fərz etsək, insan həyatı puç və mənasız olar. Bu eynilə bu işə bənzəyir ki, bu dünya olmadan ana bətnində bir uşaq fərz edək. Əgər yaranışın qanunu belə olsaydı ki, bütün ana bətnində olan uşaqlar doğulan zaman boğulub ölməlidirlər, onda ana bətnində keçən uşaqlıq dövrü nə qədər mənasız olardı? Həmçinin bu dünyanı da başqa bir dünyasız təsəvvür etsək yenə həmin mənasızlıq irəli gələcək.

Belə bir təqdirdə nə mənası var ki, 70 il, bir az çox və yaxud az bu dünyada çətinliklərlə mübarizə aparacaq? Əvvəl xam və təcrübəsiz olaq. Bir az təcrübə topladıqdan sonra təzəcə həyat süpməyə başlamaq istədikdə ömür sona yetir.

Nə mənası var ki, bir müddət təhsil, elm, savad ardınca gedək? Bir az savada yiyələndikdə qocalıq başımızın üstünü alır.

Ümumiyyətlə, biz nə üçün yaşayırıq? Bir miqdar yemək yeməyin, bir neçə dəst paltar geyməyin, yatmayın, durmağın və bu proqramı dəfələrlə təkrar etməyin nə mənası var?

Bu geniş asiman, yer, digər ləvazimat, müəllimlər, tərbiyəçilər... təkcə yeyib, içib, yatıb, durub maddi həyat sürmək üçündürmü?

Bura yetişdikdə məadı qəbul etməyənlər bu dünyanın puç olmasını etiraf etməyə məcbur qalırlar. Bir

dəstə insanlar bu puç dünyadan azad olmaq fikri ilə intihara əl ataraq özlərinə qəsd edirlər.

Necə mümkündür bir nəfər Allahın hikmətini qəbul edə, lakin bu dünyanın yaşayışını əbədi bir həyat üçün müqəddimə olduğunu başa düşməyə?

Qurani-Məcid buyurur:

«Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı və (qiyamət günü dirilib haqq-hesab üçün) hüzurumuza qaytarılmayacağınızı güman edirsiniz?» (Muminin-115).

Deməli, əgər Allahın hüsuruna qayıdış (məad) olmasaydı bu dünyanın yaşayışı əbəs və puç olardı.

Bu dünyanın yaşayışı o vaxt mənalı və Allahın hikməti ilə uyğun olar ki, bu dünyanı Axirət dünyası üçün əkin sahəsi və hazırlıq məktəbi hesab edək. Necə ki hədisdə deyilmişdir: «Əddunya məzrəətul axirət» «Dünya axirət üçün nə əkərsə qiyamətdə ədiklərinin məhsul və bəhrəsini yığacaq.» başqa bir hədisdə isə deyilir: «Əddunya qintərətun» «Dünya axirət üçün hazırlıq məktəbidir.» Bu ibarət və ifadələr həzrət Əlinin (ə) mənalı sözlərində geniş surətdə açıqlanmışdır:

«Bu dünya onunla düzgün davrananlar üçün düzgünlük evi, onu başa düşənlər üçün afiyət (sağlamlıq) evi, ondan dar günü üçün zəxirə saxlayanlara ehtiyacsızlıq evi, ondan ibrət və nəsihət alanlar üçün nəsihət evidir. Allah dostlarının məscidi, mələklərin namazxanası, Allah vəhyinin nazil olduğu yer və Allah övliyalarının ticarətxanasıdır.»¹

Qısa sözlə desək bu dünyanın gedişatı barədə tədqiqatlar göstərir ki, bu dünyanın arxasında başqa bir aləm, axirət aləmi var.

---

¹ Nəhcül-Bəlağə. Qısa sözlər. 131-ci söz.

Quran bu məsələni irəli sürüb insanlara tənə edərək belə buyurur:

«And olsun ki, siz ilk yaradılışı (dünyaya necə gəldiyinizi) bilirsiniz. Elə isə (sizi yenidən diriltməyə qadir olduğumuz barədə) heç düşünmürsünüz?!» (Vaqiə-62).

b) Ədalət bürhanı (sübutu).

Xilqət nizamında olan nəzmə və onun qayda-qanununa diqqət yetirdikdə görürük ki, onun hər şeyi hesab-kitab üzündəndir. İnsanın bədən quruluşuna çox ədalətli bir proqram başçılıq edir. Bu proqramda bir balaca dəyişiklik və ya natarazlıq insanın ölümü, ən azı isə xəstələnməsi ilə nəticələnir. Qəlb döyüntüsü, qan dövranı, göz pərdələri, hətta çox kiçik olan və yalnız mikroskopla görünən hüceyrələrin hamısı bu proqramla hərəkət edirlər. Bu proqram bütün dünyada hökumət edir və bir zərrə belə ədalətdən kənar çıxmır. Necə ki, deyilmişdir:

«Yer və göylərin hamısı ədalətə əsasən bərpa edilmişdir. İnsan bu nizamın bir zərrəsi belə ola bilərmi?»

düzdür, Allah insanı öz istək və iradəsinə azad buraxmışdır. Səbəbi də budur ki, Allah onu azad buraxmağı ilə imtahana çəkir və bu yolla onun təkamülə yetişməsinə istəyir. Ancaq insan bu azadlıqdan pis istifadə etdikdə necə olar? Əgər kafirlər, zalımlar, günahkarlar və azğınlar bu azadlıqdan mənfi istifadə edib öz yollarını davam etdirsələr, bu təqdirdə Allahın ədaləti nə hökm edir?

Düzdür zalım və azğın insanlardan bir dəstəsi bu dünyada öz cəzalarını çəkirlər. Lakin belə də deyil ki, bütün günahkarlar elə bu dünyada öz əməllərinin cəzasını çəkirlər. Eləcə də bütün möminlər və xeyirxahlıq edən

insanlar öz işlərinin mükafatını bu dünyada ala bilmirlər. Heç olarmı ki, bu iki dəstə insanlar Allahın ədalət tərəzisində eyni səviyyədə dursunlar? Quranın məntiqi ilə desək:

«Məgər biz müsəlmanları kafirlərlə eynimi tutacağıq? Sizə nə olub, necə mühakimə yürüdürsünüz? (Ey kafirlər! Siz dünyada yoxsul möminlərdən var-dövlətə üstün olduğunuz kimi, axirətdə də onlardan üstün olacağınızı, yaxud ən azı onlarla eyni olacağınızı iddia edirsiniz? («Nun»-35, 36).

Başqa bir ayədə deyilir:

«Yaxud Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinənləri günahkarlara tay edəcəyik?» («Sad»-28).

Bir sözlə insanlar Allahın əmrlərini yerinə yetirib yetirməməsində fərqlənirlər və bunda şübhə yeri yoxdur. Dünyada məhkəmələrin bərqərar olması cinayətkarların cəzalandırılmasına və tam ədalətin bərqərar olunmasına kifayət etmir (və çox cinayətlər törədilir ki, məhkəmə o cinayətlərin canisini yaxalaya bilmir). Buna görə də qəbul edək ki, məxluqata İlahi ədalət lazımdır. Bütün bəşəriyyətin işinə yetişən bir ədalət məhkəməsi lazımdır. Elə bir məhkəmə olsun ki, iynə ucu qədər pis və yaxşı iş də orada hesablınsın. Buna görə də bilməliyik ki, Allahın ədalətini qəbul etməyin mənası məadı və qiyaməti qəbul etmək deməkdir. «Quran»da bu haqqda deyilir:

«Biz qiyamət günü üçün ədalət tərəzisi qurarıq» («Ənbiya»-47).

Başqa bir yerdə isə deyilir:

«İnsanlar arasında qiyamət günü ədalətlə hökm olunar, onlara zülm edilməz.» («Yunus»-54).

v) Hədəf bürhanı (sübutu).

Materialistlərin düşüncə və əqidəsinin əksinə olaraq islami düşüncəyə əsasən insanlar bir hədəf və məqsəd əsasında xəlq olublar. Fəlsəfədə (islam fəlsəfəsində) bu hədəfi «təkamül» adlandırmışlar. «Quranın» dili ilə desək bu hədəf «insanların Allaha yaxınlaşması» və ya «ibadət və bəndəçilik» dir. «Zariyat» surəsinin 56-cı ayəsində oxuyuruq:

«Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım!» (Mənə ibadət etməyin sayəsində təkamül və kamala yetişsinslər.)

Əgər ölümü hər şeyin sona yetməsi bilsək bu böyük hədəf təmin olarmı? Şübhəsiz ki, bu suala mənfi və «xeyr» cavabı verəcəyik.

Mütləq bu dünyadan sonra başqa bir dünya olmalıdır ki, insan təkamül xəttini orada davam etdirdsin, bu dünyada əkdii məhsulun orada bəhrəsini götürsün.

Qısa sözlə desək insanların yaranışında olan hədəfi məadı qəbul etmədən təmin edib həyata keçirmək mümkün deyil. Əgər bu dünyanın ölümdən sonrakı dünya ilə olan əlaqə və rəbitəsini qırısaq (məadı inkar etsək) hər şey müəmma şəklinə düşəcək və «nə üçün» sualları cavabsız qalacaq.

q) İxtilafların olmaması bürhanı (sübutu).

Yəqin ki, bütün insanlar məktəblər, məzhəblər və əqidələr arasında olan ixtilaflardan əziyyət çəkir, narahat olurlar. Hamımız arzulayırıq bir gün gəlsin ki, bu ixtilaflar tamamilə aradan getsin. Müxtəlif dəlillərdən məlum olur ki, bu ixtilaflar tamamilə aradan getsin. Müxtəlif dəlillərdən məlum olur ki, bu ixtilaflar dünya təbiətinin batınınə işləyib və ilk gündən ixtilaflar dünya təbiətinin batınınə işləyib və ilk gündən ixtilaflar irəli gəlib. Bəzi rəvayət və sübutlardan istifadə olunur ki,

həzrət Məhdinin (ə) zühurundan sonra bu ixtilafların bir çoxunun aradan qaldırılmasına baxmayaraq onlar tamamilə həll olunmayacaq. Quranın dediyinə əsasən Yəhud və Nəsaranın arasında olan ixtilaf qiyamət gününədək davam edəcək.

«Biz də aralarına qiyamət gününə qədər davam edəcək ədavət və kin saldıq.» (maide-14)

Lakin hər şeyi vəhdət və birliyə tərəf yönəldən Allah nəhayət bu ixtilaflara son qoymağın) qeyri-mümkün olması üçün hər şeyin aşkar olduğu başqa bir aləmdə bu iş həyata keçəcək. Həqiqətlər elə aşkar olacaq ki, daha ixtilaf etməyə yer qalmayacaq.

Quranın bir çox ayələrində bu məsələyə işarə olunmuşdur. Bir yerdə deyilir:

«Allah onların (xaçpərəstlərlə yəhudilərin) arasındakı bu ixtilafın hökmünü qiyamət günü verəcəkdir!» (Bəqərə-113).

Digər bir ayədə oxuyuruq:

«Onlar: «Allah ölən bir kimsəni diriltməyəcəkdir!»-deyə Allaha möhkəm and içdilər. Xeyr! Allah (qiyamət günü ölüləri qəbirlərindən çıxardıb dirildəcəyi haqda) doğru vəd etmişdir. Lakin insanların əksəriyyəti (bunu) bilməz! (Allah, öləndən sonra hər bir mömin və kafiri dirildəcəkdir ki,) ixtilafda olduqları məsələləri onlara izah etsin və (qiyamət günü ölülərin diriləcəyini) inkar edənlər də özlərinin yalançı olduqlarını bilsinlər...» (Nəhl-38, 39).

4-Quran və məad məsələsi:

Peyğəmbər lərin dəvətinin ən əsas hissəsi olan tövhid məsələsinə aid olan ayələrdən sonra məad məsələsi və onun əsərləri Quranda birinci yeri tutur. Quranda tövhiddən sonra ən çox ayəni özünə ixtisas verən məsələ məad məsələsidir. Məada aid olan ayələrin

bəzisi bu məsələni məntiqi sübut və istidlal əsasında gətirmiş, bəziləri isə bu məsələni fanatik surətdə bəyan etmişdir. Bu məsələ insana o qədər təsir edir ki, bəzi vaxtlar insan bu ayələri eşidəndə bədəninin tükləri biz-biz olur. Bu sübutlar o qədər cazibəlidir ki, insanın bədən və ruhuna nüfuz edir.

Bu ayələrin birinci dəstəsində (yəni məntiqi sübut və dəlil əsasında gətirilən ayələr) ən çox məadın baş verəcəyi mövzusuna işarə olunmuşdur. Səbəbi də budur ki, məadı inkar edənlərin əksəri onun baş verəcəyini mahal və imkandan kənar bir iş güman edirdilər. Onlar belə güman edirdilər ki, məad, xüsusən cismani məad həyata keçəcək bir iş deyildir. Çünki, cismani məad baş tutması üçün lazımdır ki, çürüyüb torpağa qatılmış bədənlər yenidən dirilsinlər. (bunu da qeyri əqli bir iş bilirdilər).

Bu ayələrin birinci dəstəsi müxtəlif yollarla bu məsələyə işarə edərək onun həyata keçəcəyini isbat etmişdir. Bu yolların müxtəlif olmasına baxmayaraq nəticələri eynidir. O da məadı isbat etməkdir. (Özü də əqli dəlillərlə).

Bir dəfə insanın ilk yaşayışını onun zehində canlandıraraq qısa ifadə ilə bu məsələni açıqlayıb deyir: «Sizi (yoxdan) yaratdığı kimi, «Yenə də Onun hüzuruna qayıdacaqsınız» (Əraf-29).

Başqa bir yerdə bitkilərin (və təbiətin) ölüm və həyatını bizlərlə xatırladaraq həməən ayələrin sonunda insanların da ölüm və dirilməyinin bu cür baş verəcəyini bəyan edir: « Biz göydən bərəkətli su endirdik, sonra onunla bağlar və arpa, buğda və s. Kimi) biçilən taxıl dənələri yetişdirdik. Biz o su ilə ölü bir məmləkəti cana

gətirdik. (Qəbrlərdən) dirilib-çıxmaq da belədir.» (Qaf-9, 11).

Biz insanlar, bitkilərin və təbiətin bu ölüb yenidən dirilməsini hər il müşahidə edirik.

Başqa bir ayədə belə deyilir:

«Buludları hərəkətə gətirən küləkləri Allahdır göndərən. Biz o buludları quru (ölü) bir məmləkətə tərəf qovub onunla öldükdən sonra torpağı dirildirik. Ölüləri diriltmək də belədir.» (Fatir-9).

Məad məsələsini bəzi vaxtlar Allahın qüdrətini bəyan etməklə irəli sürür:

«Məgər onlar göyləri və yeri yaratmış və onları yaratmaqdan yorulmamış Allahın ölüləri də diriltməyə qadir olduğunu görüb anlamırlarmı?» (Əhqaf-33).

Bəzi vaxtlar enerjilərin qiyamətini və göy ağacdən od əmələ gəlməsini Onun qüdrət və məad nişanələrindən qələmə vermişdir:

«O yaradan ki, sizin üçün yaşıl ağacdən od əmələ gətirdi.» (Yasin-80).

Bəzi vaxtlar insanın ana bətnində keçirdiyi dövrü onun yadına salmaqla məad məsələsinə işarə edərək buyurur: «Ey insanlar! Öləndən sonra yenidən diriləcəyinə şübhəniz varsa (ilk yaradılışınızı yada salın). Həqiqətən, Biz sizi (babanız Adəmi) torpaqdan, sonra mənədən (nütfədən), sonra laxtalanmış qandan, daha sonra müəyyən, tam bir şəklə düşmüş (vaxtında doğulmuş) və düşməmiş bir parça ətdən yaratdıq ki, (qüdrətimizi) sizə göstərək. İstədiyimizi ana bətnində müəyyən bir müddət (adətən doqquz ay) saxlayır, sonra sizi (oradan) uşaq olaraq çıxardırıq...» (Həcc-5).

Bəzi ayələrdə qiyamətin əsər-əlamətini «Əshabi-Kəhf»in 309 il çəkən yuxusu kimi uzun-uzadı yuxularda

(ölümə tay olan və bəzi vaxtlar ölümün özü olan yuxularda) insanlara göstərir. Əshabi-Kəhfin dastanını bəyan etdikdən sonra buyurur:

«İnsanları (Tərsusun əhalisinin) onların halı ilə beləcə tanış etdik ki, Allahın (öləndən sonra məxluqatın diriləcəyi haqqındakı) vədinin doğru olduğuna və qiyamətin qopacağına əsla şübhə olmadığını bilsinlər». (Kəhf-21).

Bu altı yol «Quran»da məadın bunların vasitəsilə isbat olduğu yollardır.

Bunlardan əlavə «Quran»da məadın bunların vasitəsilə isbat olduğu yollardır.

Bunlardan əlavə «Quran»da digər dəlil və şahidlər vardır ki, hər biri məad üçün bir nümunədir. O cümlədən İbrahim(ə) Peyğəmbərin quşlarla macərası (Bəqərə-260), Üzeyr Peyğəmbərin (Bəqərə-73) sərgüzəştlərini misal gətirmək olar.

Qısa sözlə desək «Quran» məadı, onun əsərlərini, müqəddimə və nəticələrini o qədər gözəl bəyan edir ki, bu ayələr o qədər çoxdular ki, hər kəsdə bir zərrə vicdan olsa və bu ayələri nəzərdən keçirsə mütləq onda təsir edəcək.

Bəzilərinin dediyinə görə «Quran»da 1200-ə yaxın ayə məad barəsində bəhs edir. Əgər bu ayələri bir yerə toplayıb onları təfsir etsək böyük həcmli bir kitab əmələ gələr.

5-Cismani məadın mənası bu deyil ki, qiyamətdə təkcə insanın bədəni dirilib qayıdacaq və bədən ruhdan ayrılacaq. Əksinə, bədən ruhla birgə qiyamətdə hazır olacaqlar. Başqa sözlə desək ruhun qayıtmasında şübhə yoxdur. Şübhə cism və bədəninin qayıdacağındadır.

Qədim filosoflardan bir qrupu demişlər ki, məəd təkcə ruha aiddir. Bədəni isə insanın (ruhunun) yalnız bu dünyada özü ilə gəzdirdiyi bir yük bilirlər. Öldükdən sonra insan bədənəndən ayrılaraq ruhlar aləminə tələsir.

Lakin İslam alimlərinin fikrincə məəd həm cismani, həm də ruhani olacaqdır. Düzdür bu alimlərdən bir dəstəsi belə deyir ki, o cisim bu dünyadakı cisim olmayacaq. Allah insana başqa bir cisim əta edəcək. İnsanın şəxsiyyəti və mənliyi onun ruhu ilə hesablandığına görə bu cisim də insanın cismi hesab olur.

Ancaq təhqiqçilərin təhqiqatı sayəsində məlum olur ki, qiyamətdə hazır olan cisim insanın bu dünyadakı cisminin özüdür. Çürüyüb torpağa dönmüş bədən Allahın əmri ilə dirilib yeni libası geyəcək. Bu məsələ Quran ayələrindən ələ gəlmiş bir məsələdir.

Cismani məəd barədə «Quran»da o qədər ayələr vardır ki, yəqinliklə bu nəticəyə gəlmək olar: təkcə ruhani məədə əqidə bəsləyənlər bu ayələri azacıq da olsun belə mütalə etməmişlər. Əgər onlar bu ayələri oxusaydılar yəqin ki, belə əqidədə qalmazlar.

Elə «Yasin» surəsinin son ayələri də bu məsələni vurğulamışlar. Çünki, çürümüş sümüyü əlinə götürən kişi təəccüb edirdi ki, bunu yenidən kim dirildə bilər?

«Quran»da buna cavab olaraq açıq-aşkar deyilmişdir: «Qul yuhyiyhəlləzi ənşəəha əvvələ mərrətin». «(Ey Peyğəmbər!) De ki,-onları ilk dəfə yoxdan yaradan dirildəcəkdir».

Müşriklərin tamam təəccüb və müxalifəti elə bu məsələyə görə idi. Onlar deyirdilər ki: «Məgər biz torpağa qarışıb yox olduqdan sonra yenidən diriləcəyikmi?» (Və qalu əiza zələlna fil ərzi əinna ləfi xəlqin cədid? Səcdə-10).

Onlar deyirdilər ki: «O (Muhəmməd(ə)) sizə ölüb torpaq və sür-sümük olduqdan sonra (qəbirlərinizdən dirilib) çıxacağınızı vəd edirmi?» (Əyəidukum ənnəkum iza mittum və kuntum turabən və izamən ənnəkum muxrəcun? Muminun-35).

Onlar bu məsələyə o qədər təəccüblə yanaşırdılar ki, onu Allah rəsuluna dəlilik və ya yalançılıq kimi nisbət verirdilər: «Kafirlər (öz aralarında Peyğəmbərə istehza edərək bir-birinə dedilər: Sizə parça-parça olub dağılandan (çürüyüb torpağa qarışandan) sonra yenidən yaradılacağınızı (diriləcəyinizi) xəbər verən bir adam göstərək? Görəsən, o, Allaha qarşı özündən yalan uydurur, yoxsa bir dəliliyi var?» (Qaləlləziynə kəfəru həl nədullukum əla rəcülin yunəbbikum iza muzziqtum küllə muməzzəqin ənnəkum ləfi xəlqin cədid? Əftərə ələllahi kəzibən əm bihi cinnətun? (Səba-7, 8).

Məhz bu səbəbdən «Quran»ın məadın baş tutacağı barədə gətirdiyi sübutların hamısı cismani məada aiddir. Ötən fəsildə (4-cü incəlikdə) gətirdiyimiz altı dəstə ayələrin hamısı bu iddiaya (məadın cismani və ruhani olacağına) bir sübut və dəlildir.

Bundan əlavə «Quran»nın bir çox ayələrində bəyan olunur ki, siz qəbirlərinizdən çıxarılacaqsınız («Yasin»-51, «Qəmər»-7 və s.). Qəbirdən qalxmaq da cismani məada aiddir. İbrahim (ə) peyğəmbərin başına gələn hadisə, Üzeyir (ə) peyğəmbərin ölüb-dirilməsi və Bəni-İsraildə qətlə yetirilmiş kişinin əhvalatlarında cismani məada işarə edir.

Mütərcimdən:

Bu üç əhvalat haqqında qısa məlumat.

Bir gün İbrahim (ə) peyğəmbər Allaha xitab edərək buyurdu: «Ey Rəbbim, ölümləri nə cür diriltdiyini mənə

göstər.» Allah ona belə cavab verdi: «Məgər (ölüləri diriltməyimə) inanmırsan?» İbrahim (ə) buyurdu: «Niyə, inanıram, lakin ürəyim sakit (xatircəm) olmaq üçün istəyirəm.» Allah ona buyurdu: «Dörd quş tut, onların başını kəsib bir dağa qoy. Sonra bir yerdə dayanıb onları səslə. Dərhal dirilib sənə tərəf uçub gələcəklər.»

İbrahim (ə) Allahın buyurduğu kimi dörd quş (hədisdə bu quşlar ördək, tovuz, xoruz və kəklik, ya da qarğa qeyd olunmuşdur) tutub başlarını üzdü. Onları bir dağa qoyub bir yerdə dayanaraq quşları özünə tərəf çağırdı. Allahın izni və əmri ilə quşlar dərhal dirilib İbrahimə (ə) tərəf uçub gəldilər (Bu dastan «Bəqərə» surəsinin 260-cı ayəsində bəyan olunmuşdur).

Bir gün Üzeyir (ə) Peyğəmbər damları çökmüş, divarları uçulmuş bir kəndin yanından keçib gedərkən dedi: «Əcəba, Allah bu kəndi ölümündən sonra necə diriləcək?» Bu vaxt Allah onun qəlbinə xatircəm etmək üçün onu yüz il yuxuya apardı (öldürdü). Peyğəmbər oyandıqdan sonra Allah ondan soruşdu: «Nə qədər yatmısan?» Üzeyir (ə) cavab verdi: «Bir gün, bəlkə bir gündən də az.» Allah ona dedi: «Sən yüz ildir ki, yatmısan. Yediyn yeməyə, içdiyn suya bax, hələ də xarab olmayıb. Uzunqulağına da bir bax! (Onun uzunqulağı da var idi).

O, uzunqulağa baxanda onun yalnız sümüklərini gördü. Allah sözünə əlavə edib buyurdu: «İndi uzunqulağının sümüklərinə bax, gör necə onları bir-biri ilə necə birləşdirib, sonra da necə onların üzərini ətlə necə örtürük? (Gör onu dirildirik?)». Bu vaxt uzunqulaq cana gələrək ayağa qalxdı (Bu dastan «Bəqərə» surəsinin 259-cu ayəsində bəyan olunmuşdur).

Bəni İsraildə gözəl bir qız var idi. Bu qız tanınmış bir ailədə böyüdüüyü üçün onun adı, soragı hər tərəfə yayılmışdı. Bu qız üçün çoxlu elçilər gəlmişdi. Qızın üç əmisi oğlu var idi. Onlar da bu qıza elçi göndərmişdilər. Qız-oğlanlardan birinin elm sahibi olduğu üçün ona ərə getməyə razılıq vermiş. O biri əmisi oğlanları qardaşlarına həsəd apararaq onu qətlə yetirib gecə vaxtı Bəni İsrailin küçələrinin birinə atırlar. Səhər açılan kimi qatillər həmin küçəyə gəldilər. Əmisi oğlunun meyitini görcək şivən vurub ağlamağa başladılar. Onlar Musanın(ə) yanına gəlib əhvalatı ona danışdılar. Musa(ə) nə qədər axtardısa qatili tapa bilmədi. O, Allahın dərgahına pənah aparıb bu işin sirrini öyrənmək istədi. Allah Musaya vəhy etdi ki, Bəni İsrailə de bir öküz kəsib onun ətindən (ya qanından) meyitə sürtsünlər. Ölü dərhal dirilib öz qatilini təyin edəcək. Qatillər bunu eşitdikdə tez bəhanələrə əl atdılar (və inəyin kəsilməsinə mane oldular). Allah onların bütün bəhanələrinin cavabını verdi. Nəhayət, çox bəhanələrdən sonra inəyi kəsməyə məcbur oldular. İnəyi kəsib onun ətindən meyitə sürtdükdə o dirildi və dilə gələrək öz qatilinin kim olduğunu bildirdi (Bu mövzuya «Bəqərə» surəsinin 67-ci ayəsindən 73-cü ayəsinə qədər olan hissədə müraciət edə bilərsiniz).

Bu dastanların hamısı cismani məada bir şahid, sübut və nümunələrdir (Mütərcimdən).

«Quran»da Cənnətin maddi nemətlərinin (Hurinin, yeyib-içməyin, dincəlməyin və s.) sadalamasından da məadın həm ruhani, həm də cismani olması başa düşülür. Əgər belə deyilsə onda maddi nemətləri mənəvi nemətlərlə birgə qeyd etməyin mənası olmaz.

Hər kim «Quran» ayələrini bir az mütaliə edərsə, o şəxsin cismani məadı inkar etməsi mümkün deyil. Başqa sözlə desək, cismani məadı inkar etmək məadın özünü inkar etmək deməkdir (İstər ruhani, istərsə də cismani).

Yazdıqlarımızdan əlavə cismani məad haqqında çox hədis və rəvayətlər mövcuddur. Həmin hədisləri digər kitablardan əldə edib oxuya bilərsiniz.

6.Cənnət və Cəhənnəm.

Bir çoxları belə güman edirlər ki, ölümdən sonrakı həyat elə bu dünya kimidir. Ancaq daha kamil, daha gözəl bir şəkildə.

Lakin əlimizdə olan əsaslardan belə məlum olur ki, o dünya ilə bu dünyanın çox fərqləri vardır. Bu iki dünya arasındakı fərq bu dünya ilə uşaqlıq dünyası (ana bətni) arasında olan fərqdən də çoxdur. Əgər axirət aləmi ilə bu dünyanın fərqlərini ana bətni ilə bu dünya arasında olan fərqlə müqayisə etsək, müqayisə yenə də səhih və düz olmayacaq.

Bəzi rəvayətlərin dediyinə görə o dünyada elə şeylər var ki, onları nə bir göz görmüş, nə də bir qulaq eşitmişdir. Hətta insanın fikrinə belə gəlməyib. «Quran»da bu barədə buyurur: «Fəla tələmu nəfsun ma uxfiyə ləhum min qurrəti əyunin».

«Etdikləri əməllərin mükafatı olaraq (Allah dərgahında) möminlər üçün gözoşayan (onları sevindirəcək) nə cür nemətlər gələnib saxlandığını heç kəs bilməz» (Səcdə-17).

O dünyanın hökuməti, şəhadəti də bu dünyada hökumətçilik edən qayda-qanunlarla fərqlənir. Bu dünyada məhkəmədə (islami məhkəmədə) iki nəfər ədalətli kişi şahid durmalıdır. O dünyada isə insanın öz əli, ayağı və hətta dərisi gördükləri əməllərə şəhadət

verəcəkdir. «Yasin» surəsinin 65-ci ayəsi bu məsələyə sübutdur: «Əlyəvmə nəxtimu əla əfvahihim və tukəllimuna əydiyihim və təşhədu ərculuhum bima kanu yəksibun.» «Bu gün onların ağızlarını möhürləyərək. Etdikləri əməllər (qazandıqları günahlar) barəsində onların əlləri Bizimlə danışar, ayaqları isə şəhadət verər.»

«Fussilət» surəsinin 21-ci ayəsi də bu məsələni vurğulayır: «Və qalu liculudihim limə şəhidtum ələyna qalu əntəqənəllahulləziy əntəqə kullə şeyin». «Onlar öz dərilərinə: «Nə üçün bizim əleyhimizə şəhadət verirsiniz?» deyəcəklər. Dəriləri də belə cavab verəcəkdir: «Hər şeyi dilə gətirən Allah bizi danışdırdı.»

Ümumiyyətlə axirət aləmi barədə nə qədər sözlər deyilsə, bizim zehnimizdə təsəvvür olunan bunlardır. Uzaqdan görünən qaraltıya bənzəyir. Bununla da axirət aləmi barədə verilən sualların bir çoxuna cavab verilir.

Bu qədər bilirik ki, Cənnət Allah nemətlərinin cəm olduğu yerdir. İstər maddi nemət olsun, istərsə də mənəvi nemət. Cəhənnəm də onun əksinə. Yəni ən çətin əzablar orada mövğuddur.

Cənnət və Cəhənnəmin xırdalıq və cüziyyəti barədə «Quran»da yalnız bəzi şeylər deyilmişdir (Qısa şəkildə). Biz də bunları qəbul edirik. Lakin bunlar barədə geniş məlumatı görmədən kimsə deyə bilməz.

Pərvərdigara! O qorxulu, dəhşətli gündə ədalətli məhkəmədə bizləri öz pənahında saxla. Bizlərə rahatlıq əta et.

Pərvərdigara! Əgər məhkəmə əməllər əsasında qurulsa onda bizim əlimizdə heç bir şey olmayacaq. Öz kərəm və fəzilətinlə bizim ləyaqətsiz əməllərimizi qəbul et. Öz rəhmət və mərhəmətinlə bizim günahlarımıza pərdə çək.

Pərvərdigara! Bizim aqibətimizi elə et ki, həm Sən bizdən razı qalasan, həm də biz Sənin hüzurunda başıuca olaq.

Amin ya Rəbbəl aləmin.

Son.

Kitabın tərcüməsində istifadə olunan kitablar:

- 1-«Quran»-tərcümə-prof. Vasif Məmmədəliyev.
- 2-«Quran»-tərcümə-Beynəlxalq «Əlhuda»
nəşriyyatının tərcüməçi qrupu.
- 3- Təfsiri «Quran»-Mövlazadə.
- 4-Möcəməül müfəhres liəlfazil Quran.
- 5- Mufrədat-Rağib isfahani.